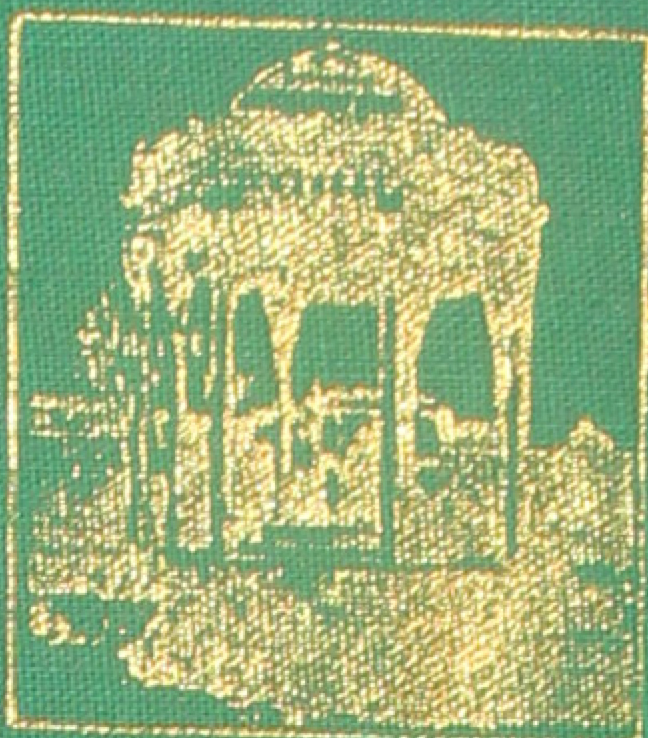
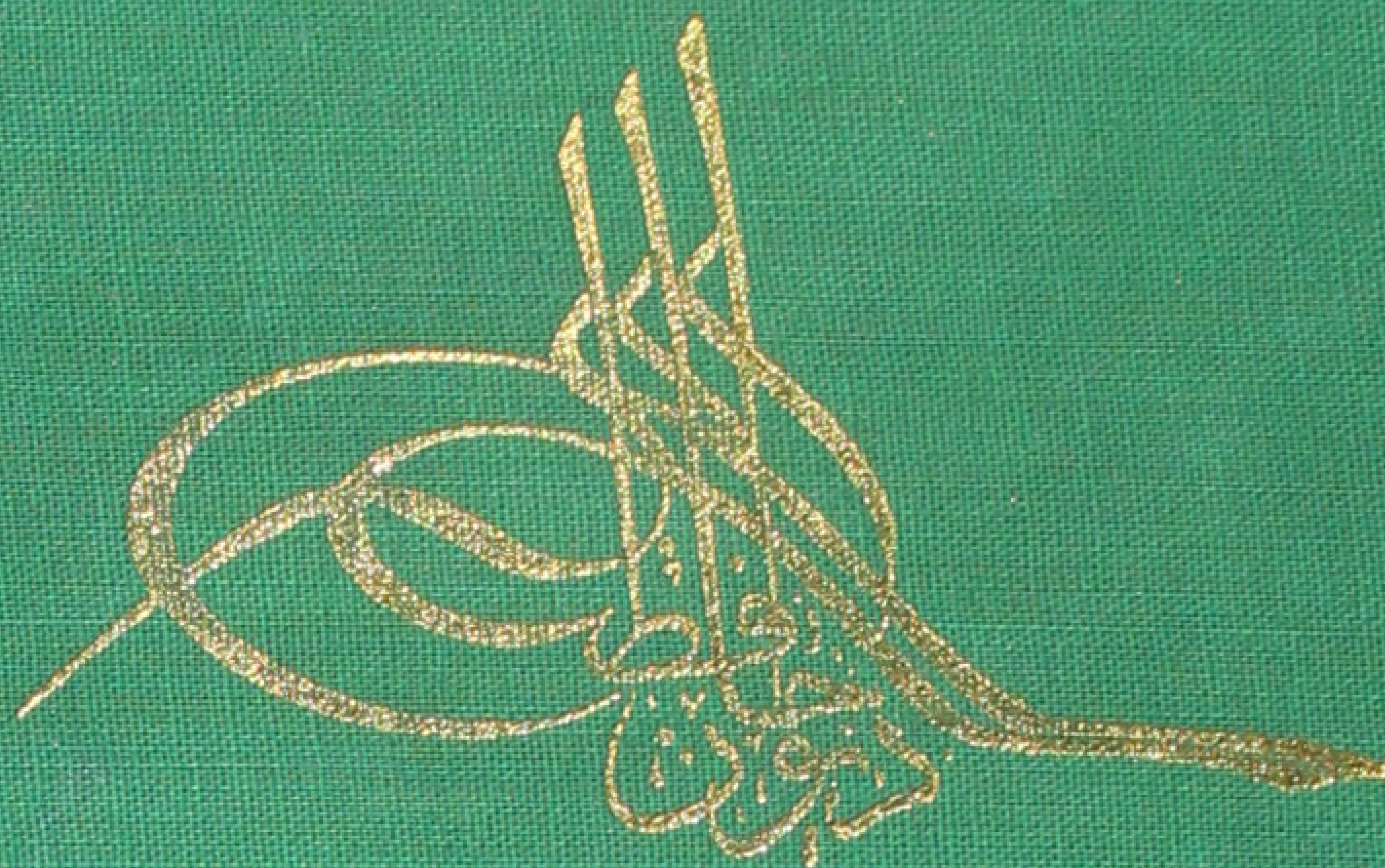
بمناسبت سال حافظ

فهرست نسخه های خطی و چاپی

در هند

ترتیب و تنظیم

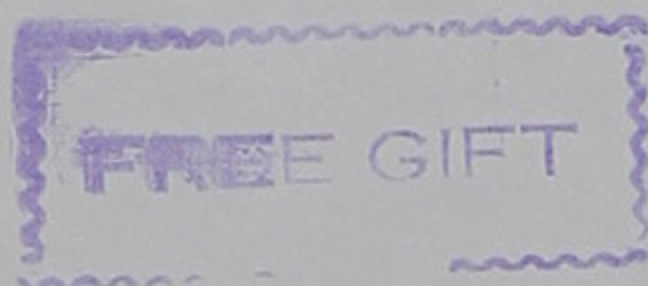
دکتر شریف حسین قاسمی

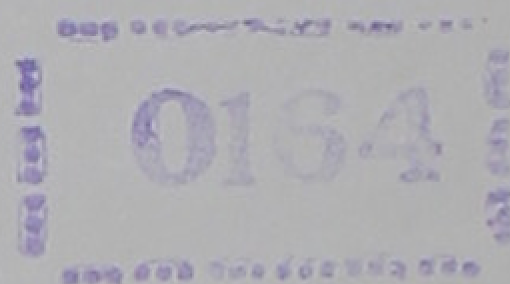
مرکز تحقیقات فارسی رایزنی فرهنگی سفارت جمهوری اسلامی ایران، دهلی نو

با همکاری انجمن استادان فارسی هند

KASHMIR UNIVERSITY
LIBRARY
Srinagar-190006

SNO 23

KASHMIR UNIVERSITY
LIBRARY
Srinagar-190006

بمناسبت سال حافظ

فهرست نسخه های خطی و چاپی

در هند

ترتیب و تنظیم

دکتر شریف حسین قاسمی

مرکز تحقیقات فارسی رایزنی فرهنگی سفارت جمهوری اسلامی ایران دهلی نو

با همکاری انجمن استادان فارسی هند

011
Q11F

مشخصات کتاب

نام کتاب : فهرست نسخه های خطّی و چاپی دیوان حافظ در هند

بکوشش : دکتر شریف حسین قاسمی

ناشر : مرکز تحقیقات فارسی رایزنی فرهنگی سفارت جمهوری اسلامی ایران ، دهلی نو ، با همکاری انجمن استادان فارسی هند

چاپ : ایس - اے - پرنترس ، ۱۷۲۰/۵ جامع مسجد کیلاش نگر ، دهلی - ۱۱۰۰۳۱

شمارهٔ ردیف : ۱۰

تاریخ نشر : ٤ دی ماه ۱۳٦۷ه‍ ش مطابق با ۱۵ جمادی الاوّل ۱٤۰۹ه‍ق. برابر با ۲۵ دسامبر ۱۹۸۸ میلادی (بمناسبت آغاز سمینار بزرگداشت حافظ در هند)

بها : ۱۰۰ روپیه

© : حق چاپ برای رایزنی فرهنگی جمهوری اسلامی ایران ، دهلی نو ، محفوظ است .

تقدیم

به دوستداران زبان و ادبیات فارسی

چگونه سر ز خجالت بر آورم بر دوست
که خدمتی بسزا بر نیامد از دستم

KASHMIR UNIVERSITY
ALLAMA IQBAL LIBRARY
Acc. No 531170
Dated 26-11-2005

فهرست مندرجات

پیشگفتار

لسان الغیب خواجه شمس الدین محمد حافظ شیرازی (متوفی : ۷۹۱ھ) شاعری است که صیت شعر او در دوران زندگیش به اکثر نقاط دنیا حتّی به هند هم طنین انداز شد. پادشاهان بنگال و دکن او را دعوت کردند که به هند بیاید. وی نتوانست در پاسخ به این دعوت به این کشور برسد و در جواب سلطان بنگال غزلی را باین مطلع سرود :

ساقی حدیث سرو و گل و لاله میرود
وین بحث با ثلاثهٔ غسّاله میرود

از همان روزگار که زبان و ادبیات فارسی جامعهٔ هند را تسخیر کرده بود، تا امروز که رواج زبان فارسی و علاقمندی به این زبان شیرین در هند بعلّت وجوه مختلفی، که جای ذکر آن نیست، کاهش یافته، سخن شناسان تحفهٔ سخنش را دست بدست می برند و یقین داریم تا روزی که ذوقی در نهاد دوستداران زبان و ادبیات فارسی در هند وجود دارد، قبول عام حافظ در هند برقرار خواهد ماند.

فهرست نسخه های خطّی و چاپی دیوان و شروح و فرهنگ های دیوان حافظ که بدست دانشمندان و سخن شناسان و دوستداران حافظ تقدیم میگردد، تاریخچهٔ همین علاقه و دلبستگی و شیفتگی هندیها به این شاعر شیرین بیان میباشد.

این فهرست به ثبوت میرساند که طبقات مختلف جامعهٔ هند اعمّ از پادشاهان، امرا و وزرا، شعرا و عرفا، دانشمندان و مصوّران، کاتبان و

بالآخره کتابفروشان به دیوان حافظ همیشه توجه مبذول می داشته اند و در اثر آن تعداد زیادی نسخه های خطّی و چاپی دیوان حافظ و شروح و فرهنگنامه‌های آن در کتابخانه‌های ملّی و شخصی در سراسر هند نگهداری میشود و ما دوستداران حافظ افتخار داریم که نسخهٔ خطی دیوان حافظ که در سال ۸۱۸ ه استنساخ گردید تا کنون بعنوان یکی از قدیمی ترین نسخ‌خطی دیوان حافظ در هند وجود دارد و همچنین ۴۷ غزل حافظ که در سال ۸۱۳ ه در مجموعه ای همراه با اشعار شعرای مختلف انتخاب شده، در هند نگهداری میشود. علاوه بر این دیوان حافظ اولین مرتبه در سال ۱۲۰۲-۱۲۰۶ه در کلکته چاپ سنگی خورد و سپس تا کنون صدها بار دیوان شعر این شاعر نامی برای عاشقان و دوستداران وی به قطع های مختلف در هند بچاپ رسیده است.

در مورد نسخه‌های خطی دیوان حافظ که سهمی‌از آن از نظر خوانندگان گرامی میگذرد و مربوط به کتابخانه های مختلف هند میباشد، لازم به تذکر است که راقم سطور تنها توانسته است نسخ موجود در کتابخانه‌های دهلی را زیارت کند و در مورد نسخ کتابخانه های دیگر هند از فهرست نسخه های خطی کتابخانه های مربوطه و فیش های موجود در مرکز تحقیقات فارسی هند استفاده کند.

بدیهی است که فهرست سازی کاریست بس دشوار و اگر فهرست نسخ براساس اطلاعات دیگران تهیه گردد، کار مشکل تر و تا حدّی خطرناك میشود. بهر صورت راهی دیگر بجز این نبود که بر اطلاعاتی که دوستان مختلف دربارهٔ نسخه های خطی دیوان حافظ از کتابخانه های متعدد هند بسلیقهٔ خود شان به مرکز تحقیقات فارسی رایزنی فرهنگی سفارت جمهوری اسلامی ایران فرستاده اند، تکیه کنیم. بنابراین آنچه می بایست

برای معرفی کامل نسخ خطی دیوان حافظ داده شود ، مقدور نشد که در فهرست درج گردد .

باید اقرار کرد که این فهرست کامل نیست . بگمان غالب به یقین نسخ خطّی دیوان حافظ در کتابخانه های دیگر در هند وجود دارد که موفق نشده ایم اطلاعات حتّی عادی هم دربارهٔ آنها بگیریم و شامل این فهرست کنیم . متاسفانه تمام نسخ خطّی دیوان حافظ در کتابخانهٔ عمومی رضا ، رامپور ، در این فهرست معرفی نشده است ، زیرا که فهرستی از آنها در دست نبود و جای نسخ بسیار نفیس دیوان حافظ که در این کتابخانهٔ معروف و غنی وجود دارد ، در فهرست ما خالی است .

غالباً بهترین قسمت این فهرست معرفی نسخ خطّی دیوان حافظ در کتابخانهٔ موزهٔ سالار جنگ و آصفیه ، حیدر آباد ، است که توسط حافظ شناس معروف و دانشمند بزرگ هندی استاد نذیر احمد فراهم شده است و من وظیفهٔ خود میدانم که در اینجا از ایشان تشکر نمایم .

جناب آقای سیّد محمد حسن شاهنگیان ، رایزن محترم فرهنگی سفارت جمهوری اسلامی ایران در هند از وقتی که وارد این کشور شده اند ، در ترویج و پیشرفت زبان و ادبیات فارسی همواره کوشا هستند . جناب آقای دکتر مهدی خواجه پیری ، سرپرست مرکز تحقیقات فارسی رایزنی فرهنگی سفارت جمهوری اسلامی ایران ، در هند که این کشور باستانی و تاریخی را بنحو بهتری میشناسند ، از همکاری و راهنمایی در زمینهٔ گسترش فرهنگ فارسی دریغ نمی کنند . این فهرست ثمرهٔ تصمیم تشویق آمیز این دو نفر محترم حامی گسترش حوزهٔ فرهنگ فارسی در هند میباشد . باید از ایشان با دلی آکنده از بهجت و سرور تشکر نمایم و در اوضاع موجود

در هند برای حفظ و ترویج زبان و ادبیات و فرهنگ فارسی باید اظهار حقیقت کنم که :

به عنایت نظری کن که من دلشده را
نرود بی مدد لطف تو کاری از پیش

شریف حسین قاسمی
بخش فارسی
دانشگاه دهلی
۲۰ دسامبر ۱۹۸۸ م

نسخه های خطی دیباچهٔ دیوان حافظ

KASHMIR UNIVERSITY
LIBRARY
Srinagar-190006

(۱)

دیباچهٔ دیوان حافظ
سالار ، ردیف ۱۵۰۰

از : گل اندام

نستعلیق عادی ، ۱۸ ذی قعده ۱۰۸۱ه، اوراق : ۸ - ۱۴، اندازه :
۱۲/۷ X ۱۷/۳

توضیحات : این مجلد مشتمل است بر بخشهایی که دربارهٔ آن تحت فرهنگ دیوان حافظ بشمارهٔ : ۱۵۰۰ تذکر داده می شود .

آغاز : حمد بیحد وثنای بیعد و سپاس بی قیاس مرحضرت خداوندی را۰۰

(۲)

کرزون ، ردیف : ۲۳۰

نستعلیق ، از ورق ۱۲ تا ۱۵، اندازه : ۳/۵ X ۹/۵

توضیحات : شامل مجموعه ایست .

آغاز : حمد بی حد و ثنای بیعد وسپاس بی قیاس خداوندی را که جمع دیوان حافظان ارزاق به پروانهٔ سلطان ارادت ومشیت اوست۰۰۰

انجام : لطف کامل و عفو کافل درگذراند انه علی ذلك لقدير و بالاجابة جدير و الحمدلله حق حمده و الصلوة و السلام علی خير خلقه محمد و آله وصحبه و عترته اجمعين و سلم تسليما .

(٣)

موزهٔ ملی، ردیف : C ۱۹۳۵/۵۵۷۳

نستعلیق ، اندازه : ۱۵/۱ X ۲۷/٤

توضیحات : این مجلد دارای چند اثر دیگر همراه با مقدمهٔ منسوب به گل اندام است .

نسخه های خطی دیوان حافظ (با ذکر تاریخ)

KASHMIR UNIVERSITY
LIBRARY
Srinagar-190006

(۱)

دیوان حافظ

آصفیه ، ردیف : ۵۰۸ (اخلاق)

نستعلیق پخته ، قدیم وریز، ۸۱۸ هـ، اوراق : ۲۰۶ ، س ۱۵-۱۶،

اندازه : ۱۶/۲ × ۹/۲

توضیحات : این مجلد مشتمل برسه اثر مختلف زیراست :

۱. کلیله و دمنه (۱– ۴۱۲)

۲. منطق الطیر (حاشیه : ۱– ۲۷۲)

۳. دیوان حافظ (حاشیه : ۲۷۳ – ۴۶۲)

نسخهٔ هذا یکی از بهترین نسخ این کتابخانه است زیرا که یکی از قدیمترین نسخ حافظ مورخ ۸۱۸ هـ است . در آخر کلیله و دمنه تاریخ کتابت بدینطور آمده :

« و فرغ من کتابته یوم الثلثاء ثانی عشر شهر ربیع الاول سنه ثمان عشر و ثمانمائة ، و الحمد لولی الحمد »

در خاتمه دیوان در حاشیهٔ همان صفحه این تحریر رقم پذیر است :

تمام شد دیوان مولانا شمس الدین محمد حافظ الشیرازی بحمدلله و حسن توفیقه .

چون خط متن وحاشیه یکی است وحاشیه نیز در همان زمان نوشته شده بنابرین ۸۱۸ را باید تاریخ اتمام دیوان حافظ هم قرار داد .

این نسخه درکتابخانهٔ شخصی سلطان دانیال پسر اکبر پادشاه بوده است، و در روی نسخه سنوات ۱۰۱٤ ، ۱۰۲۱ ، ۱۰٤٤ وغیره دیده می شود . دانیال در ۱۰۱۳هـ وفات یافته ؛ پس می توان حدس زد که این نسخه پس از وفات شهزاده در ۱۰۱۳ از کتابخانه اش بیرون آورده شد و بدستهای دیگر افتاد .

عکس همان اوراق نسخه در ۱۹۴٦م از حیدرآباد بدون مقدمه چاپ شد که شامل دیوان حافظ بوده ، اما در روی نسخه تاریخ ۹۱۸ ه بجای ۸۱۸ اشتباهاً درج شده . با وصف آنکه نسخه چاپ شده بود اما پخش نشده . پرفسور نذیر احمد این نسخه را در مجلهٔ علوم اسلامیه ، دانشگاه علیگره ، ۱۹٦۰م معرفی نموده اند که بعداً در کتاب : تاریخی و ادبی مطالعه ص ٦۳ — ۷۳ شامل شده .

رایزنی فرهنگی جمهوری اسلامی ایران ، دهلی نو ، این نسخه را چاپ میکند .

دیوان حافظ در این مجلد مشتمل است بر :

۱. غزلیات : تعداد ۳۵۷ (حاشیه : ۲۷۳ — ٤۵۵)

۲. مقطعات : ۱۲

۳. رباعیات : ۲۰

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : گفتم سخنت ، گفت که حافظ گفتا

شادی همه لطیفه گویان صلوات

(۲)

تغلق آباد ، ردیف ۱۹۷

نستعلیق ، ۸۲٦ ه ، (؟) ص ٤۷۸ ، اندازه : ۱٤ X ۲۰/۵

توضیحات : مشتملبر غزلیات و رباعیات است و از ص ذ و ل که در قطعه ای گنجانده شده ۸۲٦ برمی آید ولی این تاریخ درست بنظر نمی آید و این قطعهٔ تاریخ درآخر چند نسخه دیگر هم نقل گردید است و نمی دانیم که اولین مرتبه این قطعه متعلق به کدام یك از نسخه ها بوده که بعدها دیگران از آن نقل کرده اند .

آغاز : الا یا ایها السّاقی ادرکاسا و ناولها .

انجام : می نوش که عمر جاودانی اینست

چون حاصلت از روی جوانی اینست

هنگام گل و سبزه بیاران سرمست

خوش باش دمی که زندگانی اینست

سپس قطعهٔ تاریخ تکمیل کتابت دیوان آمده که بدینقرار است :

ختم شد دیوان شعر حافظ شیرین کلام

بر سر طاؤس قدسی آشیان فخرالانام

هیژدهم ماه ربیع الاوّل اندر چاشتگاه

بدسه شنبه روز هجرت (صاد و ذال و واو لام)

بعد از این قصیده‌ای است با این مطلع :

ای گلبن باغ وفا آن سرو نشان صفا

خورشید بر .. یعنی علی مرتضی

و تنها ده بیت این قصیده نقل شده است . آخرین شعرش اینست :

دستت بحکم لم یزل خالی ز نقصان و ضلل

طبعش منزه از زوال و جان مبرا ز ریا

(۳)

دانشگاه عثمانیه ، ردیف : ۱۰۲۶ (ذخیرهٔ اکبر حیدری)

نستعلیق پخته ، فتح محمد ولد ملا صاحب ، ۹۱۱ﻫ ، اوراق : ۱۵۳ .

توضیحات : مندرجات این نسخه ازنسخهٔ قزوینی متفاوتست، مثلاً در ردیف الف این سه غزل ندارد :

دوش از مسجد سوی میخانه آمد پیر ما
ساقیا بر خیز و در ده جام را
صلاح کار کجا و من خراب کجا

و بجای آنها دو غزل بقرار زیر است .

تا جمالت آشنا را زد بوصل خود صلا
ما برفیتم و تو دانی دل غم پرور ما

غزل از ورق ۱—۱۴۲ ب

غزل آخر : مگر تا حلقهٔ اقبال ناممکن بجنبانی

مثنوی : الا ای آهوی وحشی
ساقی نامه ۱۴۸ الف

مقطعات : ای معرا اصلی عالی گوهر ۱۴۸

قطعهٔ آخر : آمد حروف سال وفاتش امید جود

رباعیات : با مردم نیك بد نمی باید بود

آخر : مردی ز کنندهٔ در خیبر پرس

آغاز : الایا ایهاالساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : رباعی : گر تشنهٔ فیض رحمتی ای حافظ
سر چشمهٔ آن ز ساقی کوثر پرس

(٤)

سالار ، ردیف : ١٤٦٥

نستعلیق خفی ، رجب المرجب ، ثلاث عشر و تسعمائة الهجریة النبویة (۹۱۳ھ) ، اوراق : ۱۹۰ ، اندازه : ٦/٥ X ١٠/٤

توضیحات : عنوانات و جداول طلایی است و اوراق نسخه مرتب نیست .

آغاز : الا یا ایها الساقی ادر کاساً و ناولها

انجام : باین رباعی بپایان میرسد که در اکثر نسخه مانند قزوینی و گورکهپور یافته میشود و در بیشتر نسخه این رباعی ، آخرین رباعی نیست :

کو صبر وچه دل کانچه داش می خوانند
یک قطرهٔ خونست و هزار اندیشه .

(۵)

میسور ، ردیف : U VI

نستعلیق ، احمد آباد ، ۹۲۹ ھ ، ص ۲۳۸، اندازه : ۱۵ X ۲۳ .

توضیحات : دیوان کامل است .

(٦)

سالار ، ردیف : ۱٤٦٦

نستعلیق زیبا ، پیر حسین الکاتب ، ربیع الاول ۹۳۵ھ ، اوراق ۲۳۱ ، اندازه : ٤/٦X۷/۷ .

توضیحات : عناوین و جداول طلایی دارد . نسخه مصور است و اوراق ۲ ـ ۳ مذهب و منقش . دو تصویر هم شامل نسخه است . علاوه بر این نسخهٔ هذا از لحاظ کتابت و تاریخ کتابت دارای اهمیت فوق العاده ای میباشد .

ابتدا : الا یا ایها الساقی ادرکاساً و ناولها

انجام : ای آنکه[۱] بتقریر وبیان دم زنی از عشق
ما با تو نداریم سخن خیر و سلامت

تمنای[۲] من از عمر و جوانی وصال تست و آنکه زندگانی

ترقیمه : تم الدیوان بعون عواطف الملک المنان من کلام حضرت اکمل الزمان و افضل الدوران قدوة العرفاء المحققین و قبلة الشعراء المدققین و افصح الفصحاء المتکلمین شمس الملة و الحقیقة والدین محمد الحافظ الشیرازی قدس سره علی یدالعبد المذنب پیر حسین الکاتب[۳] ستر عیوبه

---

۱. این بیت در قزوینی ص ٦٢ ، نسخهٔ گورکهپور چاپی ص ٥٠ شامل غزلی بمطلع زیر می باشد :
یارب سببی ساز که یارم بسلامت باز آید و برهاندم از بند ملامت

۲. این بیت در دیوان چاپی (نسخهٔ گورکهپور) ذیل مفردات ص ٥٦٠ موجود است .

۳. پیرحسین الکاتب شیرازی بود، واقلاً دو نسخه درخط او در موزهٔ سالار جنگ وجود دارد . یکی خمسهٔ نظامی مصور که همین کاتب در ماه ربیع الاول ٩٤٨ هجری نوشته بود (شماره ٢١٤ نظم فارسی/١١٨١) و دیگری دیوان حسن مصور که همین پیرحسین الکاتب درماه شوال ٩٤٣ھ استنساخ نموده بود (شماره ٣٢٥ (م - شماره ٢٠٩)/١٤٢٦) واضح است که کاتب دیوان حافظ را قبل از هردو نسخه متذکرهٔ فوق کتابت نموده بود، ٨ سال پیشتر از دیوان حسن و سیزده سال پیش از خمسهٔ نظامی . رك فهرست نسخه‌های خطی فارسی موزهٔ سالار جنگ ج ٤ ص ٥٥ - ٥٧ ، ١٨٥ - ١٨٦ . ذکر پیرحسین کاتب در مقدمهٔ کتاب گلستان هنر ص نوزده آمده است .

فی شهر جمادی الاول ۹۳۵ خمس و ثلاثین و تسعمایه الحمد لله رب العالمین و صلی الله علی سیدنا محمد المصطفی الامین واله الطیبین و عترته الطاهرین اجمعین .

(۷)

مرکز تحقیقات ، ردیف : ۱

نستعلیق ریز ، ۹۴۲ ه ، ص ۲۳۵ ، اندازه : ۱۸X۹/۵

توضیحات : یك صفحهٔ اول ندارد ، بازهم صفحهٔ اول نسخه مذهب وطلایی است . دیوان با قصاید شروع میشود و این صفحه هم مذهب طلایی است . صفحه ای که از آنجا غزلیات شروع میشود باز مذهب طلایی است و صفحات دیگر مجدول طلایی است .

آغاز : مقدمهٔ گل اندام :

. . . . در کان طبع لعل سخن بیکران نهاد و جواهر منظوم و صلوات بی نهایت و زواهر منثور . .

ـه قصیده :

جوزا سحر نهاد حمائل برابرم

یعنی غلام شاهم و سوگند میخورم

مسدّس :

ای حریم بارگاهت کعبهٔ عز و علا

نورچشم مصطفی یعنی علی موسی رضا

باز قصیده ایست با این مطلع :

خیرمقدم مرحبا ای طایر میمون قدم

شادمان کردی مرا نازم تراسرتا قدم

غزلیات :

الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

قطعات :

دل منه بر دینا و اسباب او   زانکه از وی کس وفا داری ندید

بعد از قطعات چند عزل باز نقل گردیده ، سپس دو مرتبه قطعات آورده شده . مخمّس هم دارد .

در عشق تو ای صنم چنانم   که هستی خویش در گمانم

مثنوی :

الا ای آهوی وحشی کجائی

انجام : در آخر نسخه رباعیات نقل گردیده که آخرین آن بدینقرار است :

امروز که روز فرقت احبابست
نی وقت نشاط و عیش با اصحابست
هشیار ازان نیم که می نیست مرا
می هست ولی حریف می نایابست

(این رباعی در چاپهای قزوینی و گورکپهور نیامده است) .

(۸)

حبیب گنج ، ردیف : ۴۷/۱۶

نستعلیق ، اصیل الدین ، ۹۴۸ هـ ، ص ۱۷۴ ، اندازه : ۹ X ۱۰/۵

توضیحات : دو صفحهٔ اول مذهب است و صفحات دیگر مجدول طلایی است . روی ورق ۵۰ ب نقّاشی شاخ نبات هم دارد .

آغاز : الا یا ایها الساقی ادر کاسا و ناولها

انجام : آن گوش که حلقه کرد در گوش جمال
آویزهٔ در ز نظم حافظ باشد

(ابن رباعی درچاپهای قزوینی و پرفسور نذیراحمد آمده است)

(۹)

ذخیرهٔ دانشگاه ، شماره : ۱۸٤ ف ۱

نستعلیق ، علی میر ، ۹۵۰ هـ ، ص ۳۲٤ ، س ۱۸ ، اندازه :
۲۳ X ۱۳/۵

توضیحات : کرم خورده است .

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : اینت نرسد که گوئیم دوست مدار
آری اگرم دوست نداری رسدت

(این رباعی در چاپهای قزوینی واستاد نذیر احمد شامل نیست)

(۱۰)

موزهٔ ملی ، ردیف : ٦۷۰٤٦

نستعلیق زیبا و ریز ، ۹۵۷ هـ ، ورق ۲۱۵، اندازه: ۱٦/۵ X ۲۵

توضیحات : نسخه بسیار زیبا ، مطلا و مذهب‌است و مجدول طلایی است .

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : گفتم که لبت ، گفت لبم آب حیات
گفتم دهنت ، گفت زهی حب نبات
گفتم سخن تو ، گفت حافظ گفتا
شادی همه لطیفه گویان صلوات

تم الکتاب بعون الملک الوهاب والحمد لله رب العالمین والصلواة علی محمداً و آله اجمعین ، ۷۰۵۹

استاد امیر حسن عابدی این نسخه را در یکی از مقالات خود معرفی نموده است و درآنجا اظهار نموده که ۷۰۵۹ باید ۹۵۷ خوانده شود . رك : مجلهٔ خرد و کوشش ، شیراز، آذر، ۱۳۵۱

(۱۱)

بانکی پور ، ردیف ۰ ۱۵۲

نستعلیق ، میرك ، ۹۷۱ ه، ص ۱۵۳ ، اندازه : ۹/۲۵X۵/۵

توضیحات : نسخهٔ زیبایی است ، جداول طلایی دارد و دو صفحه لوح مذهب دارد .

آغاز : غزل :

الایا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

تنها یك مثنوی :

بیا ساقی آن می که حال آورد   کرامت فزاید کمال آورد

تنها یك قصیده :

جوزا سحر نهاد حمایل برابرم   یعنی غلام شاهم وسوگند میخورم

قطعات :

شمهٔ از داستان عشق شور انگیز ماست
آن شکایتها که از فرهاد و شیرین کرده اند

رباعیات که تعداد آنها بیست و هفت میباشد :

من حاصل عمر خود ندانم جز غم   درعشق تویاد خود ندارم جز غم
یك همدم دمساز ندارم نفسی   یك مونس غمخوار ندارم جز غم

(این رباعی با اختلاف بعضی لغات در هر دو چاپهای قزوینی و استاد نذیر احمد آمده است)

(۱۲)

سالار ، ردیف : ۱٤٦۷

نستعلیق روشن ، شوال ۹۷۵ ﻫ ، ورق ۱۵۰، اندازه: ٤/۸X۵/۵

توضیحات : عناوین و جداول طلایی و رنگی دارد . نسخه مصور است و هفت عکس در اوراق ٤، ۲۹ ب ، ۵۰، ٦٦، ۸٦، ۱۰۳، ۱۳۳ دارد.

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : مئی ده که از وی شوم نیك نام   رساند مرا تا بدارالسلام

(این بیت ظاهراً از ساقی نامه است ولی درنسخهٔ قزوینی و نسخهٔ شخصی استاد نذیر احمد نیامده است)

(۱۳)

آصفیه ، ردیف : ۳۷٤

نستعلیق زیبا ، پیر محمد ۹۹٤ﻫ ، اوراق : ۱۸۰، س ۱۲،

توضیحات : نسخه مطلا است . سراوح ، عناوین وجدولها هم طلایی است. مشتمل است بر غزلیات ، قطعات ، مثنویات و رباعیات .

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : به رباعی زیرباتمام میرسد که درچند نسخه دیگر هم همین رباعی در آخر نسخه آمده است :

گفتم سخن تو ، گفت حافظ گفتا   شادی همه لطیفه گویان صلوات

در آخر ترقیمه بدینقرار است :

کتبه الفقیر پیر محمد الکاتب ۹۹٤ ﻫ .

(١٤)

موزهٔ قلعهٔ سرخ ، دهلی ، ردیف : ؟

نستعلیق ، عنایت الله شیرازی ۹۸۵ھ ، اندازه : ۲۱ X ۱٤

توضیحات : روی صفحهٔ اول سه مهر ثبت است و مهر رای کنورسین ، ۱۱۸٦ھ (۱۷۷۲ م) که وابسته بدربار شاه عالم ثانی بوده ، در آخرین صفحه دیده میشود و ترقیمه ای بدینقرار دارد :
بتاریخ نوزدهم ماه شعبان المعظم سنه جلوس .

آغاز : الایا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : گفتم سخن تو گفت حافظ گفتا
شادی همه لطیفه گویان صلوات

(١٥)

ندوه ، ردیف : ۹۷

نستعلیق ، شاه محمد ، ۱۰۰٦ھ ، ص ۳۷٦ ، س ١٤ ، اندازه :
۱۲/٥ X ۲۲/٥

توضیحات : صفحهٔ اول و آخر کتاب مطلا است . در آغاز سه مهر بنام سید محمد اسحاق ، ۱۳۰٦ھ ثبت است .

(١٦)

جامعه ، ردیف : C ۲۸٥

نستعلیق ، محمد حبیب الرحمن ، ۱۰۱۱ ھ ، ص ٤۷۸ ،

اندازه : ۱۴/۵×۲۶

توضیحات : کرم خورده است .

آغاز : الایا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : که هربیت از غزلهایش چراغست

که گردد خانهٔ جان زو منور

الهی روضه اش پر نور بادا

بدان وجهی که تو داری نکو تر

(۱۷)

ایوانف ، ردیف : ۵۸۷

نستعلیق ، ۱۰۱۳ھ، ورق ۲۰۴ ، اندازه : ۵×۹/۵

توضیحات : دارای مقدمهٔ منسوب به گل اندام است .

آغاز : ابتدای مقدمه :

حمد بیحد و ثنای بیعد و سپاس بیقیاس ...

ابتدای قصیده ای در مدح شاه شجاع :

شد عرصهٔ زمین چو بساط ارم جوان

از پرتو سعادت شاه جهان ستان

ابتدای غزلیات :

الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

که عشق آسان نمود اول ولی افتاد مشکلها

(۱۸)

موزهٔ ملی ، ردیف ۶۰/۹۱۰۹

نستعلیق ، محمد امین ولد محمد افضل سودهری ، بیست و یکم
جمادی اول ، ۱۰۱۶ه ، اوراق : ۱۸۶، اندازه : ۱۴X۱۹

توضیحات : شامل غزلیات ، قصاید ، مثنوی ، قطعات و رباعیات است .

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

(۱۹)

موزهٔ ملی ، ردیف : ۱۹۲۵/۷۳ ۵۵۰

نستعلیق ریز و زیبا، نوزدهم جمادی الاول ، ۱۰۱۶ه، اوراق :
۱۷۸، اندازه : ۱۲/۵X۲۱/۵

توضیحات : سرورق مذهب و محشی طلایی و صفحات دیگر مجدول قرمز
است . نسخه شامل غزلیات، ترکیب بند ، قطعات ورباعیات است .

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها
آخرین رباعی بدینقرار است که درنسخه های چاپی دیوان
حافظ نیامده است :

گل گفت اگر دست تهی داشتمی بگریختمی اگر رهی داشتمی
در بی گنهی مرا چنین می‌سوزند ای وای بمن گر گنهی داشتمی

انجام : نسخه به قطعهٔ پنج بیتی بپایان می رسد که در چاپ قزوینی
با تفاوت جزیی وجود دارد و چاپ استاد نذیر احمد دارای

آن نیست و آخرین بیت آن بقرار زیراست :

چوروزگار جز این یك کرشمه بیش نداشت
بعمـــر مهلـــتی از روزگار بایستـی

(۲۰)

سالار ، ردیف : ۱۴۸۰

نستعلیق روشن ، محمد مومن بن کمال ، محرم ۱۰۱۶ ه ،

اوراق : ۲۲۲ ، س ۱٤ .

توضیحات : عنوان منقش و جداول طلایـی ، این نسخـهٔ مصورشامل‌شش عکس مکـتب شیراز است . دو ورق آغاز دارای دو عکس است و سپس مقدمه آمده ترتیب اشعار این نسخه اهمیتی دارد زیرا که در بالا و پائین اشعار خود حافظ و درمیان این دوبخش گاهی یك و گاهی دو رباعی ازگویندگان دیگر رونویسی شده معلوم نیست که چرا کاتب در دیوان حافظ اشعار شعرای دیگر را داخل کرده است و هیچ توضیحـی درین باره داده نشده .

آغاز : ابتدای مقدمهٔ گل اندام :

حمد بـی حد و ثنای بـی عد....

پس از دیباچه غزل زیر :

ای در رخ تو پیدا انوار پادشاهی

دیدم بخواب دوش که ماهی بر آمده (ورق ۳۷ الف)

الایا ایها الساقی ادرکاسأ و ناولها (۳۷ ب)

ورق ٤٤ مصور است .

غزلیات تا ردیف ه : ورق ٤٥ تا ورق ۲۰٦

مثنویات : ۲۰٦ — ۲۰۹

مقطعات : ۲۰۹ — ۲۱٥

رباعیات : ۲۱٦ — ۲۲۰

رباعی اول : دل بوفای وصالم در داد

رباعی آخر : نه دولت دنیا بستم می ارزد

یك فرد : ورق ۲۲۰ ب

یك قطعه : ورق ۲۲۱ الف

باز دو فرد : ورق ۲۲۱ الف

بعضی رباعیات که درمیان دوبخش بالا و پائین در سطر غیر مستقیم آمده :

ناکرده گناه در جهان کیست بگو الخ	(ورق ۱۲ الف)
بر سینه غم پذیر رحمت کن الخ	(۱۲ ب)
هر دل که درو مهر و محبت بسرشت الخ	(۲۹ الف)
آن مرد نیم که از عدمم بیم آید الخ	(۳٤ ب)
این قصر که بر چرخ همی زد پهلو الخ	(٤۰ الف)
هر توبه که کردیم شکستیم همه الخ	(۸٥ ب)
هنگام صبوح ای صنم فرخ پی الخ	(۸۹ ب)
از هرچه خورد مرد شراب اولی تر الخ	(۱۲۷ ب)
چندین غم مال و حسرت دنیا چیست الخ	(۱٦۱ ب)
ای دل تو ز هیچ خلق یاری مطلب الخ	(۱۸۹ الف)

گیرم که همه ملك تو چنین خواهد بود

آفاق ترا زیر نگین خواهد بود
خوش باش که عاقبت نصیب من و تو
ده گز کفن و سه گز زمین خواهد بود (۱۹۵ ب)
می خور که عمر جاودانی اینست الخ (۱۹۹ ب)
آنانکه اساس کار بر زرق نهند الخ (۲۰٤ الف)
ابریق مرا شکستی ربّی الخ (»)
ماه رمضان چنانکه امسال آمد الخ (۲۱۰ الف)
من بندهٔ عاصیم رضای تو کجاست الخ (»)
چندین غم بیهوده مخور شاد بزی الخ (۲۱۰ ب)
من در رمضان روزی اگر می خوردم الخ (»)
اندر همه کوه خاوران سنگی نیست
کش با من در روزگار جنگی نیست
در هیچ زمین و هیچ فرسنگی نیست
کز دست غمت نشسته دل تنگی نیست (۱۱۲ الف)
خوش باش که عالم گذران خواهد بود الخ (۲۱۱ الف)
با مردم پاك ، اهل ، عاقل آمیز الخ (۲۱۳ الف)
یك یك هنرم ببین و گنه ده ده بخش الخ

ترقیمه در این نسخه بدینقرار است :

تمت الکتاب بعون الملك الوهاب علی ید العبد الفقیر الحقیر...
محمد مومن بن کمال بتاریخ محرم الحرام سنه ۱۰۱٦ بلخ
غریق رحمت یزدان کسی باد که کاتب را به الحمدی کند یاد

(۲۱)

سالار ، ردیف : ۱۴۸۱

نستعلیق زیبا ، رجب ، ۱۰۲۱ھ ، اوراق ۲۲۱ ، س ۱۵، اندازه: ۵/۷×۹

توضیحات : نسخه مزین است بمهر وزیر علی خان بهادر ۱۲۰۸ھ. وزیر علی پسر خواندهٔ آصف الدوله بود و در ۱۲۱۲ھ جانشین وی گردید، اما بزودی از تخت بر کنار کردند و به بنارس فرستادند. وزیر علی در آنجا آقای چیری ، مامور سیاسی را در روز چهاردهم ژانویه سال ۱۷۹۹م بقتل رسانده به جیپور فرار کرد. اورا بزودی دستگیر کردند و بزندان فرستادند. وی در زندان درسال ۱۲۳۲/۱۸۱۷ بسن ۳۶ سالگی فوت کرد. علاوه بر مهر وزیر علی ، امضای رچمند تهیکری (بخط فارسی) نیز روی نسخه ثبت است. درنتیجه می توان گفت که نسخهٔ هذا دارای اهمیت تاریخی است. بعلاوه باید خاطر نشان ساخت که کسی نام کاتب را محو کرده فقط کلمهٔ میر را باقی گذاشته است و در جای خالی «علی» نوشته. حالانکه این نستعلیق نسخهٔ مورد نظر با خطش بسیار تفاوت دارد و جعل کننده تاریخ رحلت میر علی الکاتب را در نظرنداشت. میربقول صاحب گلستان هنر (چاپ تهران، ص ۸۳) در ۹۴۴ ھ و بقول صاحب مراةالعالم (چاپ لاهور ، ۱۹۷۹م) ۲۵۰ ، ص ۴۷۷) در سال ۹۲۴ فوت کرد و این نسخه در ۱۰۲۱ ھ رو نویس شده است. این نسخه شامل غزلیات (۱-۱۸۶) ، قطعات (۱۸۶—۱۹۶) ، مثنوی (۱۹۷) ترکیب بند

(۲۰۲ب) ، ترجیع بند (۲۰۳ب) ، مخمس (۲۰۵) ، باز مثنوی (۲۰۶) ، قصاید (۲۰۷) ، رباعیات (۲۱۲) است .

انجام : در صفحهٔ آخر دو رباعی زیر آمده که از نسخهٔ قزوینی و چاپ گورکهپور خارجست ولی در نسخهٔ شخصی استاد نذیر احمد نقل گردیده است :

آن به که ز جام باده دل شاد کنیم
وز آمده و گذشته کم یاد کنیم
این عاریتی روان زندانی را
یك لحظه ز بند غم آزاد کنیم

گل را دیدم نشسته بر تخت شهی
گفتا بشنو ز من اگر مرد رهی
من طفلم و بی گنه مرا می سوزند
ای وای ترا که پیری و پرگنهی

(۲۲)

سالار ، ردیف : ۲۲۸۲

نستعلیق روشن ، محمد فاضل هارون عبّاسی ، ۱٤ جمادی الآخر، ۱۰۲۳ھ، فیروزپور، اوراق: ۱-۲۳۹، س ۱۵، اندازه: ٤/۸×۱/۵

توصیحات : مهر ، محمد فتح ۱۲۲۸ھ ، روی نسخه ثبت است . قسمتی از مجموعهٔ دواوین است .

آغاز : مقدمهٔ گل اندام و سپس غزلیات :
الا یا ایها الساقی ادرکاساً و ناولها

(۲۳)

بانکی پور ، ردیف : ۱۵۳

نستعلیق ، محمد حسن ، اوایل ماه جمادی الاوّل ، ۱۰۲۳ ، حیدرآباد ، اندازه : ۱۲ X ۲۱

توضیحات : مهر سلطان محمد قطب شاه دارد و کاغذش آبی رنگ و دارای جداول طلایی است . از یاد داشتی که بر روی نسخه است ، معلوم میگردد که این نسخه متعلق به کتابخانهٔ سلطان محمد قطب شاه (گولکنده) که درسال ۱۰۲۰ / ۱٦۱۱ جانشین محمد قلی شاه شد ، بوده است .

آغاز : مقدمهٔ گل اندام ، قصاید :

پس از حمد خداوندی که بی شبهست و بی همتا

ثنا و نعت پیغمبر کنم از جان و دل انشا

غزلها :

الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

مثنوی :

الا ای آهوی وحشی کجائی

سه مثنوی دیگر بنام ساقی نامه :

سرفتنه دارد دگر روزگار

مغنّی نامه :

بیا ساقی از باده پرکن بطی

ترجیع بند :

ای داده بباد دوستداری

مخمس :
در عشق تو ای صنم چنانم
مقطعات :
تو نیك و بد خویش از خود بپرس   چرا دیگری بایدت محتسب
رباعیات بترتیب الف بایی :
ای دوست که بردهٔ دل از دست مرا

(۲٤)

صولت ، ردیف : ۸۳
نستعلیق ، میرزا احمد قزوینی ، ۱۰۲۹ ه ، ص ۱۸۹، اندازه :
۱٤ X ۲٤/٥
توضیحات : با خط ایرانی است و دارای جداول طلایی است .

(۲٥)

بانکی پور ، ردیف : ۱٥٤
نستعلیق ، محمد حسین اتجو ، ۲٦ محرم ، ۱۰۳٤ ه ، احمدآباد ،
ص ۲۱٤ ، اندازه : ۲٥ /۱ X ٦.٥
توضیحات : سر لوحه و جداول طلایی دارد .
آغاز : غزلها :
الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها
دو مثنوی :
الا ای آهوی وحشی کجائی

مقطعات :
زمانه گر گهر پاك داشتی در اصل
بعضی قطعاتی که تاریخ وفات افراد معاصر حافظ را دارا میباشد،
هم نقل گردیده است .

انجام : چهل و دو رباعی :
امشب زغمت میان خون خواهم خفت
و ز بستر عافیت برون خواهم خفت

(٢٦)

ملا فیروز ، ردیف : ٣٠

نستعلیق ، ١٠٣٥ه ، اندازه : ٨ X ١٣/٥

توضیحات : در فهرست چاپی نسخه های خطی کتابخانهٔ ملافیروز ، اطلاعاتی
دربارهٔ نسخه های دیوان حافظ زیاد داده نشده است

(٢٧)

میسور، ردیف : U ٦١

نستعلیق خوب وزیبا ، حافظ جعفر ابن مقصود علی ، ١٠٤٥ه،
ص ١٦١، اندازه : ١٢ X ٢٠

توضیحات : دیوان کامل است

(۲۸)

آرشیو ، اتراپرادیش ، ردیف ۱۱۲۶۵

نستعلیق ، محمد محسن ، ۱۰۴۵ھ

توضیحات : در آشیو، اتراپرادیش چهار نسخهٔ دیگر دیوان حافظ مضبوط اند بشماره های ۱۷۸۳، ۱۱۲۶/، ۱۷۵۵ و ۱۰۶۴۷ ولی فهرستی که از نسخه های خطی آرشیو چاپ شده ، حتی اطلاعات لازمی دربارهٔ آنها را نداده است .

(۲۹)

راجا محمود آباد ، ردیف : ۱۰۹

نستعلیق ، ۱۰۴۷ھ ، اوراق : ۴۰۲ ، س ۱۳، اندازه : ۹×۱۵/۵

انجام : یاری نخواستیم داند همه کس
و اندر شب و روز یار من باشد وبس (؟)

(۳۰)

راجا محمود آباد ، ردیف : ۱۰۸

نستعلیق، ۱۰۵۲ھ ، اوراق : ۴۸۲، س ۱۳، اندازه: ۷/۵×۱۳/۵

توضیحات : نسخه مطلا است .

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها
که عشق آسان نمود اول ولی افتاد مشکلها

(۳۱)

آصفیه ، ردیف : ۳۸۳

نستعلیق ریز ، ۱۰۵۵ھ ، گجرات ، اوراق : ۱٦۱، س ۱٤،

توضیحات : اسم کاتب محو شده و تنها ، الحقیر ابن ، خوانده میشود . نسخه سر لوح طلایی وجداول و عناوین طلایی دارد . باید خاطر نشان ساخت که اشعار نسخه هذا از نسخهٔ قزوینی بیشتر است . مثلا در ردیف الف ، نسخهٔ قزوینی ۱۱ غزل و این نسخه ۱۳ غزل دارد . گویا دو غزل که بقول آقای قزوینی الحاقی است ، درین نسخه موجود است .

آغاز : ۱. غزلیات :

الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

آخرین غزل :

من ارچه حافظ شهرم جوی نمی ارزد

مگر تو از کرم خویش یار من باشی (ص ۲۹۷)

۲. مثنویات ، الف ، الا ای آهوی وحشی (۲۹۷)

ب ، ساقی نامه

مقطعات : بر تو خوانم ز دفتر اخلاق (۳۰٤)

رباعیات : مردی ز کنندهٔ در خیبر پرس

رباعی آخر : هم خاطر تو با من غمناك افتد

کز مهر ضیا برخس و خاشاك افتد

چون خاك رهت شوم مزن برمن بانگ

حیفست که آواز تو بر خاك افتد (ص ۳۷۰)

خاتمه : حیفست که آواز تو بر خاك افتد .

ترقیمه : قاریا بر من مکن قهر و عتاب

گر خطائی رفته باشد در کتاب

آن خطائی رفته را تصحیح کن

از کرم والله اعلم با لصواب

سنه ۱۰۵۵ در بلدهٔ گجرات تحریر یافت کتبه الفقیر الحقیر

ابن .. رقم .

(۳۲)

سالار ، ردیف : ۱۴۸۳

نستعلیق خوب ، پاینده محمد استرعجی کابلی ، ربیع الآخر ،

۱۰۶۷ھ ، اوراق : ۲۱۰ ، اندازه : ۹۵X۴۶

توضیحات : جداول طلایی دارد و کاتب این نسخه همان است که نسخهٔ دیوان حافظ در سالار جنگ شمارهٔ ۱۴۷۵ را استنساخ کرده است . ولی مندرجات آن نسخه در مقابل این نسخه کمتر است . این نسخه شامل همه آثار منسوب به حافظ است .

آغاز : دیباچه : حمد بیحد و ستایش بی عد الخ (۱- ۱۰ ب)

قصاید : ۵ (۱۱ الف)

غزلیات : الا یا ایها الساقی ادر الخ (۱۱ ب)

قطعات : (۱۷۸ ب)

مثنویات مع ساقی نامه و مغنی نامه وغیره (۱۸۳ الف)

ترجیع بند : (۱۹۰ ب)

مخمس : (۱۹۲ ب)

قطعات (دوباره) (۱۹۵ - ۲۰۳)

رباعیات : (۲۰۳ - ۲۷ الف)

انجام : نسخهٔ دیگری به شماره ۱٤۷۷ هم باین رباعی ختم می شود :

هر روز برغم من شـود یار کسی

یارب تو بفریـاد من بیکـس رس

ترقیمه : بتـوفیق الهـی و بزرگان دین باتمام رسید دیوان حضرت لسان الغیب علیه الرحمه در مدرسه حضرت خواجه عبدالحق رحمة الله علیه بتاریخ ۰۰ شهرربیع الآخر ۱۰٦۷ بخط فقیرحقیر سراپا تقصیر پاینـده محمد استرعجی الکابلی (۲۱۰ ب) امید چنانست بنظر هر عزیزی که دراید بفاتحه یاد فرماید و عند الله اجر عظیم یابد و اگر خطایی رفته باشد اصلاح فرماید ۰۰۰۰۰

(۳۳)

سالار ، ردیف : ۱٤۸٤

نستعلیق ، فرخ بیگ بلخی ، صفر، ۱۰۷۲ﻫ، اوراق ۲۰۹ ، س ۱۷،

اندازه : ٤/۸X ۷/۷

توضیحات : مهر « حیدر یار خان » روی نسخه ثبت است .

آغاز : الا یا ایها الساقی أدرکاسا و ناولها

انجام : به این بیت بپا یان میرسد که در چاپ های قزوینی و گورکهپور نیامده است :

چـون دور بما رسـد نباشـم بر جای

بر یاد من آن دور دگر نوش کـنید

KASHMIR UNIVERSITY
ALLAMA IQBAL LIBRARY
Acc. No 531170
Dated 26-11-2005

(۳٤)

سالار ، ردیف : ۱٤۸۵

نستعلیق ، محرم ، ۱۰۷۳ﻫ ، اوراق ۲۱٤ ، س ۱۳ ، اندازه : ۱۹ X ۱۲

توضیحات : عناوین و جداول طلایی است .

آغاز : غزلیات :

الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها (تا ۲۰٦ الف)

مثنوی :

۷ شعر (۲۰۷ الف)

رباعیات : ۲۰۷ تا آخر نسخه

انجام : باین رباعی بپایان می رسد که در چاپ قزوینی اولین رباعی میباشد :

خواب ارچه خوش آمد همه را درعهدت

حقّا که بچشم در نیامد ما را

(۳۵)

سالار ، ردیف : ۱٤۸٦

نستعلیق، نیازمحمد بن یوسف نسفی، بلخ، ۱۰۷۸ﻫ، اوراق ۱۷۲ ، س ۱۵، اندازه : ۱۸ X ۱۵

توضیحات : عناوین و جداول طلایی دارد . مشتمل است بر غزلیات ، قطعات و مثنوی . در اول یك صفحه افتاده است .

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : سکندر صفت روم تا چین تراست
گر او داشت آینه آیین تراست (۱۷۲ الف)

این بیت مثنوی است که بدین طور شروع میشود و در اکثر نسخ قرن یازدهم یافته می شود ، اما در هیچ یك از نسخ قرن نهم دیده نمی شود :

سر فتنه دارد دگر روزگار من ومستی و فتنهٔ چشم یار

این مثنوی در مدح شاه منصور نوشته شده :

خدیو زمین شاه منصور باد غبار غم از خاطرش دور باد

ترقیمه : تمام شد این نسخهٔ متبرکه حضرت خواجه حافظ شیرازی قدس الله سره العزیز در بلخ در مدرسه خان جنّت نشان نذر محمد خان در سنه هزار و هفتاد وهشت فی شهر رجب المرجب نیاز محمد بن یوسف نسفی .

(۳۶)

تونك ، ردیف : ٤٦٨۹

نستعلیق ، عبد الرسول بن ملا عبد الرحیم بن ملا عبد الله بن ملا شیری مشهور به ملا اجل ، ۱۱ محرم الحرام ۱۰۷۸ھ ، ص ۳٥٤ ،

اندازه : ۱٦ X ۲٥

توضیحات : نسخه بسیار زیباست . صفحهٔ اول لوحی مطلا و مذهب دارد و صفحه‌های دیگر مجدول طلایی است . این نسخه چنانکه در ترقیمه آمده برای ،، سیادت و رفعت پناه میر سید احمد ،، استنساخ گردیده است .

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاساً و ناولها

انجام : تا چند زگریه پای درگل باشی پیوسته گرفتار غم دل باشی
می جو زخدا مراد تا که روزی آید بسرت یار و تو غافل باشی
(این رباعی در چاپهای قزوینی و گورکهپور شامل نیست)

(۳۷)

سعیدیه ، ردیف : ٤٤

نستعلیق ، ابراهیم قریشی ، ٦ ذی الحجه ، ١٠٩٣ﻫ مطابق ٢٦ سال جلوس (عالمگیری) ، محلهٔ بیگم پوره ، اورنگ آباد .

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

(۳۸)

تاگور ، ردیف : ٤٥١٠٨

نستعلیق، سلیم الدین، ١٤ صفر، ١٠٩٨ﻫ، ص ٤٩٨ ، اندازه : ١٧ X ٢٦

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : گستاخی ما زحد برون رفت ولی المنة لله که عنایت با قیست
(این رباعی در چاپهای قزوینی وگورکهپور نیست ولی در بعضی چاپهای دیگر دیوان حافظ وجود دارد)

(۳۹)

دانشکدهٔ پونا ، ردیف : ٤٣٨٦

نستعلیق ، ١٠٩٩ﻫ، ص ٣٠٠

توضیحات : دیوان کامل است .

(٤٠)

حمیدیه ، ردیف : ١٠٦

نستعلیق ، میرزا عبدالواحد ، ١١١٤ھ، س ١٥

توضیحات : باسر لوحۀ منقّش و جداول است .

(٤١)

سالار ، ردیف : ١٤٩١

نستعلیق زیبا ، جمال‌الدین محمد ، ٢٢ ذی‌قعده ، چهل و نهم جلوس عالمگیری (١١١٧ھ) در دورۀ فرمانداری شاهزاده عظیم‌الدین بن معظم ، اوراق ١٦٦ ، س ١٩ ، اندازه : ٢٢ X ١٥

توضیحات : نسخه شامل دیباچه ، غزلیات ، ترجیع بند ، مخمّسات ، قطعات و مغنّی نامه است -

آغاز : بعد از دیباچۀ گل اندام :
الا یا ایها الساقی ادر کاسا و ناولها

انجام : خلیل عادلی پیوسته بر خوان وز آنجا فهم کن سال و فاتش
(این قطعه در هر دو چاپ قزوینی و گورکهپور رو نویس شده است)

ترقیمه : کاتبه ومالکه : جمال الدین محمد بن الحسین الاولیاء کمال جمال بدر الدین غیاث متوطن موضع داود نگر عرف لوابهر سرکار حاجی پور صوبۀ بهار در مقام مهوه پرگنه بسارا در همراهی درپ نراین رای قانونگوی .

(۴۲)

سالار، ردیف ۱۴۹۲.

نستعلیق عادی، خواجه اکرم، ۱۸ ربیع الآخر، ۱۱۱۸ه، اوراق:
۱۱۳، اندازه: ۱۴ X ۱۸/۵

توضیحات: جداول طلایی دارد.

آغاز: الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام: سال خرم، فال نیکو، حال سالم، مال پر
اصل ثابت، نسل باقی، تخت عالی، بخت رام
(مصرع اوّل در قزوینی بدینقرار است: سال خرم، فال نیکو،
مال وافر، حال خوش)

(۴۳)

راجا محمود آباد، ردیف: ۱۶۹

نستعلیق، خداداد خان، ۱۱۱۸ ه، ص ۵۸۶، س ۱۱،
اندازه: ۱۱ X ۱۷.

توضیحات: مطلا و دارای مقدمهٔ ۱۴ صفحه‌ای است. در آغاز نسخه
چهار مهر ثبت است:

۱. سید محمد خان بهادر، ۱۲۵۴ ه
۲. میر محمد علی خان
۳. میر سید علی خان
۴. مهری مدور مطلا و منظوم

انجام: من عهد همی کنم قضا میگوید
بیرون ز کفایت تو کار دگر است

(این رباعی در چاپ قزوینی وجود دارد ولی نسخهٔ گورکهپور
شامل آن نیست)

(٤٤)

تاگور ، ردیف : ٤٥١٢٣
نستعلیق ، ملا جیون عرف صدیقی ، سال ٣ جلوس شاه عالم
پادشاه ، (١١٢٢هـ) ص ٤٧١ ، اندازه : ١١ X ١٧
توضیحات : در آغاز، کتاب دیگری بزبان عربی شامل این مجلد است .

(٤٥)

حبیب گنج ، ردیف : ٤٧/١٥
نستعلیق ، عبد المجید بن عبداللطیف ترکمان دهلوی ، ١١٢٢هـ ،
ص ١٨٧. اندازه : ١١/٥ X ١٩
توضیحات : مجدول رنگی است و از لحاظ ترتیب شعر ومحتوا با نسخه‌های
دیگر در ذخیرهٔ حبیب گنج فرق دارد .

(٤٦)

دانشگاه عثمانیه ، ردیف ؟
نستعلیق خام ، ١١٢٦هـ ، در عهد فرخ سیر ، اوراق : ١٧٧
توضیحات : مقدمه ندارد و غزلهای ردیف ه — ی افتاده است .
آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها
انجام : باد صبا چو بگذری ... تازه بتازه نو بنو
(در چاپ قزوینی شامل نیست)

(۴۷)

مجیبیه ، ردیف : ۶۳

نستعلیق ، خیرالله عرف محمد خورم جیو ، ٤ شهر ربیع الاوّل بوقت نماز جمعه ۱۱۲۷ هجری ، (۱۱۲۳ فصلی) ص ۳۲۸ ، اندازه : ۱۲ × ۲۳

توضیحات : ترقیمه ای دارد بدینقرار :

چهارم شهر ربیع الاول بوقت نماز جمعه جلوس اورنگ نشین... محمد فرخ سیر غازی خلدالله ملکه وجل قدرة که در این اثنا از خطوط مشکین سطور مولوی ناسخ خیرالله عرف محمد خورم جیو بجهت خاطر داشت برخوردار قطب شعار کریم الله ولد شیخ فقیر محمد عرف شیخ نتهو ابن شیخ رستم در مقام جنت آستان قصبهٔ سالك بنکره عملهٔ پرگنهٔ ملك ... حاجی پور مصاف صوبهٔ بهار رقم یافت مطابق ۱۱۲۷ هجری ۱۱۲۳ فصلی

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : در پایان رباعیات آمده که بیت آخری اش اینست :

اما نه بدنسان که ملالش گیرد
میگو سخنی و درمیانش میگوی

(۵۰)

کشمیر ، ردیف : ۱۹۳۲

نستعلیق ، امان الله ابن ملا عبد الرحمن ، رمضان ۱۱۲۷ ه ، اوراق: ۲۱۸ اندازه : ۲۲ × ۱۲

توضیحات : شامل غزلیات ، قطعات ، مثنویات و ساقی نامه است

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها (ورق : الف)

انجام : هزاران درود و هزاران سلام

بعد از رباعیات کاتب شعر زیر نوشته است :

هر که خواند دعا طمع دارم زانکه من بندهٔ گنه کارم

(۴۹)

ایوانف ، ردیف : ۵۸۸

نستعلیق ، قاسم بیگ ، ۱۱۳۱ ه ، ورق ۱۴۹ ، اندازه : ۱۳ × ۲۳ ،

توضیحات : یاد داشتی در توضیح و تشریح بعضی لغات و اصطلاحات حافظ در آخر شامل نسخه است . غزلیات ، قطعات ، مثنوی و رباعیات دارد .

آغاز : الا یا ایها الساقی ادر کاسا و ناولها

(۵۰)

حبیب گنج ، ردیف : ۱۰۹

نستعلیق ، حفظ الله ، ۱۱۳۶ه ، ص ۳۱۲ × ۱۵ ، اندازه : ۱۴ × ۱۸/۵

توضیحات : صفحهٔ اول مذهب است دارای مقدمه ، قصاید ، مثنویات ، ساقیات ، ترجیعات ، مقدمه بنثر ، غزلیات ، مقطعات و رباعیات میباشد . پانزده صفحهٔ آخر با خط دیگرست و منقبت حضرت علی و رباعیات باین خط دیگر رو نویسی شده است .

آغاز : بعد از مقدمه با مثنوی زیر شروع میشود :

الا ای آهوی وحشی کجائی مرا با تست بسیار آشنائی

انجام : باین رباعی بپایان میرسد که در چاپ قزوینی وجود دارد ولی نسخهٔ گورکهپور شامل آن نیست :

ای سایه سنبلت سمن پرورده   یاقوت لبت در عدن پرورده

در آخر نسخه این قطعهٔ تاریخ وفات حافظ نقل گردیده است :

بهفصد و نود و یك ز هجرت نبوی

جهان عز و شرف در جوار رحمت رفت

یگانه ثانی سعدی محمد حافظ

ازین سراچهٔ فانی بدار جنّت رفت

(۵۲)

تونك ، ردیف : ۳۵۲۰

نستعلیق ، هدایت الله ، در ۱۶ سال جلوس محمد شاه بادشاه غازی ، (۱۱۴۸ ه) ، ص ۳۷۸ . اندازه : ۱۲/۵ × ۲۲/۵

توضیحات : صفحهٔ اوّل دارای لوح طلایی و منقّش و جداول طلایی است . چنانکه در ترقیمه آمده این نسخه بخواهش دیوی سنگه جیو نوشته شده بود .

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : امشب ز غمت میان خون خواهم خفت

و ز بستر عافیت برون خواهم خفت

باور نکنی خیال خود را بفرست

تا در نگرد که بی تو چون خواهم خفت

(این رباعی در بیشتر نسخه های چاپی حافظ آمده است)

(٥٢)

احسن ، ردیف : ۸۹۱۰۰۵۵۱۱/۱

نستعلیق، ۲۷ جلوس محمد شاه (۱۱۵۷ه/۱۷٤٤م)، ص ۲۳۰ ،
اندازه : ۱۵ × ۲۰

توضیحات : نسخه تمیز است و دارای جداول سیاه و شنگرفی است و در آخر نسخه رباعیات وقطعات از ورق ۱۹۵ تا ۲۳۰ رو نویسی شده است .

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها
که عشق آسان نمود اول ولی افتاد مشکلها

(٥٣)

مجیبیه ، ردیف : ٦٢

نستعلیق ، غلام کبیر قریشی ولد شیخ کریم الدین ابن شیخ عبد المقتدر ، شاه آباد ، ۳ جلوس احمد شاه بادشاه غازی (۱۱٦٤ه) ، ص ۳۷۸ ، اندازه : ۱٤/٥ × ۲۳

توضیحات : از آغاز ناقص است .

آغاز : فغان کین لولیان شوخ شیرین کار شهر آشوب
چنان بردند صبر از دل که ترکان خوان یغما را

انجام : آن ترك پری چهره که قصد جان داشت
مانند پری چهره ز من پنهان داشت

گفتم دهن تنگ توای جان هیچ است
گفتا که ازین هیچ طمع نتوان داشت

(این رباعی در چاپهای قزوینی و استاد نذیر احمد نیست)

(٥٤)

احمد آباد ، ردیف : ١٩٨

نستعلیق ، ١٧٥٠ م (١١٦٤ ھ) ، ص ١٢٠ ، اندازه : ٦/١٣× ٢٤

توضیحات : نسخه از اوّل و آخر ناقص است و غزلیاتی با ردیف های نون ، واو ، ه ، ی در این نسخه آمده است .

(٥٥)

مجیبیه ، ردیف : ٥٩

نستعلیق ، رجب علی ، بیست وششم رجب ، ١١٦٧ھ ، ص ٤١٠ ، اندازه : ١٦ × ٢٣

توضیحات : ناقص الاول است .

آغاز : دور دار از خاك و خون دامن چو بر ما بگذری
کاندرین ره کشته بسیاراند قربان شما

(این شعری از غزل دوازدهم در چاپ قزوینی است)

(۵۶)

سالار ، ردیف : ۱۴۹۴

نستعلیق ، سید رستم علی بخاری ، جمادی الآخر ۱۱۷۳ ﻫ ،
اوراق ۱۷۶، س ۱۵، اندازه : ۲۲ × ۱۳/۸

توضیحات : مهرهایی بقرار زیر روی نسخه ثبت است :
محمد علی ۱۲۳۴
مستقیم الدوله ۱۲۴۶
همّت النساء بیگم

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : گفتم سخن تو گفت حافظ گفتا
شادی همه لطیفه گویان صلوات

(۵۷)

احمد آباد ، ردیف : ۴۳

نستعلیق ، ۱۱۷۶ﻫ ، (۱۷۶۰ م) ص ۱۸۰ ، اندازه : ۱۴×۲۱

توضیحات : روی نسخه مهر بولا ناتهِ (ورق : ۱) ثبت است و این نسخه داری غزلیات تا ردیف نون است .

(۵۸)

ملا فیروز ، ردیف : ۳۱

نستعلیق ، شیخ عبد الرزّاق ، ۱۱۸۱ ﻫ ، اندازه : ۱۳/۵ × ۲۴

(٦١)

موزهٔ ملی ، ردیف : ۱۹۲٤/۷۳ . ٥٥

نستعلیق ریز و زیبا ، میر محمد اعظم ، ششم جمادی الثانی ، روز پنجشنبه ۱۱۸٤ ه ، ملتان ، اوراق : ۲۱٤ ، اندازه : ۱۲/٦ × ۲۱/۳

توضیحات : این مجلد درآخر شامل فرهنگ بعضی لغات و اصطلاحات دیوان حافظ است و نویسندهٔ آن فرهنگ میر محمد اعظم میباشد که هم کاتب این مجلد است . این نسخهٔ دیوان حافظ بنا بر این هم قابل توجه است که در اولین صفحهٔ آن نوشته شده :

« دیوان خواجه حافظ مع مقدمه و فرهنگ که هرهر لفظ بنظر صحت چند مرتبه در آمده و از چند شروح تحقیق معانی دقیق و ضمایر بنوك قلم آمده »

مهر میر محمد اعظم هم چند جا روی نسخه ثبت است . علاوه براین در آغاز مقدمه دارد منسوب به گل اندام و سرورق این نسخه رنگی است .

آغاز : مقدمه :

حمد بیحد و ثنای بیعد خداوندیرا که جمع دیوان حافظان ازراق به پروانه ... (کل هفت صفحه)

غزلیات :

الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها (تا ورق ۲٦۰)

مخمس :

در عشق توای صنم بجانم (در بعضی نسخه ها چنانم)

پند :

دل منه بر دنیا و اسباب او (در قزوینی شامل قطعات است ، ص ٣٦٦)

مثنوی :

الا ای آهوی وحشی کجائی (ورق : ٢٦٢)

ساقی نامه :

بیا ساقی از من ببر پیش شاه (ورق ٢٦٦)

(در چاپ قزوینی و استاد نذیر احمد نیامده است)

قطعات تاریخ وفات خواجه جلال الدین توران شاه ، خواجه قوام الدین ، فرزند خواجه ، قاضی بها الدین ، ابو اسحاق ، برادر نجم الدین ، مجدالدین ، قوام الدین ، سلطان شجاع ، سپس قطعه بندها و ترجیع بندها و ٥٦ رباعی آمده است . آخرین رباعی بدینقرار است که در چاپهای قزوینی واستاد نذیر احمد نیامد است :

ای باد اجل چو من سرافگنده شوم
از بیخ درخت عمر برکنده شوم
زنهار گلم جز بصراحی مکنید
تا بو که ز باده پر شود زنده شوم

بعد از رباعیات منظومه ایست بعنوان « مثنوی خاتمه» که با این بیت شروع :

چرا با بخت خود چندین ستیزم
چرا از طالع خود می گریزم

و به این بیت بانجام میرسد :

ز هجرانت بسی دارم شکایت
نمی گنجد در اینجا این حکایت

انجام : بعد از « مثنوی خاتمه ، قطعهٔ تاریخ وفات خواجه حافظ

رونویس شده که بدینقرار است :

چراغ اهل بینش خواجه حافظ

که شمعی بود از نور تجلّی

چو در خاك مصلی گشت مدفون

بجو تاریخش از « خاك مصلّی »

ترقیمه ای دارد بقرار زیر :

« کاتب میر محمد اعظم بتاریخ ششم جمادی الثانی ١١٨٤ هجری در شهر دار الامان ملتان روز پنجشنبه »

بعد از ترقیمه کاتب در آخر نسخه قبل از آغاز فرهنگ دیوان حافظ ، قصاید خواجه حافظ نقل کرده است .

(٦٠)

مجبیبه ، ردیف : ٦٤

نستعلیق ، سید غلام شرف ولد سید دوست محمد بن سید محمد رفیع ، ذی قعده ، ١١٨٣ فصلی (١١٨٧ ه) ص ٢٣٦ ، اندازه ٠ ٢٢×١٤/٥

توضیحات : در آخر جدول فال حافظ آمده است .

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : به این مخمس بپایان میرسد که در چاپهای قزوینی و استاد نذیر احمد نیامده است :

سهل است ز خویشتن مرانم

بعد ازین قطعهٔ تاریخ وفات خواجه حافظ نقل شده که بدینقرار است .

بسال با و صاد و ذال ابجد   ز روز هجرت میمون احمد
بسوی جنت اعلی روان شد   فرید عهد شمس الدین محمد

در چاپ قزوینی : مقدمه ص قی ، این قطعه دارای سه بیت است و بیت سوم بدینقرار است :

بخاك پاك او چون بر گذشتم   نگه کردم صفا و نور مرقد

(٦١)

بانکی پور ، ردیف : ١٨٣٦
نستعلیق ، غلام مهدی واد محمد اصلح انصاری کاکوی و میر محمد ناصر ، ١١٨٧ه ، ص ٣٠٠ ، اندازه : ٩ × ١٤

توضیحات : غلام مهدی ، کاتب این دیوان ، میگوید که میر محمد ناصر بعد از کتابت قسمت اول این نسخه ، در گذشت و سپس وی بدرخواست برادر خود غلام حیدر این نسخه را بتکمیل رساند. این نسخه از اول ناقص است و مشتمل است بر غزلیات ، مثنوی وحشی نامه ، مغنی نامه ، قصاید ، ترجیعات ، مقطعات ، مسدسات ، مثنوی دیگر و در آخر چند رباعی.

آغاز : ای فروغ ماه حسن از روی رخشان شما (غزل ١٢ در چاپ قزوینی)
مثنوی که بعنوان وحشی نامه نقل گردیده است :
الا ای آهوی وحشی کجائی
ساقی نامه :
بیا ساقی از من ببر پیش شاه
مغنی نامه :
مغنی نوایی بگلبانگ رود

قصاید :
ای در رخ تو پیدا انوار پادشاهی
ترجیع بندها :
ای داده بیاد دوستداری
مقطعات :
فساد چرخ نبینیم و نشنویم همی
بعد از مقطعات مسدسات و یك مثنوی و چند تا رباعی نقل شده .

انجام : بر گیر شـــراب طرب انـگـیز و بیا
پنهان ز رقیب سفلـــه بستیـز و بیا

(این رباعی در چاپهای قزوینی و استاد نذیر احمد وجود ندارد)
در آخر نسخه دو قطعهٔ مختلف تاریخ وفات حافظ نقل گردیده است .

(٦٢)

آصفیه ، ردیف : ٣٣٤
نستعلیق ، گل محمد وزیر آبادی ، غرّه ربیع الاوّل ، ١١٨٩ھ ،

توضیحات : مطلا و مذهب و با جدولهای طلایی است و برای چودهری پیر محمد استنساخ شده بوده .

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : کاخ حافظ بسر کنگره بربودی

(٦٣)

ملافیروز ، ردیف : ٣٢
نستعلیق ، ١١٩٧ھ ، اندازه : ١٤ × ٢٠

(٦٤)

حمیدیه ، ردیف : ١٠٤

نستعلیق ، ١٢٠٥ ه ،
توضیحات : تعداد ابیات دراین نسخه خطی غیر از رباعیات، ٥٩٨٠ می باشد .

(٦٥)

تاگور ، ردیف : ٤٦٩١١

نستعلیق ، هیرالعل پندت ، شاه جهان آباد ، ١٢٠٥ه، ص ٦٤٨،
اندازه : ١٠ × ١٥
توضیحات : مذهب و مطلا است .

(٦٦)

تغلق آباد ، ردیف : ١٥٨

نستعلیق عادی ، ص ٣٢٠ ، اندازه : ١٢ × ١٩
توضیحات : بنابر این که خطهای مختلف دارد ، ممکن است کاتبهای مختلف این را کتابت کرده باشند .

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : کم گوی بجز مصلحت خویش مگوی
چیزی که بپرسند تو ازان بیش مگوی
گوش تو دو دادند و زبان تو یکی
یعنی که دو بشنوی یکی بیش مگوی
(این رباعی درچاپ های قزوینی واستاد نذیر احمد نیامده است)

(٦٧)

ندوه ، ردیف : ٥

نستعلیق شکسته ، ١٢٠٨ ھ ، ص ٣٨٤، س ١٧، اندازه: ١٥×٢٤

آغاز : الا یا ایها الساقی ادر کاسا و ناولها

(٦٨)

احمد آباد ، ردیف : ١٠٠

نستعلیق شکسته ، ١٢٠٨ھ، ص ١٩٧، اندازه : ١٤/٧×٢٠/٢

(٦٩)

تاگور ، ردیف : ٨٩١٠٥٥١/١٢

نستعلیق ، ٢٣ ربیع الثانی ، ١٢١١ ھ ، ص ٢٢٨ ، اندازه : ١٤×١٨

آغاز : خطبهٔ دیوان حافظ ... که باشارهٔ شاهزادهٔ عالمیان فریدون حسین میرزا واقع شده ...

(٧٠)

صوات ، ردیف : ٨٧

نستعلیق ، ١٢١٢ ، ھ ، ص ١٠١ ، اندازه : ١٥×٢٤

توضیحات : در حواشی هم یادداشتهایی نوشته شده .

(۷۱)

مجیبیه ، ردیف : ۷۵

نستعلیق ، چهاردهم شعبان ، ۱۲۱۸ ه ، عهد شاه عالم پادشاه ،
ص ۳۸۹ ، اندازه : ۱۷×۲۷

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : تاریخ این حکایت گر از تو باز پرسند
سر جمله اش فرو خوان از میوهٔ بهشتی
(این قطعه در چاپ قزوینی شامل است)

(۷۲)

سالار ، ردیف : ۱۴۹۷

نستعلیق روشن، محمد عبدالله ، ۲۵ شوّال ۱۲۲۱، ه ، اوراق ۸۵،
س ۱۹ (چهار ستون) ، اندازه : ۲۳ × ۱۹

توضیحات : کاتب این نسخه را برای مرشد خود سعدالدین وقتی در بحر
چین در کشتی بود ، رونویس کرده است .

آغاز : الا یا ایها السافی ادرکاسا و ناولها

انجام : به این رباعی بپایان میرسد که درچاپهای قزوینی و گورکهپور نیامده
است :
در دیده کشم ولی ز خار مژه ام
ترسم که شود پای جمالت مجروح

(٧٣)

راجا محمود آباد ، ردیف : ١٦٥

نستعلیق ، محمد مهدی ، ١٢٢١ هـ ، اوراق : ٤٨٢ ، اندازه : ٩/٥ × ١٥/٥

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : کسانی که بر ما به غیب اندرند

بیایند و بر خاك ما بگذرند

(٧٤)

بانکی پور ، ردیف : ١٥٨

شفیعه‌ای ریز ، حسن خادم سیّد زین‌الدین علی خان بهادر فیروز جنگ ، نواب ناظم بنگال (در سال ١٨١٠م زمام حکومت را بدست گرفت) : ١٢٣٠هـ. اوراق ١٧٢ ، اندازه: ٢٨ × ١٨/٥

توضیحات : جداول طلایی و رنگی دارد و اولین شصت و شش ورق با گل و بوته‌های طلایی مذهب است .

آغاز : غزلیات :

الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

مقطعات :

چو دونان درین خاکدان دنی ز بهر دو نان از چه مضطرب

رباعیات :

چون غنچهٔ گل قرابه پرداز شود

نرگس بهوای می قدح ساز شود

(این رباعی در هر دو چاپ قزوینی و استاد نذیراحمد شامل است)

(٧٥)

تونك ، ردیف : ٤٩٤٢

نستعلق زیبا و ریز ، ٣ شهر ذوالحجه ، ١٢٣٦ ﻫ ، ص ٣٦٤ ،
انداز : ٨/٥ × ١٦

توضیحات : روی صفحهٔ اوّل شبیه امیر کبیر چسپیده است . صفحهٔ اول دیوان مطلا است و صفحات دیگر مجدول است . نسخه کامل است ولی دو صفحهٔ آخر کرم خوردگی زیاد دارد .

آغاز : الایا الیها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : دم درکش و جام عشق راپر می کن

(٧٦)

موزهٔ ملی ، ردیف : ٥٧٠١٣/٢

نستعلیق ، محمد منور ، نهم ذی حجه ، روز عرفهٔ عیدالضحی ،
١٢٣٧ ﻫ ، اوراق ٢١٢ ، اندازه : ٢١ × ١٤

توضیحات : یك ورق اوّل ندارد و مشتمل است بر غزلیات ، مثنویات ، ساقی نامه (٢) ، در شکایت فلك ، در عشق الهی ، مخمس ، ترجیع بند ، قطعات و رباعیات ترقیمه ای دارد بقرار زیر :
« تمت الکتاب بعون الملك الوهاب بدستخط فقیر احقر محمد منور بفرمایش لاله صاحب مهربان مقبول حق و محبوب خداوند لاله رتن چند طال عمره ، دام اقباله ، بتاریخ نهم ذی حجه روز عرفه عید الضحی بوقت دوپهر اتمام یافت ، ١٢٣٧ هجری »

آغاز : مرا در منزل جانان چه امن و عیش چون هردم

انجام : رباعی که در چاپهای قزینی و استاد نذیر احمد نیامده است :

حافظ ورق سخن گذاری طی کن
وین خامهٔ تزویر و ریایی پی کن
خاموش نشین که وقت خموشی تست
دم درکش و جام عشق را پر می کن

بعد از این قطعهٔ تاریخ وفات حافظ نقل گردیده که بقرار زیر است :

هفصد و نود و یك ز هجرت نبوی
جهان عزّ و شرف در جوار رحمت شد
یگانه سعدی ثانی محمد حافظ
ازین سراچهٔ فانی بدارجنّت شد

(۷۷)

راجا محمود آباد ، ردیف : ۱۶۶/۱

نستعلیق ، عبدالصمد ، ۱۲۳۷ ه ، اورق : ۴۴۶ ، اندازه : ۱۳/۵ × ۲۲/۵

توضیحات : تمام صفحات با نقوش طلایی و بسیار زیبا نوشته شده درحاشیهٔ این نسخه ، دیوان هلالی و دیوان محتشم رونویسی شده است .

انجام : چون نیست نقش هستی در هیچ حال ثابت
حافظ مکن شکایت تا می خوریم حالی

(این غزلیست که در چاپهای قزوینی و استاد نذیراحمد نیامده است)

(۷۸)

سالار ، ردیف : ۱۴۹۸

نستعلیق ، کیول رام ، ۱۹ ربیع الآخر ، ۱۲۳۹ ه ، اوراق

۲۵۵ ، س ۱۵ ، اندازه : ۲۹/۵ × ۱۸ .

توضیحات : جداول رنگی دارد .

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : باین بیت بپایان میرسد که در چاپهای قزوینی ، گورکهپور و نسخهٔ شخصی استاد نذیر احمد دیده نشده :

زنهار مکن عیب رندانی را

سرّیست درین پرده که مستان دانند

(۷۹)

تاگور ، ردیف : ۴۷۰۷۶

نستعلیق ، بهاری لعل ولد رام بخش ، ۱۶ رجب ۱۲۴۱ ھ ، ص ۴۰۰ ، اندازه : ۱۵ × ۲۵ .

(۸۰)

مجیبیه ، ردیف : ۶۰

نستعلیق ، شیخ قطب الدین فاروقی ، دوشنبه ، هشتم جمادی الاولی ، ۱۲۴۱ ھ ، عظیم‌آباد ، مقبرهٔ میر اشرف مرحوم ، ص ۵۴۰ ، اندازه : ۱۶ × ۲۴/۵ .

توضیحات : در ترقیمه آمده که این نسخه برای پادشاه قدوة السالکین ، زبدة العارفین جناب حضرت شاه ... نعمت‌الله صاحب دام الله ، رو نویسی شده است .

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : به مخمسی یدنقیرار بپابان میرسـد
سهل است ز خـویشتن مرانـــم
(این مخمس در چاپهای قزوینـی ، استاد نذیر احمد و مسعـود فرزاد نیامده است و گمان میرود که بعداً افزوده شـــده)

(۸۱)

تونك ، ردیف : ۳۳۲۷
نستعلیق ، محمد حسین اکـبرآبادی ، ۷ ذی قعـــده ، ۱۲۴۲ ﻫ
مطابق به ۳ ژوئن ۱۸۲۷ م ، ص ۳۵۸ ، اندازه : ۱۶×۲۲
آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

(۸۲)

تونك ، ردیف : ۳۳۰۱
نستعلیق ، ۲۴ رمضان ، ۱۲۴۴ﻫ ، ص ۲۵۶ ، اندازه : ۱۶×۲۲
توضیحات : ترقیمه در آخر بدینگونه آمده : تمت تمام شد ، کارمن نظام شد، کـتاب دیوان خـواجـه حافظ شیرازی قـدس الله سره، بتـاریخ بیست و چهارم رمضان ۱۲۴۴ﻫ .
آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها
انجام : در سنبلش آویختـــم از روی نیاز
گـفتم من سودا زده را چاره بساز
گـفتا که لبم بگـیر و زلفـم بـگـذار
در عیش خوش آویز نه در عمر دراز
(این رباعی در چاپهای قزوینی و استاد نذیر احمد شامل است)

(٨٣)

موزهٔ ملی ، ردیف : ۵۵۰۸۳/۱۹۳۰

نستعلیق ، رمضان ۱۲۶۰ه ، اکتبر ۱۸۴۴م ، اوراق : ۸۵ ، اندازه : ۱۹/۴×۱۲/۳

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : باین رباعی بپایان میرسد که در چاپهای قزوینی و پرفسور نذیر احمد شامل است ولی با اختلاف بعضی لغات :

ایام شبابست شراب اولی تر
هر غمزدهٔ مست و خراب اولی تر
عالم همه سربسر خرابست و خراب
در جای خراب که خراب اولی تر

(٨٤)

مدراس ، ردیف : D ٨٥٥ PMS

نستعلیق ، ۱۸۴۵ م ، (۱۲۶۱ه) ص ۴۳۴ ، اندازه : ۲۴×۱۶۰۵

توضیحات : در آغاز نسخه فالنامه ای نقل شده است .

آغاز : مقدمه از گل اندام :
حمد بیحد و ثنای بیعد و سپاس بیقیاس خداوندیرا که ...
بعد از این قصاید است که اوّلین بیت نخستین قصیده بدینقرار است :

مقدری که ز آثار صنع کرد اظهار
سپهر و مهر و مه و سال و ماه و لیل و نهار

سپس غزلیات آمده است :

الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : چراغ اهل معنی خواجه حافظ — که شمعی بود از نور تجلّی

چو در خاك مصلّی یافت منزل — بجو تاریخش از خاك مصلّی

(۸۵)

صولت ، ردیف : ۸۵

نستعلیق ، بشن سهای ، ۱۲۶۳ه ، ص ۱۸۲، اندازه : ۱۵ × ۲۵/۵

توضیحات : یك صفحه از اول ندارد و نسخه برای لالا نند لال رونویسی شده بود .

(۸۶)

کشمیر ، ردیف : ۲۲۲٤

نستعلیق ، سورج رام پاندت ، ۱۹۰۵ بکرمی (۱۲٦٦ه/۱۸٤۹م).

اوراق : ۲۲۹ ، اندازه : ۱۷ × ۱۰/۵

توضیحات : شامل قصاید ، غزلیات ، منقبت ، ترجیعات ، مخمس ، مثنوی ، ساقی نامه ، مقطعات ، قطعات تاریخ وفات و در آخر رباعیات است و مقدمه ای بنثر دارد که از آغاز ناقص است .

آغاز : قصاید :

آن گلبن باغ وفا آن سرو بستان شما (ورق : ۵ ب)

غزلیات :

الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

(۸۷)

عبدالحق ، ردیف : ٦٥٨

نستعلیق ، سعید خان ، ۱۸۵۲م (۱۲٦۹ﻫ) ، ص ۲۰۰

توضیحات : دیوان کامل است .

(۸۸)

دانشگاه عثمانیه ، ردیف : ۱۵۲۵

نستعلیق خام ، شعبان ۱۲۷۲ﻫ ، اوراق : ۳٤۳

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : دم در کش و جام عشق را پر می کن

(۸۹)

کشمیر ، ردیف : ۲۲۵۳

نستعلیق ، ۱۹۱۳ بکرمی (۱۲۷۳ﻫ/۱۸۵٦م) ، اوراق : ۲۱۰ ،
اندازه : ۲۵ × ١٤

توضیحات : این نسخه که مشتمل بر غزلیات ، مثنوی ، ساقی نامه ، قطعات و رباعیات میباشد از آن پاندیت کرشن جوتشی ، یکی از کارمندان دربار پونج ، جامو ، بوده است . نسخه از اول ناقص است .

آغاز : ای ز نور طلعت خورشید اوج مصطفی

انجام : گویند کسانیکه ز می پرهیزند
زانسان که بمیرند چنان بر خیزند

ما با می و معشوق ازینیم مـدام

تا بو که ز خاك ما چنان انگیزند

(این رباعی در هردو چاپ قزوینی و استاد نذیراحمد شامل نیست)

(۹۰)

جامعه ، ردیف : C ٤٥٦

نستعلیق ، وردی خان ابن شیرخان ، سلون، ۱۲۷۷ھ ، اندازه : ۱۸/۵ × ۲۸/۵

توضیحات : کرم خورده و بوسیده است . روی حاشیه هم شعر نوشته شده.

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاساً و ناولها

انجام : ای شرم زده غنچهٔ مستور از تو

حیران و خجل نرگس مخمور از تو

گل با تو برابری کجا تواند کردن

کونور ز مه دارد و مه نور از تو

(این رباعی در چاپ قزوینی با اختلاف جزئی لغات وجود دارد ولی خارج از چاپ استاد نذیر احمد است)

(۹۱)

مولانا آزاد ، دانشگاه ، ردیف : ٦ ف

نستعلیق ، ۱۰ شهر شوّال المکرم ، ۱۲۸۷ھ ، ص ٥٤٦ ، س ۱۱ ، ۱۲ ، اندازه : ۱۹/۲ × ۱٤/۵

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاساً و ناولها

انجام : خاموش نشین که وفت خاموشی تست
دم در کش و جام باده را پر می کن
سپس قطعه ایست که در تاریخ وفات حافظ سروده شده .

(۹۲)

تونك ، ردیف : ۲۹٤٥
نستعلیق ، ۱۸۷٤ م (۱۲۹۱ه) ، ص ۱۸٤، اندازه : ۱۵×۲٦
توضیحات : ناقص الاوّل است .
آغاز : با مقطع از سی و هفتمین غزل در چاپ قزوینی :
حسد چه می بری ای سست نظم بر حافظ شروع میشود :
قبول خاطر و لطف سخن خدا داد است
انجام : اساس ناز گویان منهدم کن تو پیوسته بآن مقهور داری

(۹۳)

سالار ، ردیف : ۱٤۹۹
نستعلیق خوب ، محمد ابراهیم ، ۱۱ رمضان ، ۱۳۲۸ه ، اوراق
٤۳۸ ، س ۱۵، اندازه : ۲٤/۵×۱۹/۵
توضیحات : این نسخه برای مرزا رزّاق علی بیگ رو نویسی شده است .
آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها
انجام : خاموش نشین که وقت خاموشی تست
دم در کش و جام باده را پر می کن

(٩٤)

بانکی پور ، ردیف : ۱۵۱

نستعلیق ، غالباً قرن نهم هجری ، ص ۴۰۲ ، اندازه : ۸/۹×۲۱

توضیحات : این نسخهٔ دیوان حافظ که درکتابخانهٔ سلطان حسین بایقرا بوده ، دارای اهمیت زیادی است زیرا که در کتابخانه‌های پادشاهان مختلف تیموری هندی هم نگهداری شده و دارای دست نوشتهای این دودمان است . بعضی از نوشته های این پادشاهان بر روی حاشیه‌ها نشان میدهد که از این نسخه تفاول میگرفته اند و فالهایی که از دیوان حافظ گرفته شده ، همگی درست در آمده اند . برای توضیح این مطلب یادداشتهای پادشاهان تیموری که در حاشیهٔ صفحات مختلف نوشته شده ، در اینجا نقل میشود :

ورق ۲۴ ب

(قرأت کامل) برای نور چشمی شاه خرم کشادیم ، امید که از تفرقه امان آید .

این یاد داشتی است از جهانگیر پادشاه (۱۰۱۴ – ۱۰۳۷ ه) که با پسرش شام خرم (شاهجهان بعدی) برای پانزده ماه و یازده روز با جهانگیر ملاقات نکرده و پادشاه از این وضع ناراحت شده بود و چون از دیوان حافظ تفاول گرفت ، غزلی با این مطلع :

ساقیا آمدن عید مبارك بادت

وان مواعید که کردی مرواد از یادت

بدست آمد که دارای این بیت هم است :

چشم بد دور کز آن تفرقه خوش باز آورد

طالع نامور و دولت مادر زادت

و چون شاه خرم خدمت جهانگیر رسید ، بقول خود پادشاه مذکور :

بعد از تقدیم آداب کورنش و زمین بوس بالای جهروکه طلبیدم و از غایت محبت و شوق بی اختیار از جای خود برخاسته در آغوش عاطفت گرفتم ، چندانکه او در آداب و فروتنی مبالغه نمود من در عنایت و شفقت افزودم و نزدیك حکم نشستن فرمودم (ن ك : توزك جهانگیری و مآثر جهانگیری)

ورق : ۳۸ الف

„ این غزل خاصه این بیت تفاول همایون شد چند بار. "

همایون در این نوشتهٔ خود به این شعر حافظ :

عزیز مصر برغم برادران غیور

ز قعر چاه برآمد باوج ماه رسید

اشاره میکند که شامل غزلی از حافظ با این مطلع میباشد :

بیا که رایت منصور پادشاه رسید

نوید فتح و بشارت بمهر و ماه رسید

همایون غالباً این فال را وقتی گرفته بود که بعد از شکست بدست شیر شاه سوری در ۹٤۷/۱٤٤۳ و اقامت کوتاهی در ایران ، به هند برگشت و برادرانش از او مخالفت کردند ولی بالآخره وی موفق شد برهمهٔ مخالفان خود غالب آید و تخت سلطنت هند را دو مرتبه بگیرد .

ورق : ٦٧ ب

از فال مصحف که ربك برآمد از دیوان حافظ این شاه بیت آمد و چندین بار ابیات مناسب آمده که اگر شرح آنها شود کتابی شود انشاءالله تعالی. چون فتح ولایت شرقی و مبارزان آن دیار بامر کردگار شود ، نذر خوبی بخواجه لسان‌الغیب فرستاده شود و جمع آن تفالات نیز رقم کرده شود بمنه و توفیقه ، شب دو شنبه هجدهم ذی‌الحجه سنه ۹۶۲ در شهر دین پناه تحریر یافت والسلام .

در این یادداشت ، اشاره به این شاه بیت است :

نظر برقرعهٔ توفیق و یمن دولت شاهست

بده کام دل حافظ که فال بختیاران زد

و همایون در آن زمان که فال گرفته بود ، سعی میکرد دومرتبه به هند تسلط پیدا کند ولی این یادداشت را در دهلی در روز ۱۸ ذی‌الحجه سال ۹۶۲ ه ، بعد از سه و نیم ماه ورود فاتحانه به دهلی نوشت .

ورق : ٦٧ ب

(قرأت کامل)

در اجمیر بر سر را نا رفته بودم - در شکار تعویذ الماس تراشیده از سر من افتاد ، شگون این را خوب ندانسته تفاول بدیوان خواجه نمودم ، این غزل بر آمد و روز دیگر تعویذ پیدا شد .

حرره نورالدین جهانگیر ابن اکبر بادشاه غازی فی ماه محرم سنه ۱۰۲٤ .

این یاد داشت برای غزلی نوشته شده که با این مطلع آغاز میشود و دارای ده بیت است :

ستارهٔ بدرخشید و ماه مجلس شد
دل رمیدهٔ ما را رفیق و مونس شد

ورق : ۷۳ الف

(قرأت کامل) فرزند خرم را بر سر رانا تعین نموده خود در اجمیر نزول اجلال داشتیم ، چون کار برو تنگ شد ، اختیار بندگی نمود ، هنوز خبر دیدن او نرسیده بود که تفاول به لسان‌الغیب حافظ نمودم ، این غزل بر آمد و بعد از دو روز خبر رسید که رانا خرم را ملازمت کرد، در محرم سنه ۱۰۲٤ ، حرره نورالدین جهانگیر .

در این یادداشت ، جهانگیر به این غزل حافظ اشاره میکند که در ضمن تفاول بنظرش آمد :

کنونکه در چمن آمد گل از عدم بوجود
بنفشه در قدم او نهاد سر بسجود

بنوش جام صبوحی بنالهٔ دف و چنگ
ببوس غبغب ساقی بنغمهٔ نی و عود

ورق : ۸۱ الف

(قرأت کامل) بجهت کس خان عالم که حافظ حسن نام داشت کشاده بودیم ، خان عالم را پیش دارای ایران بایلچی گری فرستاده بودیم .

این یادداشتی از جهانگیر پادشاه میباشد که منتظر مراجعت حافظ حسن ، از ایران بوده . چون جهانگیر با حافظ حسن

علاقه و روابط صمیمی داشت و برای مراجعت وی از ایران نگران بوده ، از دیوان حافظ تفاول گرفته این شعر یافته بود :

حافظ از بهر تو آمد سوی اقلیم وجود
قدمی نه بوداعش که روان خواهد شد

ورق ۱۱۱ الف

(قرأت کامل) بجهت خلاصی فتح الله پسر حکیم ابوالفتح برامد، گناه او را بخشیدیم ، ۱۰۱۸ ع

حکیم فتح الله پسر حکیم مسیح الدین عبدالفتح ابن مولانا عبدالرزاق گیلانی حامی خسرو برادر جهانگیر بود. علاوه براین اتهام بسته شده بود که فتح الله همراه با اشخاصی چند میخواست جهانگیر را قتل کند بهر صورت فتح الله را دستگیر کردند و دیگران را کشتند و جهانگیر بنابراین دو شعر حافظ ، گناهش را بخشید و اورا رها ساخت چنانکه در یاد داشت فوق الذکر اشاره به آن شده :

آنکه پامال جفا کرد چو خاك راهم
خاك میبوسم و عذر قدمش میخواهم
من نه آنم که بجور از تو برنجم حاشا
چاکر معتقد و بندهٔ دولت خواهم

ورق : ۱۱۵ الف

(قرأت کامل) وقتی که از الها باس بقصد ملازمت حضرت والد بزرگوار خواهشمند آگره بودم در اثنای راه بخاطر رسید که تفاول بدیوان حافظ باید نمود. این غزل بر آمد و هم سعادت خدمت و رضاجوئی و حاضر بودن در واقعهٔ نا گزیر دست داد و هم دولت موروثی روزی گشت که بعینه مضمون این غزل

بود در جمیدالثانی کشوده شد ، راقمه نورالدین جهانگیر ابن اکبر بادشاه غازی .

در روز های آخر زندگی اکبر ، پسرش جهانگیر شراب زیاد میخورد . چون اکبر در این باره شنید . ناراحت شد و از آگره عازم اله آباد گردید تا جهانگیر را از آنجا به آگره بیارد و خودش مراقب او شود ولی بنا بر فاجعهٔ کشتی نتوانست به اله آباد برسد و به آگره بر گشت .

همچنین بعضی از امرا بخواستند که اکبر یکی از پسران دیگر خود بنام خسرو را جانشین خود نماید ولی اکبر رضایت نداد و این وضع را دیده ، چون جهانگیر از اله آباد به آگره رسید ، اکبر به او لطف کرد ، خطاهایش را بخشید و اعلام نمود که جهانگیر جانشین او خواهد بود . جهانگیر در راه از اله آباد به آگره چون تفاول گرفته بود ، این شعرهای حافظ بدستش آمد و درست ثابت شد و یادداشت فوق الذکر مربوط به همین ابیات حافظ است :

چرا نه درپیٔ عزم دیار خود باشم
چرا نه خاك کف پای یار خود باشم

غم غریبی و محنت چو بر نمی تابم
بشهر خود روم و شهریار خود باشم

ورق : ۱۲۱ الف

(قرأت کامل) بجهت کشته شدن عثمان از حافظ تفاول نمودم این بیت بر آمد و چند روز بعد ازان خبر قتل آن مقهور رسید ، حرره نورالدین جهانگیر بن اکبر بادشاه .

این یادداشت دربارهٔ شکست عثمان افغان در بنگال است که اکبر هم نتوانسته بود حکومت او را منهزم بسازد و جهانگیر درهفتمین سال حکومت خود او را از بین برد و عثمان دوران جنگ با عساکر شاهی به پیشانی تیر خورد و جهانگیر در این مورد از این شعر حافظ تفاول گرفته بود :

خورده ام تیر نظر باده بده تا سر مست

عقد در بند کمر ترکش جوزا فگنم

ورق : ۱۷۸ الف

روز سه شنبه دولت ۱۳ محرم انتخاب برین بیت که : تا جهان باشد به نیکی در جهانت کام باد، صور (ت) یافت والسلام در موضع (منگیر)

این یاد داشتی از جهانگیر است که غالباً دوران اقامت خود در مونگیر واقع در استان بهار کنونی دوران حمله به بنگال در سال ۹۴۴–۹۴۵/۱۵۳۷–۱۵۳۸، روی این دیوان نوشته بود وشعری که در این یاد داشت اشاره به آن شده، بدینقرار است :

تا جهان باشد به نیکی در جهانت باد کام

وین دعا برانس و جانست از دل و جان ملتزم

آغاز : غزلها :

الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

که عشق آسان نمود اول ولی افتاد مشکلها

قصاید :

شد عرصهٔ زمین چو بساط ارم جوان

ترکیب بندها :

ساقی اگرت هوای ماهی

مخمّسات :

در عشق توای صنم چنانم

قطعات :

دل منه بر دنیی و اسباب او

مثنویها :

سر فتنه دارد دگر روزگار

در آخر نسخه ۷۲ رباعی نقل گردیده که به خط مختلف می باشند و همچنین ورق ۲۵ ب و ۱۳۷ الف دارای نقّاشی‌های زیبای سبك ایرانی است .

روی آخرین صفحه مهرهای امضاهای مختلف ثبت است که بدینقرار اند :

۱. سلطان حسین بای قرا ٦ شعبان سنه ۱۸ تحویل سهیل شد .

۲. کمترین خانه زادان عرض دید سنه ۸ جلوس والا میمنت خان ، ۱۱۲

۳. هفدهم ماه جمادی‌الثانی سنه ١٤ عرض دیده تحویل محمد باقر شد .

٤. ۱۷ جمادی‌الثانی سنه ١٤ تحویل محمد باقر شد .

۵. ٤ ربیع الآخر سنه ۸ تحویل محافظ خان شد .

٦. ۱۷ ذی القعده سنه ۲٦ عرض دیده شد، العبد عبدالله چلبی .

۷ ١٦ محرم سنه ١٤ عرض دیده تحویل سهیل شد .

(۹۵)

ایوانف ، ردیف : ۱۹۸

نستعلیق ، غالباً قرن یازدهم هجری ، ورق ۱۴۱ : اندازه :
۱۹ × ۱۱/۵ .

توضیحات : نسخه کامل نیست . بعضی صفحات از میان نسخه فاقد الاثر هستند . با جداول است .

آغاز : ابتدای مقدمهٔ گل اندام :
حمد بیحد و ثنای بیعد و سپاس بیقیاس خداوندیرا ...
ابتدای غزلیات :
الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها
که عشق آسان نمود اوّل ولی افتاد مشکلها
قطعات ، ترجیعات و قصاید و مثنوی :
دل منه بردنیی و اسباب او
زانکه از وی کس وفاداری ندید

انجام : نسخه با رباعبات بپایان میرسد :
مردی ز کنندهٔ در خیبر پرس
اسرار کرم ز خواجهٔ قنبر پرس
(این رباعیست که در چاپهای قزوینی و استاد نذیر احمد شامل است) .

(۹۶)

صوات ، ردیف : ۸۴

نستعلیق ، غالباً قرن یازدهم هجری ، ص ۱۷۰ ، اندازه :
۱۰ × ۱۶/۵ .

(۹۷)

تونك ، ردیف : ۲۷۲۱

نستعلیق ، غالباً آخر قرن یازدهم و آغاز قرن دوازدهم هجری ،

ص ۳۰۰ ، اندازه : ۱۳ × ۲٤

توضیحات : تمام صفحات دارای جداول طلایی است

در اوّل مقدمهٔ دوازده صفحه‌ای دارد که از اوّل ناقص است .

آغاز مقدمه :

درکان طبع لعل سخن بیکران نهاد ، وجواهر منظوم ...

پایان مقدّمه :

آمین بحق محمد وآله انه علی ذالك قدیر

آغاز : غزلیات :

الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : بهفصد و نود و یك ز هجرت نبوی

جهان عزّ و شرف در جوار رحمت شد

یگانه سعدی ثانی محمد حافظ

ازین سراچهٔ فانی بدار جنّت شد

(۹۸)

سالار ، ردیف : ۱٤۷۵

نستعلیق خفی ، پاینده محمد ، کابل ، قرن یازدهم هجری ،

اوراق ۲۱۳ ، س ١٤ ، اندازه : ۲۱ × ۱۳

توضیحات : نسخه مجدول طلایی است . نسخه دارای دو قطعه هم است

یکی با مادّه تاریخ « خاك مصلّی » و دیگری دارای سال ۷۹۱ ه .

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : با این رباعی بپایان میرسد که درچاپ قزوینی (ص ۳۷۷) آمده است و از چاپ استاد نذیر احمد خارج است :

دلها همه در چاه زنخدان انداخت

و انگه سر چاه را بعنبر بگرفت

(۹۹)

حبیب گنج ، ردیف : ۱۳۹/۴۷

نستعلیق ، قوام بن محمد شیرازی ، قرن یازدهم هجری ، ص ۱۶۹، اندازه : ۱۶/۵×۲۱/۵

توضیحات : این نسخه بجای بسم الله الرحمن الرحیم با « فالله خیر حافظا » شروع میشود .

(۱۰۰)

کرزون ، ردیف : ۲۲۹

نستعلیق . غالباً قرن یازدهم هجری ، ورق ۱۴۱ ، اندازه : ۱۹ X ۱۳

توضیحات : نسخه مجدول و مشتمل است بر غزلیات ، قطعات ، ترجیعات ، قصاید ، مثنویها و در آخر رباعیات .

آغاز : ابتدای مقدمهٔ گل اندام :

حمد بیحد و ثنای بیعد و سپاس بیقیاس خداوندیرا ....

غزلیات :

الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

قطعات ، ترجیع بند ، قصاید و مثنویها :
دل منه بر دنیی و اسباب او
زانکه از وی کس وفاداری ندید

رباعیات :
مردی ز کننده در خیبر پرس
اسرار کرم ز خواجهٔ قنبر پرس

(۱۰۱)

بانکی پور ، ردیف : ۱۵٦

نستعلیق ، غالباً قرن شانزدهم میلادی ، (قرن یازدهم هجری)
ص ۲٤٥ ، اندازه : ۹×۱۷

آغاز : غزلیات : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها
قصاید :
جوزا سهر نهاد حمایل برابرم
مثنوی :
الا ای آهوی وحشی کجائی
چند تا غزل :
ای داده بباد دوستداری

(۱۰۲)

بانکی پور ، ردیف : ۱۵۷

نستعلیق ، قرن هیفدهم میلادی (قرن یازدهم هجری) ، ص ۳۱٤.
اندازه : ۲۱/۵×۱۳

توضیحات : نسخهٔ مهم دیوان حافظ است زیرا که دارای بیشتر کلام حافظ و منسوب به او میباشد .

آغاز : مقـدّمه از گل اندام و سپس قصیده ای در مدح حضرت علی :

آن گلبن باغ وفا آن سرو بستـان صفـا

خورشید برج ارتضی یعنی علی مرتضی

سپس مسـدّسی است در مدح امام شاه خراسان :

دوش بودم که صبا بوی گلستان گـیرد

بعد ازان قصیده ای در مدح شاه شجاع :

شد عرصهٔ زمین چو بهشت برین جوان

و قصیده ای دیگر که باین مصرع شروع میشود :

پس از حمد خداوندی که بـی شبهست و بی همتا

(۱۰۳)

تونك ، ردیف : ۲۸۸۷

نستعلیق، غالباً قرن دوازدهم هجری، ص ۲۹۲، اندازه : ۱٤×۲٤

توضیحات : در آخر بعد از رباعیات سه تا فرد نقل شده .

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : اینـکه بر ما گذری دامن کـشان

حافظ الحمد همی خواهـد بخوان

(۱۰٤)

تونك ، ردیف : ۳۱۸۲

نستعلیق ، غالباً قرن دوازدهم هجری ، ص ۱۲۸ ، اندازه : ۹×۱۰

توضیحات : بشکل بیاض و جنگ ترتیب داده شـده و عنوانهایـی هم دارد مثل من کلام المعشوق ، من کلام الهجران ، من کلام واسوخت. دارای رباعیات هم میباشد .

آغاز : با ایـــن شعری از دویست و پنجمین غزل در چاپ قزوینـــی شروع میشود :

بر سر تربت ما چون گذری همّـت خواه

که زیارتـگه رندان جهان خواهـد بود

انجام : ندارم در جهان غیر از تو یاری

(۱۰۵)

صولت ، ردیف : ۸٦

نستعلیق ، غالباً قرن سیزدهم هجری ، ص ۹۱ ، اندازه : ۱۵×۲۰/۵

توضیحات . کرم خورده است .

(۱۰٦)

تونك ، ردیف : ۲۹۷۷

نستعلیق ، غالباً قرن سیزدهم هجری ، ص ۲٤۹ ، اندازه : ۱۲/۵×۲۰

توضیحات : چند ورق اوّل با خط مختلف نوشته شده که غیر مجدول است ولی صفحات بعدی مجدول است و نسخه از اوّل ناقص است .

آغاز : چو شوقم دید در ساغر می افزود

بـگـفته سـاقی فرخنـــده می را

ومقطع این غزل که در بیشتر دیوانهای چاپی نیامده ، بدینقرار است :

چو بیخود گشت حافظ کی شمارد
بیک جو ملک کاؤس و کی را

انجام : هژدهم ماه ربیع الاوّل اندر چاشتگاه
بد سه شنبه روز هجرت صاد و ذال و واو لام

(۱۰۷)

تونك ، ردیف : ۳۱۴۱

نستعلیق ، غالباً قرن سیزدهم هجری ، ص ۳۹۶ ، اندازه : ۱۲×۲۲

توضیحات : مجدول است .

آغاز : الا یا ایها الساقی ادر کاسا و ناولها

انجام : به این قطعه :
بر مثانی و مثالت بنواز ای مطرب
وصف آن ماه که در حسن ندارد ثانی

(۱۰۸)

ایوانف ، ذیل ۲ ، ردیف : ۹۸۱

نستعلیق ، غالباً قرن سیزدهم هجری ، اوراق : ۲۸۰ ، اندازه : ۲۴×۱۳/۵

توضیحات : روی صفحهٔ اوّل مهر سال ۱۸۱۵/۱۲۳۰ ثبت است و شرح مفصل ابیات بر حاشیه نوشته شده است .

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

(۱۰۹)

ایوانف ، ذیل ۲ ، ردیف : ۹۸۲

نستعلیق ، غالباً قرن سیزدهم هجری ، اوراق ۲۳۸ ، اندازه : ۱۵/۵×۹

توضیحات : با مقدمهٔ گل اندام شروع میشود . صفحات دارای جداول است و نقّاشیهای گل و بونه هم دارد و مشتمل است بر قصاید ، ترجیعات و غزلیات .

(۱۱۰)

ایوانف ، ردیف : ۵۹۰

نستعلیق ، غالباً قرن سیزدهم هجری ، اندازه : ۱۸/۵×۳۳

توضیحات : نسخه دارای غزلیات ، ترجیعات ، قطعات و رباعیات است و با مقـدّمهٔ گل اندام شروع میشود .

آغاز : بعد از مقـدّمه :

الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

قصاید :

ما هی چو تو آسمان ندارد

مخمّـسات :

در هجر تو ای صنم چنانم

مقطعات :

ز خواب مستی دوشین چو چشم بگشودم

شصت وسه رباعی و نسخه با این اولین بیت رباعی بپایان میرسد:

تا حکم قضای آسمانی باشد   کار تو همیشه کامرانی باشد

بعد ازآن قصایدی در مدح حضرت علی آمده :

الف آن اولیای دین پرور　　قاضی شرع و مفتی منبر

قطعه ای هم آمده که حاکی تعداد ابیات دیوان حافظ است :

کردیم شمار بیت بیتش　　شد هشت هزار بشنو ازمن

قطعاتی در تاریخ وفات اشخاصی و سپس غزلیات نقل گردیده‌است :

الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

ساقی نامه و مقطعات دیگرهم در پایان دیوان آمده و چند تا تضمین بر بعضی غزلهای حافظ به شکل مخمس نقل گردیده که بدینقرار شروع میشود :

اگر خواهی که بگشاید ترا قفل در دلها

کلید خود بکن پیوسته خاموش بمحفلها

منادی میزند هر صبح در بستان عنادلها

الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

که عشق آسان نمود اوّل ولی افتاد مشکلها

انجام : در آخر این نسخهٔ دیوان حافظ ۱۳۱ رباعی کتابت شده که بیشتر از رباعیاتی منسوب به حافظ است که در نسخه های دیگر نقل گردیده است .

KASHMIR UNIVERSITY
LIBRARY
Srinagar-190006

نسخه های خطی

انتخاب ها از شعر حافظ

(با ذکر تاریخ)

KASHMIR UNIVERSITY
LIBRARY
Srinagar-190006

(۱)

منتخب غزلیات
سالار ، ردیف : ۲۲۸۹
نستعلیق قدیم ، محرّم ، ۸۱۳ ه ، اوراق : ۲۰ — ۳۰ ، کل اوراق : ۱۷۱ ، اندازه : ۱۵/۲×۱۹/۸

توضیحات : تعداد کل غزلیات حافظ در حافظ این مجموعه ۴۷ میباشد . این نسخه خطی که در ۸۱۳ه رونویس شده، یکی از قدیمترین مجموعه‌هائی است که شامل غزلیات حافظ میباشد . غزلها دراین مجموعه ترتیب هجائی ندادر . متن انتقادی این غزلیات با عکس آنها که توسط پرفسور نذیر احمد ، استاد دانشگاه اسلامی علیگره ، آماده گردیده ، از طرف مرکز تحقیقات فارسی رایزنی فرهنگی جمهوری اسلامی ایران ، دهلی نو ، بمناسبت سمینار بین المللی حافظ در هند بچاپ رسیده است .

آغاز : سالها دل طلب جام جم از ما می کرد
آنچه خود داشت زبیگانه تمنا می کرد

انجام : غزل سرائی ناهید صرفهٔ نبرد
دران مقام که حافظ برآورد آواز

(۲)

انتخاب اشعار
سالار ، ردیف : ۲۳۰۹
نستعلیق ، ۹۹۸ ه ، جونپور ، اوراق ۴۳۶ ، س ۱۹ — ۲۰ ، اندازه : ۲۶/۲×۱۶/۲

توضیحات : این مجلد ، مجموعهٔ لطایف ، نام دارد و مؤلف آن مولانا

مظفر قصّه خوان است . در این مجموعه شعرهای حافظ شیرازی تحت شمارهٔ ۱۰ انتخاب شده است .

(۳)

غزلیات حافظ سالار ، ردیف : ۲۳۲۹

نستعلیق ، سلطان محمد نور الکاتب ، بخارا ، قرن دهم هجری ، اوراق : ۲ - ۱۰ ب ، (کل اوراق : ۴۷) ، اندازه : ۱۳×۲۷/۵

توضیحات : جنگ اشعاری است که دارای سه عکس مکتب بخار است . بقول صاحب گلستان هنر (چاپ تهران ، ص ۸٦) مولانا سلطان محمد بن مولانا نورالله که به سلطان محمد نور بین جمهور شهرت دارد ، شاگرد خوب مولانا سلطان علی (م : ۹۲٦ ه) است وکاتب مقرر هرات بود و خطی را بسیار نازك و پاکیزه می نوشت . صاحب مراة العالم (ج ۲ ، ص ۹۷) او را وابستهٔ مجلسیان میر علی شیر نوائی (م : ۹۰۲ ه) نوشته و او را در خط نستعلیق خفی سر آمد روزگار تلقی کرده است .

(٤)

ساقی نامهٔ حافظ سالار ، ردیف : ۲۲۹۸

نستعلیق ، شعبان ، ۱۰۵۰ ه ، بلخ . اوراق : ٤۱-٤٤، س۱۷ ، اندازه : ۱۱/٦×۱۹/۸

توضیحات : این ساقی نامهٔ حافظ شامل مجموعه ایست که دارای مهر محمد رحیم بن محمد ترسون است .

(۵)

انتخاب غزلیات

سالار ، ردیف ، ۲۳۳٤

نستعلیق، عبدالبقا الموسوی، ۱۰۹۲ ه ، اوراق ، ۲۷ ، اندازه:
۱۹۰۸×۱٤/۷

توضیحات : عبدالبقاالموسوی این مجموعه را برای پسر خود مرزا محمد امین ترتیب داده که دارای بیست و یک غزل حافظ است .

(٦)

غزلی از حافظ

سالار ، ردیف : ۲۳٤۳

نستعلیق ، میر اسماعیل ، ۲۵ ذی الحجه ، ۳۸ سال جلوس عالمگیری ، ۱۱۰٦ ه . شاهجهان آباد ، ورق ۳٤ ب (کل اورق : ۱۳۸) اندازه : ۱۹/٦×۱٤/٦

توضیحات : در این جنگ تنها یک غزل از حافظ انتخاب شده است .

(۷)

انتخاب غزلیات

سالار ، ردیف ۲۳۹۳

خط عادی ، ۱۲۷۵ ه ، اوراق : ۱۸۸ ، اندازه: ۱٤/٦×۱۷/٦

توضیحات : این مجموعه دارای انتخابی از غزلیات حافظ است و نسخه دارای مهر ، محمد قاسم ، میباشد . در این بیاض غزلیات انتخابی خسرو ، مخفی ، سعدی ، شمس تبریزی و شعرای دیگر آورده شده . علاوه براین انتخابی از سکندر نامهٔ نظامی ، تحفة النصایح و دیوان ابن یمین هم شامل این مجلّد است .

(۸)

انتخاب اشعار حافظ — سالار ، ردیف : ۲۳۳۳

نسخ ، قرن دهم هجری ، اوراق : ۱۷ — ۲۸ ب (کل اوراق : ۱۹۵) ، اندازه : ۱۵/۸×۱۲/٦

توضیحات : این بیاض شامل دوازده تصـویر از مصـوّران ایرانی است

(۹)

انتخاب اشعار — سالار ، ردیف : ۲۳۲٤

شفیعـا ، قرن یازدهم هجـری ، اوراق : ۵۰ + ۳ ، انـــدازه : ۱٦/٤×۱٤/۸

توضیحات : این مجموعهٔ اشعار شعرای مشهور است که معز الدین محمد آنرا گرد آورده است و شامل شعرهایـی از حافظ هم میباشد .

(۱۰)

انتخاب غزلیات حافظ — سالار ، ردیف : ۲۳۱۱

نستعلیق ، قرن یازدهم هجری ، اوراق : ۱٦۰، اندازه ۱۷×۱٤/۱

توضیحات : این مجلد موسوم به بوستان خیال است و مهر های

۱. خاك ره اهل وفا اعظم

۲. منیر الملك ، ۱۲۰٦

روی نسخه ثبت است .

(۱۱)

انتخاب اشعار حافظ

سالار ، ردیف : ۲۳۳۱

نستعلیق ، قرن یازدهم هجری ، اوراق : ۲۳ + ۳ ، اندازه : ۱۰/٤×۱۷/٦

توضیحات : این جنگ اشعار با جداول رنگی و طلایی است .

(۱۲)

انتخاب اشعار حافظ

سالار ، ردیف : ۲۳٤٦

نستعلیق ، قرن دوازدهم هجری ، اوراق : ۱٦۷ ، اندازه : ۲۱/۲×۹/۸

توضیحات : این مجموعه ایست که شامل تنها بعضی اشعار مذهبی حافظ است .

(۱۳)

انتخاب اشعار

سالار ، ردیف : ۲۳۵۹

شفیعا ، قرن دوازدهم هجری ، اوراق : ۱۱۵ ، اندازه : ۹/٦×۱۷/٦

توضیحات : مهر تیپو سلطان بر روی این نسخه ثبت است :
« انی اتیکم بسلطان مبین »

(۱٤)

انتخاب اشعار حافظ

سالار ، ردیف : ۲۳٦۰

نستعلیق ، قرن دوازدهم هجری ، اوراق : ٦۱ ، اندازه : ۱٤/۲×۲٤/٤

(١٥)

انتخاب اشعار حافظ　　　سالار ، ردیف : ٢٣٦١

نستعلیق ، قرن دوازدهم هجری ، اوراق : ٣٤٥ ، اندازه :
١٧/٧ x ٩/١

توضیحات : نسخه دارای مهری بنام : ، حیدر یار خان ، است .

(١٦)

انتخاب اشعار حافظ　　　سالار ، ردیف : ٢٣٨٨

نستعلیق ، قرن سیزدهم هجری ، اوراق : ٦٣ ، اندازه : ٢٦/٨ x ١٣/٤

توضیحات : در این مجموعه انتخابی از شعرهای شعرای مختلف شامل است .

نسخه های خطی دیوان حافظ
(بدون ذکر تاریخ)

KASHMIR UNIVERSITY
LIBRARY
Srinagar-190006

(۱)

بانکی پور ، ردیف : ۱۸۴۳

نستعلق ، ص ۵۵۰ - ۵٦٤ ، اندازه : ۱۷×۲۰/۵

توضیحات : در این مجلد دواوین خسرو دهلوی ، حسن سجزی دهلوی ، حافظ و اوحدی رو نویسی شده است . دیوان حافظ با مقدمهٔ گل اندام شروع میشود و بعد از مقدّمه ، غزلیات ، مثنویات ، ساقی نامه ، مغنی نامه ، مقطعات و رباعیات آمده است .

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : بر گیر شراب طرب انگیز و بیا

پنهان ز رقیب سفله بستیز و بیا

مشنو سخن خصم که بنشین و مرو

بشنو ز من ای نگار برخیز و بیا

(این رباعی در نسخهٔ چاپی قزوینی آمده است ولی در چاپ استاد نذیر احمد دیده نشد)

(۲)

بانکی پور ، ردیف : ۱۸۳۹

نستعلیق ، ص ۱۱۳، اندازه : ۱۸×۱۲

توضیحات : این مجلد دارای دواوین حافظ و انوریست . دیوان حافظ از آخر ناقص است و به ردیف « ن » بپایان می رسد و در حاشیه نوشته شده است .

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : دست رنج تو همان به که شود صرف بکام
دانی آخر که به ناکام چه خـــواهد بودن
(این شعر از سیصد و نود و یکـمین غزل چاپ قزوینی است
که شامل چاپ استاد نذیر احمد نیست)

(۳)

بانـکی پور ، ردیف : ۱۵۵
نستعلیق ، شیراز ، ص ۳۰۶ ، اندازه : ۱۹×۱۱/۵
توضیحات : جداول طلایـی دارد .
آغاز : مقـدّمهٔ گل اندام . قصاید :
شد عرصهٔ زمین چو بساط ارم جوان
غزلیات :
الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها
باز قصاید آمده :
دارای جهان نصرت دین خسرو کامل
مقطعات :
ساقیا پیمانه پرکن زانـکه صاحب مجلس است
مثنوی :
الا ای آهوی وحشی کجائی
دو مرتبه غزلیات :
دیدم بخواب خوش که چو ماهی برآمدی
هفتاد رباعی :
گـفتی که ترا شوم مدار اندیشه
در آخر این نسخه جدولی برای گرفتن فال از دیوان حافظ آمده
که در اینجا برای استفادهٔ خوانندگان گرامی نقل میگردد :

ترکیب فالنامهٔ حضرت خواجه حافظ : نیّت در دل داشته فاتحه بنام حضرت خواجه حافظ و شاخ نبات خوانده بعمل آرد . فال نیك یا بد معلوم خواهد شد . در خانه‌ای از خانه‌ها انگشت نهد و آن را گذاشته شمار نماید ، نهمین خانه را حرف نویسد باین طور تمام نقش هر گاه تمام شود از سر نقش همان طور حروف نهم نویسد مگر بالای این حرف را تا که انگشت نهاده بود همه ها جمع کنند مصرع سر غزل بر می آید :

م	م	ک	ط	ر	ک	ی	ب	خ	ا	ر	ر	ا	و	ف
ا	ز	ی	ا	ح	ا	ل	ی	ت	ر	ن	ز	ز	ب	ز
ع	ب	م	ب	ی	ت	م	ا	ی	ا	ن	غ	ا	ا	ا
و	ط	ن	ک	م	م	ن	ی	ا	د	ا	م	ر	ا	ت
ن	د	ز	ه	ی	ن	م	ی	د	و	ا	د	ا	ر	ز
د	و	د	ک	ز	ز	ی	ف	ل	د	و	ا	ل	ت	م
م	ر	غ	ک	ج	ر	خ	م	ی	د	خ	ر	ن	و	م
ن	ن	خ	ر	پ	ب	د	د	ک	و	ا	ا	ی	ی	ت
د	خ	ف	ا	ی	ن	ن	و	ب	ا	ر	ت	ن	ل	ه
ش	ف	س	م	د	ا	ک	ب	ک	ه	ز	و	ن	م	غ
س	ت	ش	ر	خ	ی	ش	ا	م	پ	ک	ا	ب	ن	خ
ا	ز	ت	ر	ا	د	خ	د	ا	و	ی	س	د	م	ی
ت	ه	ن	ز	ا	ر	ی	م	ط	خ	پ	ه	م	د	ا
ب	ه	ل	و	ی	ر	ب	پ	ا	م	ن	ب	ی	ا	و
ک	ب	ی	ن	و	ی	ش	م	م	ف	ز	د	ش	ز	م

(٤)

موزهٔ ملی ، ردیف : ۸۷۰۱۲۲

نسخ ، ورق ۱۶۲، اندازه : ۱٤×۲۵

توضیحات : نسخه بظاهر قدیمی و آبدیده و از جاهایی پاره است . مشتمل است بر غزلیات ، قصاید ، وحشی نامه ، ساقی نامه ، مغنی نامه ، ترجیعات ، ترکیب بند ، مخمس ، مقطعات و قطعات تاریخ وفات شاه شجاع ، خواجه جلال الدین طورانشاه ، خواجه مجد الدین اسماعیل ، شیخ بهاء الدین ، خواجه قوام الدین ، خواجه نجم الدین ، فرزند خواجه ، سلطان امیرشیخ ابو اسحق وغیره . در این نسخه حتّی اختلاف نسخ هم برحاشیه داده شده اشت .

آغاز : الا یا ایها الساقی ادر کاسا و ناولها

ساقی نامه : بحمد الله ای خسرو جم نگین شجاعی بمیدان دینا و دین

مغنی نامه : مغنی کجائی بزن بربطی بیاساقی از باده پر کن بطی

ترجیع بند : ای داده بباد دوستداری این بود وفا و عهد و یاری

ترکیب بند : ساقی اگرت هوای ما هی جز باده میار پیش ما شی

مخمس : در عشق تو ای صنم چنانم کز هستی خویش در گمانم

مقطعات : ز خواب مستی دو سال چو دیده بکشودم

انجام : باین رباعی بپایان میرسد :

با شاهد شنگ و شوخ و با بربط و نی
کنجی و فراغتی و یك شیشهٔ می

چون گرم شود ز باده ما را (رگ و) پی

منت نبرم بیک جو از حاتم طی

در آخر نسخه این قطعهٔ تاریخ تکمیل رونویسی نسخه آمده که از آن ۸۲۶ بدست می آید :

ختم شد دیوان حافظ شیرین کلام

بر سرطاؤش قدسی آشیان فخر انام

هژدهم ماه ربیع الآخر اندر چاشتگاه

بد سه شنبه روز هجرت صاد و ذال و واولام

ص ذ ول = ۸۲۶

باید یاد آور شد که این قطعهٔ تاریخ در آخر بعضی نسخه های خطی دیوان نقل شده است . نمی دانیم که اوّلین مرتبه این قطعه روی کدام نسخه نوشته شده بود .

(۵)

موزهٔ ملی ، ردیف . ۸۸۰۸۸۰

نستعلیق ، اوراق ۵۰ — ۲۲۶ ، اندازه : ۱۲×۲۲

توضیحات : نسخه ناقص الطرفین است و صحافی هم نشده . از ورق ۵۰ شروع میشود و مشتمل است بر غزلیات ، قطعات ، مخمس و قصاید.

آغاز : بدام زلف تو دل مبتلای خویشتن است

بکش بغمزه که اینش سزای خویشتن است .

(پنجا همین غزل در چاپ قزوینی)

انجام : باین قطعه بپایان میرسد که بتفاوت بعضی لغات شامل چاپ قزوینی است :

اعظم قوام دولت و دین آنکه بر درش
از بهر خاکبوس نمودی فلک سجود

با آن سخا و جود چو در زیر فلک رفت
در نصف ماه ذی القعده از عرصهٔ وجود

(٦)

موزهٔ ملی، ردیف : ۵۷۰۸۲/۹

نستعلیق ، اورق ۲٦۵ ، اندازه : ۱۲×۲۲

توضیحات : در فاصله بین هردو غزل حافظ ، رباعیات خیام رو نویسی شده و بعضی شعر حافظ هم روی حاشیه نوشته شده است .

آغاز : مقدمهٔ منسوب به گل اندام :
حمد بیحد و ثنای بیعد و سپاس بیقیاس خداوندی را که ...

قصاید :

جوزا سحر نهاد حمایل برابرم
یعنی غلام شاهم و سوگند میخورم

غزلیات :

الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

(۷)

وزهٔ ملّی ، ردیف : ۵۵۰۷۳/۱۹۲۸

نستعلیق ، اوراق : ۱۶۵، اندازه : ۱۴×۲۲/۳

توضیحات : با جداول رنگی و از آخر ناقص است .

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

مثنوی :

الا ای آهوی وحشی کجائی

قطعات شامل قطعهٔ تاریخ وفات بهاء الحق والدین طاب مثواه است . قطعهٔ دیگری :

روح القدس آن سروش فرخ از قبّه طارم زبرجد

قطعهٔ دیگری :

بگوش هوش شبی منهیی ندا در داد

ز حضرت احدی لا اله الا الله

انجام : بمن شمرد فلك هر چه شادیم میداد

کنون که میدهدم غم همی نه بنماید

(۸)

موزهٔ ملّی ، ردیف : ۵۵۰۷۳/۱۹۲۶

نستعلیق ، دل سکهرای ، محرم الحرام روز دو شنبه ، سال ندارد ، اوراق : ۱۵۵، اندازه : ۱۴/۵×۲۱/۶

توضیحات : مشتمل است بر غزلیات ، ساقی نامه ، رباعیات و بعضی قطعات تاریخ

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : خاموش نشین که وقت خاموشیهاست
دم در کش و جام عشق را پر می کن

(۹)

موزهٔ ملّی ، ردیف : ۵۵۰۷۳/۱۹۳۱

نستعلیق ، اوراق : ١٦٤، اندازه : ۱۰ × ۲۰

توضیحات : ناقص الطرفین و شامل تنها غزلیات است .

آغاز : هر کرا خوابگه آخر مشتی خاکست
گو چه حاجت که بافلاك کشی ایوان را

انجام : خیال تیغ تو با ما حدیث تشنه و آبست
اسیر خویش گرفتی بکش چنانکه تو دانی

(۱۰)

تونك ، ردیف : ۲٦۳۲

نستعلیق ، ص ۳٥٦ ، اندازه : ۱۱ × ۱۷

توضیحات : صفحهٔ اوّل لوح طلایی و مذهب دارد و تمام صفحات مجدول
است کاتب در آخر نسخه این شعر نوشته است :

الهی هر آنکس که این خط نوشت
عفو کن گناهش عطا کن بهشت

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : افسوس که نامهٔ جوانی طی شد
وین باغ نشاط و کامرانی وی شد
آن عمر گرانمایه سعادتها بود
من هیچ نمیدانم کی آمد و کی شد

(۱۱)

تونك ، ردیف : ۲۷۲۲

نستعلیق ، ۱۸ ربیع الآخر، سال ندارد ، ص ۲۸۱، اندازه: ۱۶ × ۲۸/۵

توضیحات : صفحهٔ اول لوح شنگرفی دارد و مجدول است .

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : افسوس که نامهٔ جوانی طی شد
وین باغ نشاط و کامرانی طی شد
این عمر گرانمایه سعادتها بود
من هیچ ندانم کی آمد و کی شد

بعد ازاین قطعهٔ تاریخ ختم کتابت این نسخه بدینقرار آمده است :

ختم شد دیوان شعر حافظ شیرین کلام
بر سر طاؤس قدسی آستان فخر الا نام
هژدهم ماه ربیع الآخر اندر چاشتگاه
بدسه شنبه روز هجرت صاد وذال و واو لام

(قبلاً هم اشاره به این حقیقت شده که این قطعهٔ تکمیل کتابت
دیوان حافظ درآخر چند تا نسخهٔ دیوان نقل گردیده است)

(۱۲)

تونك ، ردیف : ۲۹۶۳

نستعلیق ، ص ۲۱۶ ، اندازه : ۹×۱۴

توضیحات : صفحهٔ اوّل لوح طلائی و مـذهب دارد و نسخه از آخر هم ناقص است

آغاز : براندی خود مرا از قید هستی چو پیمودی پیاپی جام می را
(این غزلی است که در بیشتر دیوانهای چاپی حافظ شامل نیست)

انجام : (یا راکباً تبری) عن موثقی و هادی
ان تلق (اهل نجد کلم بحسب حالی)

این شعر در نسخه‌های قزوینی و استاد نذیر احمد در غزلی با مطلع زیر نیامده است :

یا مبسما یحا کی درجا مـن اللالی
یارب چه در خور آمد گردت خط هلالی

(۱۳)

تونك ، ردیف : ۳۵۲۱

نستعلیق ، ص ۳۶۰ ، اندازه : ۱۱/۵×۲۰

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : افسوس که نامهٔ جـوانی طی شـد
این باغ نشـاط و کامرانی وی شــد

آن عمر گرانمایه سعادتها بود
من هیچ ندانم کی آمد وکی شد

(١٤)

تونك ، ردیف : ۳۵۲۲

نستعلیق ، ص ۲۹۳ . اندازه : ۱٦/۵×۲۷

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : در آخر نسخه دو قطعهٔ تاریخ وفات حافظ نقل گردیده است که بدینقرار اند :

رفته بود از هجرت پیغمبر خیرالبشر
وض ه شمار عالیجناب ای نیکنام
باد از فضل خدا پیوسته تا روز جزا
مرغ روحش را وطن در روضهٔ دارالسلام

تاریخ وفات خواجه حافظ :

سال تاریخ وفات خواجهٔ عالیجناب
ق ف ی و این چار حرف آمد حساب

(١٥)

تونك ، ردیف : ۳۵۲۳

نستعلیق ، ص ۳۳۲ ، اندازه : ۱٦×۲٤/۵

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : بر یاد من آن دور مرا گوش کنند

(۱۶)

تونك ، ردیف : ۳۵۲٤

نستعلیق ، صلاح جعفری ، ص ۲۲۰، اندازه : ۱۱×۱۷/۵

توضیحات : دو ورق اوّل محشّی است . در حاشیه بعضی اصطلاحات و لغات کلام حافظ توضیح شده است . در آخر نسخه دو صفحه در توضیح و شرح بعضی اصطلاحات عرفانی حافظ آمده که بدینقرار شروع میشود :
در بیان اصطلاحات صوفیه که کتاب دیوان حضرت حافظ شیرازی مملو از آنست ، بدانکه میخانه و بتکده و خمخانه و شرابخانه باطن عارف را گویند...
این شرح اصطلاحات به این عبارت بپایان میرسد :
« ساقی و می و مطرب ترغیب کنندگان اهل معنی را گویند ،
علاوه بر این ، در پایان نسخه ترقیمه ای بدینقرار آمده است :
« این کتاب محبت قباب بپاس بندگی خضر وادی توفیق صاحب جود علی التحقیق ، مرد میدان وفا حضرت شاه محمد رضا سلمه الله العلی . گدای مسکین محمد صلاح جعفری بقلم آورده . از آنجا که طی مراحل فرصت عمر قریب به هشتاد بود ، در تحریر حسن ترتیب خط پرداخت و آخر رباعیات این نسخه چند رباعی کرم خورده ورق منقول عنه داشت ، بعلت نامفهومی ننوشت ، از جای دیگر بدست آید و عمر وفا کند آن نیز

خواهد شد ، و السلام ،

در آخر نسخه بعضی رباعیات خیام هم نقل گردیده است .

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

که عشق آسان نمود اول ولی افتاد مشکلها

انجام : (نسخه به این رباعی خیام بپایان میرسد)

در کار گه کوزه گران گشتم دوش

دیدم دو صد کوزهٔ گویا و خموش

آن کوزه برین کوزه بر آورد خروش

که کوزه گرو کوزه خر و کوزه فروش

(۱۷)

تونك ، ردیف : ۳۹۱۶

نستعلیق ، ص ۳۵۸ ، اندازه ۱۵×۲۳

توضیحات : از آخر ناقص است .

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : کاش حافظ بسرا پردهٔ لشکر بودی

تا همه وقت زر از کیسهٔ او پر بودی (؟)

(۱۸)

تونك ، ردیف : ۴۰۱۳

نستعلیق ، ص ۳۳۰ ، اندازه : ۱۱/۵ × ۲۰

توضیحات : از آخر ناقص است و بعضی غزلیات با خط مختلفی کتابت شده است .

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاساً و ناولها

انجام : شمع را بر کرده تا پروانه را پر سوخته
گنج را فرمود تا کنج ویران ساخته

(١٩)

تونك ، ردیف ، ٤٣٤٥

نستعلیق ، ص ٢٣٦ ، اندازه : ١٣ × ٢٠

توضیحات : ناقص الطرفین و دارای جداول است .

آغاز : با غزلی زیر آغاز می شود که در نسخهٔ قزوینی و استاد نذیراحمد نیامده است :
بنامه وصف تو گفتن نحد امکانست
چرا که وصف تو بیرون ز حد اوصافست

انجام : نه همت را امید سر بلندی نه درمان دلی نه درد دینی

(٢٠)

تونك ، ردیف : ٤٣٦٨

نستعلیق شکسته ، محمد ضمیر مخدوم زاده ، ص ٢٠٥ ، اندازه : ١٣ × ٢٢

توضیحات : مجدول است و پنج صفحهٔ اول نسخه با خط مختلف کتابت شده . ترقیمه ای بدینقرار دارد :

تحریر القلم هوا خواه نیازمند شکسته رقم ناپذیر بندهٔ ضعیف . .
محمد ضمیر مخدوم زاده ساکن قصبهٔ نگینه بجهت خاطر عزیز میان شیخ عبد القادر ... بروز چهار شنبه بوقت چاشت اندراج یافت .

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : یاران چو بهم دست در آغوش کنند

وین گردش چرخ را فراموش کنند

چون دور بما رسد نباشیم بر جا

بر یاد من آن دور دگر نوش کنند

(۲۱)

تونك ، ردیف : ٤٦٩٠

نستعلیق ، ص ۳٥٦ ، اندازه : ۱۱×۱۷

توضیحات : صفحهٔ اوّل اوح مطلا و مذهب دارد و تمام صفحات مجدول است.

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : افسوس که نامهٔ جوانی طی شد

وین باغ نشاط و کامرانی وی شد

آن عمر گرانمایه سعادتها بود

من هیچ نمیدانم کی آمد و کی شد

بعد ازین کاتب این شعر را کتابت کرده :

الهی بر آنکس که این خط نوشت

عفو کن گناهش عطا کن بهشت

(۲۲)

تونك ، ردیف : ٤۷۷۱

نستعلیق ، حمید الدین خان ، ص ، ۲٤٤ ، اندازه : ۱۱×۱۸/۵

توضیحات : لوح اولین صفحه طلایی ومذهب و تمام صفحات مجدول است.

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : دل بی نوایان مسکین بجوی

پس آنگاه جام جهان بین بجوی

(۲۳)

حمیدیه ، ردیف : ۱۰۱

نستعلیق ، س ۱۸

توضیحات : ناقص الآخر است .

(۲٤)

حمیدیه ، ردیف : ۱۰۲

نستعلیق ، س ۱۵

توضیحات : کرم خوردگی زیاد دارد .

(۲۵)

حمیدیه ، ردیف : ۱۰۳

نستعلیق ، س ۱۵

توضیحات : ناقص الآخر و کرم خورده است .

(٢٦)

حمیدیه ، ردیف : ١٠٥

نستعلیق شکسته ، س ١٤

توضیحات : ناقص الآخر است .

(٢٧)

تغلق آباد ، ردیف : ٦٥

نستعلیق ، ص ٣٨٢ ، اندازه : ١٣ × ٢٣

توضیحات : نسخه دارای غزلیات و قطعات است و روی صفحهٔ اوّل :
مالك این نسخهٔ متبرکه محمد بن عبدالنبی النشابوری عفی الله
عن جرایمهما
و در آخر صفحه :
این کتاب کاطب (؟) الحروف شیخ محمد باقر ابن شیخ محمد
حافظ قوم فاروق وطن خوب اله آباد پرگنه مانك پور موضع...
در طرف مغرب سنه هجری ١١٧٠
(اینجا مالك نوشته شده بود که بعداً کسی آنرا خط زده
کاتب الحروف نوشته است)

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها
که عشق آسان نمود اوّل ولی افتاد مشکلها

انجام : در سینه دلش ز نارکی بتوان دید
مانند سنگ خاره در آب

(۲۸)

تغلق‌آباد ، ردیف : ۱۸۸۳

نستعلیق ، ص ۵۸۸ ، اندازه : ۱۰×۱۷

توضیحات : ناقص الطرفین است و جداول طلایی و غزلیات و قطعات و رباعیات دارد .

آغاز : ای فروغ ماه حسن از روی رخشان شما
آبروی خوبی از چاه زنخدان شما

انجام : مردی ز کنندهٔ در خیبر پرس
اسرار کرم ز خواجه قنبر پرس
(گر تشنهٔ فیض رحمتی ای حافظ
سرچشمهٔ آن ز ساقی کوثر پرس)

(۲۹)

تغلق‌آباد ، ردیف : ۱۸۹۴

نستعلیق ، ص ۳۱۲ ، اندازه : ۱۲×۱۸/۵

توضیحات : صفحهٔ اوّل مطلا و مذهب و صفحه‌های دیگر دارای جداول طلایی است غزلها، قطعات، ترجیع بند و رباعیات دارد .

آغاز : الا یا ایها الساقی ادر کاسا و ناولها

انجام : از دادن جام باده دلشاد کنیم
و ز آمده و گذشته کم یاد کنیم
زین عاریتی روان زندانی را
یك لحظه ز بند عقل آزاد کنیم

ختم کتاب بعون ملك الوهاب
این کتاب را پنج هزار و شست بیت شمرده نوشته
من نوشتم صرف کردم روزگار
من نمانم این بماند یادگار

(۳۰)

صولت ، ردیف : ۸۸
نستعلیق ، ص ۲۰۹ ، اندازه ۱٦×۲۷

(۳۱)

صولت ، ردیف : ۸۹
نستعلیق ، ص ۱۵۵ ، اندازه : ۱۰×۱۷/۵
توضیحات : یك صفحه از اوّل و چند تا از آخر ندارد .

(۳۲)

دانشکدهٔ دکن ، ردیف : ۵۷
نستعلیق ، ص ۳۰۰
توضیحات : علاوه بر شعر حافظ ، این مجلد شامل بررسی و شرح دیوان حافظ است .

(۳۳)

بندارکر ، ردیف : ۹۵
نستعلیق ، ص ۳۰۰ ، اندازه : ۱٤×۲۰

(۳٤)

بندارکر ، ردیف : ۱۱۰

نستعلیق ، ص ۲۰۰ ، اندازه : ۱۲×۲۳

(۳۵)

بندارکر ، ردیف : ۱۳٦

نستعلیق زیبا ، ص ۲۰۰ ، اندازه : ۱۲×۲۱

(۳٦)

تغلق‌آباد ، ردیف : ٥٤

نستعلیق ، ص ٤٤۸ ، اندازه : ۱۱×۱۸

توضیحات : ناقص الاوّل است . غزلها ، مثنویها و رباعیات دارد و مملوکهٔ مرزا ابراهیم بیگ منشی متوطن دهلی بوده .

آغاز : غزل گفتی و در سفتی بیا و خوش بخوان حافظ
که بر نظم تو افشاند فلك عقد ثریا را
بعد از غزلیات مثنوی آمده که با این بیت شروع میشود .
الا ای آهوی وحشی کجائی — مرا بانست چندین آشنائی
بعد از مثنوی ترجیع بند آمده :
ای داده بباد دوستداری — این بود وفا و عهد یاری
بیا تا خرد را قلم درکشیم — نیستی بعالم علم برکشیم

انجام : تا خود نگفتی ز معرفت حاصل کام
شیرین نشود کام تو از نقل کلام

حلوا حلوا اگر بگوئی صد سال
از گفتن حلوا نشوی شیرین کام

(۳۷)

تغلق‌آباد ، ردیف : ۲۱۵٤

نستعلیق خورد و ریز ، ص ٤۱۲، اندازه : ۲۱×۱۱/۵

توضیحات : غالباً ناقص الآخر است و در آخر رباعیات آمده .
در این نسخه غزلیات ، قطعات و رباعیات نقل گردیده است و
نسخه از این لحاظ مهم وجالب توجه است که :

۱. در بعضی جاها اختلاف نسخ در زیر آورده شده وحتّی اگر مصرع ای اختلاف زیاد لغات دارد ، قرأت دیگر آن زیر آن مصرع نقل گردیده است .
۲. بعضی کلمات و اصطلاحات توضیح شده .
۳. با احتیاط کتابت شده و اشتباهات زیادی ندارد .
٤. بعضی غزلها بر حواشی نقل شده که نشان میدهد که از نسخهٔ ای اضافه شد که قبلاً پیش کاتب نبوده .
۵. مصرع های عربی حافظ بفارسی ترجمه شده و ترجمه فارسی زیر هر مصرع عربی آمده است یك غزل کامل عربی به فارسی ترجمه گردیده است .
٦. زیر هر مادهٔ تاریخ از حافظ ، سال آن به اعداد داده شده است .

این نسخه از لحاظ ترتیب دیوان حافظ دارای اهمیت زیادی میباشد .

(۳۸)

مجیبیه ، ردیف ٦١

نستعلیق ، ص ٤٠٧ ، اندازه : ١٤×٢٣

توضیحات : کرم خورده است .

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : ای دوست دل از جفای دشمن درکش

با روی نکو و شراب روشن درکش

با اهل وفا گوی گریبان بگشای

وز نا اهلان تمام دامن درکش

(این رباعی در چاپ مسعود فرزاد آمده است و از چاپهای قزوینی و استاد نذیر احمد خارج است)

(۳۹)

مجیبیه ، ردیف : ٦٤

نستعلیق ، سید غلام شرف واد سید دوست محمد بن سعد محمد رفیع ، پوکر پرگنۀ سرس ، ص ٢٣٦ ، اندازه : ١٤/٥×٢٢/٥

توضیحات : چنانکه از ترقیمه بر می آید کاتب این نسخه را برای خود استنساخ نموده بود و در آخر نسخه جدول فالها در دو صفحه نقل گردیده است .

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : رازی بفلك نمی رسانم سهل است ز خویشتن مرانم

تاریخ وفات خواجه حافظ قدس الله سره العزیز :

بسال با و صاد و ذال ابجد　　ز روز هجرت میمون احمد
بسوی جنّت اعلی روان شد　　فرید عهد شمس الدین محمد
آخرین بیت زیر این قطعهٔ تاریخ نقل نشده است :
بخاك پاك او چون برگذشتم　　نگه کردم صفا و نور مرقد

(۴۰)

مجمیبه ، ردیف : ۶۵

نستعلیق ، ص ۲۱۶ ، اندازه : ۱۲×۲۱/۵

توضیحات : ناقص الطرفین است .

آغاز : اگر آن ترك شیرزای بدست آرد دل ما را
بخال هندوش بخشم سمرقند و بخارا را

انجام : سینه مالا مال دردست ای دریغا مرهمی
دل ز تنهایی بجان آمد خدا را همدمی
چشم آسایش که دارد زین سپهر گرم رو
ساقیا جامی بیاور تا بیاسایم دمی

(این ابیات از غزلی است که در چاپ‌های قزوینی و استاد نذیر احمد آمده است)

(۴۱)

مجمیبه ، ردیف : ۶۶

نستعلیق ، ... علی ، ص ۳۹۴ ، اندازه : ۱۲×۱۹۰۵

توضیحات : کاتب این نسخه را در خانهٔ شاه محمد ... القادری رو نویسی کرده است .

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : الهی روضه اش پر نور بادا
بدان وجهی که خود دانی نکوتر

(۴۲)

مجیبیه ، ردیف : ٦٧

نستعلیق ، ص ۵۸۵ ، اندازه : ۱۰×۱۵

توضیحات : کرم خوردگی دارد .

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : سماع نغمه داؤد و صوت زبور

(۴۳)

انصاری ، ردیف : ۸

نستعلیق ، ص ۳۵۲ ، اندازه : ۹×۱۳

توضیحات : از آغاز ناقص است و با دوازدهمین غزل در نسخهٔ قزوینی شروع میشود .

آغاز : با صبا همراه بفرست از رخت گلدستهٔ
بو که بوئی بشنویم از خاك بستان شما

انجام : جان تو باسرار الهی پرداخت
نی در طلب نامتناهی پرداخت
دردا که چنان به نقش مشغول شدی
کز نقش به نقاش نخواهی پرداخت

(این رباعـی در چاپهای قزوینی ، استاد نذیر احمد و مسعود فرزاد نیامده است)

(٤٤)

کاظمی ، ردیف : ۳

نستعلیق ، ص ۱۵۷ ، اندازه : ۱۶×۱۹

توضیحات : ناقص الطرفین است و با شعری از دهمین غزل در چاپ قزوینی آغاز میشود .

آغاز : عقل اگر داند که دل در بند زلفش چون خوش است
عاقلان دیوانه گردند از پی زنجیر ما

انجام : (قصیده)
سخن دراز کشیدم ولی امیدم هست
که ذیل عفو بر این ماجرا بپوشانی
همیشه تا به بهاران صبا به صفحهٔ باغ
هزار نقش نگارد بخطّ ریحانی

(٤٥)

ضامن علی ، ردیف : ۵/۳۰

نستعلیق ، ص ۳۵۰ ، اندازه ۱۰/۲×۱۸

توضیحات : در آخر ناقص است .

آغاز : (قصیده)
مقدری که ز آثار صنع کرد اظهار
سپهر ومهر و مه وسال و ماه ولیل و نهار

انجام : در هجر تو من ز شمع افزون گریم
دایم چو صراحی اشك گلگون گریم
چون ساغر بادهام که از دل تنگی
چون نالهٔ چنگ بشنوم خون گریم

(٤٦)

دانشگاه دهلی ، ردیف : ١٩٨٢٨٧
نستعلیق ، ص ٤٢٠ ، س ١٧، اندازه : ١٤×٢٦/٥
توضیحات . ناقص الآخر است .
آغاز : حمد بیحد و ثنای بیعد و سپاس بیقیاس مر حضرت خداوندی را که جمیع دیوان ...
انجام : این سخن را حقیقتی باید تا معانی بدل فرود آرد

(٤٧)

دانشگاه دهلی ، ردیف : ٢٠٢١٩٤
شکسته ، عبد الجلیل ، ص ٤٨٤ س ١٣، اندازه : ١٣×٢٠
توضیحات : ترقیمه ای بدینقرار آمده است :
عبد الجلیل ولد مرحوی مغفور مخدوم حسین عفی الله تعالی اذنبه کرمه .
آغاز : با این مقطع غزلی که نهمین در چاپ دیوان استاد قزوینی و دکتر قاسم غنی است ، شروع میشود :

حافظ می خور و رندی کن و خوش باش و لیك
دام تزویر مکن چون دگران قرآن را

آخر : بحق صحبت حاجی قوام ما که قدر
ز بهر مصلحت ما بدین رضا ندهد

(٤٨)

پتیاله ، ردیف : ۱۵۳۲

نستعلیق ریز ، ورق ۱۵۰

توضیحات : پیشگفتار گلندام بنثردارد و دو صفحهٔ اوّل مطلا و مذهب است.

آغاز : حمد بی حد و ثنای بیعد و سپاس بی قیاس حضرت خداوندی را که جمیع دیوان حافظان ارزاق به پروانهٔ سلطان ارادت و مشیت اوست ...

آخر : چراغ اهل معنی خواجه حافظ
که شمعی بود از نور تجلی
چو در خاك مصلّی ساخت منزل
بجو تاریخش از « خاك مصلّی » - ۷۹۱

(این قطعهٔ تاریخ در ریاض العارفین رضاقلی هدایت ، تهران ، ۱۳۱٦، ص ۲۹٦ نقل شده است) .

باید یاد آور شد که محمد گلندام که معاصر حافظ است ، ۷۹۲ را سال وفات وی نوشته و این سال را در قطعهٔ تاریخ زیر گنجانیده است و در مقدمهٔ خود به دیوان حافظ آورده است :

بسال با و صاد و ذال ابجد
ز روز هجرت میمون احمد

بسوی جنّت اعلی روان شد
فرید عهد شمس الدین محمد
بخاك پاك او چون بر گذشتم
نگه کردم صفا و نور مرقد

(٤۹)

رضوی ، ردیف : ۱۳٤

نستعلیق ، ص ۱۹۰ ، اندازه : ۱۲×۲۰

توضیحات : ناقص الطرفین است و با قصیده‌ای در مدح شاه شیخ ابواسحق (کشته شده : ۷۵۷ ه) شروع میشود .

آغاز : قصیده :
سپیده دم که صبا بوی بوستان گیرد
چمن ز لطف هوا نکته بر جنان گیرد

انجام : با این شعری از آخرین غزل در دیوان حافظ ترتیب پرفسور نذیر احمد ، که شمارهٔ آن در چاپ قزوینی ٤۷۷ است ، بانجام می رسد :
هر آنکه کنج قناعت بگنج دنیا داد
فروخت یوسف مصری به کمترین ثمنی

(۵۰)

جامعه ، ردیف : الف C ۹۷/۱

نستعلیق ، ص ۲٤۲ ، اندازه : ۲۲×۳۰

توضیحات : کرم خورده و پاره شده است . در آخر ترجمهٔ آن بزبان اردو است .

آغاز :	بر خیز یکدم ساقیا بگشا در میخانه را
یك جرعه بر ما بخش کن آن بادهٔ مستانه را

انجام :	در آخر فردها داده شده است :
عبد عبد است بس خداست خدا
هم ز غیبم چنین ندا آمد
آنچه در فهم و در قلم آید
آن خدا نیست فهم تو باشد
چندانکه بالا میروی ذات خدا برتر بود
بس منتهای عارفان حقا همین باشد همین

(۵۱)

جامعه ، ردیف : ۵۱۸

نستعلیق ، ص ۲۰۲ ، اندازه : ۱۰/۵ × ۱۷

توضیحات : ناقص الطرفین و منقوش و مطلا است .

آغاز :	غبار غم برود حال خوش شود حافظ
تو آب دیده ازین رهگذر دریغ مدار
گر بود عمر بمیخانه رسم بار دگر
بجز از خدمت رندان نکنم کار دگر

انجام :	دل...خون بکف آورد ولی دیده نریخت
الله الله که تلف کرد که اندوخته(؟)

(۵۲)

آصفیه ، ردیف : ۳۷۵

نستعلیق خوب ، اوراق : ۱۹۲ ،

توضیحات : نسخه مطلا و مذهب است ، سر لوح و عناوین و جداول طلایی دارد و بهترین نمونهٔ آن دوده می باشد . این نسخه خیلی مهم بنظر می آیـد زیرا که بر روی اول صفحه مهرهایی زیر ثبت است :

۱. عبد السبحان خانه زاد شاه عالمگیر ، ۱۰۸۳
۲. عبد السبحان خانه زاد شاه عالمگیر ، ۱۰۸۳
۳. ... خان بندهٔ شاهجهان
٤. الله اکبر ، ۲۲ رجب
۵. الله اکبر ۲۸ عرض دیده شد

علاوه براین نسخهٔ هذا شامل منظوماتی است که در نسخهٔ قزوینی نیست . مثلا در ردیف الف شانزده غزل برعکس نسخهٔ قزوینی که فقط دوازده غزل دارد . ردیف ب شش غزل دارد بر خلاف دو غزل نسخهٔ قزوینی ، همچنین آخرین غزل این نسخه از چاپ نسخهٔ قزوینی خارج است .

آغاز : ۱. دیباچه (ورق اول ندارد) ، ابتدا :
عرایس معانی بادای دلکش ...
و دیباچه شامل قطعهٔ « بسال با وصاد و ذال ابجد » است . در آخر دیباچه غزل : باغ مراچه حاجت سرو و صنوبر است ، آمده در این دیباچه اسم گل اندام جایی دیده نمی شود .

۲. غزلیات : ابتدا : الا یا ایها الساقی الخ

خاتمه : آخر ترحمی کن بر حال زار حافظ
تا چند نا امیدی تا چند خاکساری

۳. مثنویات : الا ای آهوی مشکین کجائی
سر فتنه دارد دگر روزگار

خاتمهٔ مثنوی ساقی نامه : بمستی در پارسائی زنند
دم خسروی درگدائی زنند

۴. مقطعات :

اعظم قوام دولت و دین آنکه بردرش

۵. رباعیات :

ابتدا : امشب زغمت میان خون خواهم خفت الخ
رباعی آخر : لب باز مگیر از لب جام الخ

(۵۳)

آصفیه ، ردیف : ۳۷۹

نستعلیق ، اوراق : ۳۶۲

توضیحات : با سر لوح و عناوین و جداول طلایی است . نسخه دارای مهرهایی چند است که بیشتر از آنها محو شده است . تنها مهر زیر خوانده میشود :

، رکن الدوله معین‌الملک مبارز جنگ محمد حسن علی خان ،

با وصف خط خوب ، این نسخه شامل اشعار الحاقی هم میباشد

چنانکه از تفصیل زیر واضح میشود :

ردیف ب : ٦ غزل ، قزوینی ۲ غزل

» ث	: ۲ »	،	»	۱ »
» س	: ٦ »	،	»	٥ »
» ص	: ۱ »	،	»	ندارد
» ض	: ۱ »	،	»	»
» ط	: ۱ »	،	»	ندارد
» ظ	: ۱ »	،	»	»
» ع	: ۳ »	،	»	۲ غزل

علاوه بر غزلیات ، شامل مثنویات (هم ساقی نامه) . مقطعات و رباعیات است .

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا وناولها

انجام : باین رباعی بپایان میرسد که در چاپ قزوینی نیامده ولی با تفاوت زیادی لغات در چاپ مسعود فرزاد دیده میشود :

جامی که ز دست هموش کنی سرمایهٔ عمر جاودانی باشد

(٥٤)

آصفیه ، ردیف : ۳۸٥

نستعلیق ، اورق ۳۹۲

توضیحات : ورق اوّل دارای جدول طلایی است . نسخه شامل مقدمه مع هر دو تاریخ وفات حافظ بحذف نام محمد گل اندام ، قصاید

(۵ عدد) ، غزلیات ، رباعیات ، ترکیب بند ، مخمس و مسدس ، ترجیعات ، و مثنویات .

آغاز : مقدمه : حمد بیحد و ثنای بیعد...

انجام : الهی بیامرز خواننده را عفوکن گناه نویسنده را

ترقیمه : بتاریخ هفدهم شهر شوال روز یکشنبه سنه ۱۷ تحریر یافت .

(۵۵)

آصفیه ، ردیف : ۳۸۸

نستعلیق ، اوراق : ۱۵۲

توضیحات : سر لوح طلایی و جدولهای رنگی و طلایی دارد . اوراق نسخه مرتب نیست . در ردیف الف فقط ده غزل بحذف غزل معروف : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها ، است . ردیف ب چهار غزل درحالیکه چاپ قزوینی تنها دو غزل دارد نسخه مشتمل است بر :

دیباچه ، غزلیات ، قصاید (بدون عنوان) ، ترکیب بند ، مثنوی و ساقی نامه ، مقطعات و رباعیات .

آغاز : ابتدای مقدّمه :

حمد بیحد و ثنای بیعد ...

ابتدای غزلیات :

ساقی بنور باده برافروز جام ما

(یازدهمین غزل در چاپ قزوینی)

انجام : گفتم سخن تو ، گفت حافظ گفتا
شادی همه لطیفه گویان صلوات

(۵۶)

آصفیه ، ردیف ، ٤٦٥

نستعلیق خام جدید ، اوراق : ۲۲۸

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : باین رباعی که در چاپ استاد نذیر احمد و قزوینی آمده ، بپایان میرسد :
وآن گوش که حلقه کرد درگوش جهان
آویزهٔ در ز نظم حافظ بادش

(۵۷)

آصفیه ، ، ردیف : ۱۱۸۲

نستعلیق ،

توضیحات : نسخه جدید است ، چندان مهم نیست و شامل تنها غزلیات است .

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : با جمله سر بلندی شد پایمال هستی
(این مقطع از غزلی است بمطلع زیر :
با مدعی بگوئید اسرار عشق و مستی ، رك نسخهٔ گورکهپور :

ص ۴۹۰ ، امّا در چاپ قزوینی : ص ۳۰۳ مقطع دیگر آمده است) .

(۵۸)

آصفیه ، ردیف : ۱۴۵۸

نستعلیق پخته ، س ۱۳

توضیحات : سر لوح و عناوین و جداول طلایی دارد . روی سرورق یادداشت زیر مرقوم است :

«من ودایع الزمان الی محمد اسعد سر بوابین درگاه امجد غفرالله له ولوالدیه» بعد از مقایسته با نسخ قدیم معلوم میشود که این نسخه شامل اشعار زیاد الحاقی است .

نسخهٔ هذا شامل اصناف زیر است :

غزلیات ، قصاید :

ز دلبری نتوان لاف زدن بآسانی (۳ عدد) ، مثنویات ، ساقی نامه ، ترکیب بند ، مخمس ، قطعات ، و رباعیات .

آغاز : ابتدای غزلیات :

الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

آخرین غزل که در چاپ قزوینی : ص ۳۲۵ آمده است .

مسند فروش دولت کان شکوه و شوکت

برهان ملك و ملت بونصر ابوالمعالی

انجام : گستاخی ما زحد بیرون رفت

المنة لله که عنایت باقیست

در آخر نسخه کسی بعداً این قطعهٔ تاریخ موقوم نموده است :

بهفصد و نود و یك بحکم لم ازلی

جهان فضل و هنر در جوار رحمت رفت

یگانه سعدی ثانی محمد حافظ
از ین سراچهٔ فانی بباغ جنّت رفت

(٥٩)

آصفیه ، ردیف : ١٥٦٩

نستعلیق ریز ، قطع خرد ،

توضیحات : در آخر یادداشتی زیر وجود دارد :
، صاحبه و مالکه الفقیر رجب بن خواجه حسینی ،
نسخه مشتمل است بر غزلیات ، مثنوی و قطعات .

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : گفتم سخن تو ، گفت حافظ گفتا
شادی همه لطیفه گویان صلوات

(٦٠)

دانشگاه عثمانیه ، ردیف : ؟

نستعلیق پختهٔ ریز ، تقطیع خرد

توضیحات : سرلوح طلائی دارد و کاغذ نسخه زرافشان است . جداول طلایی هم دارد .

(٦١)

دانشگاه عثمانیه ، ردیف : ١٠٣٧

نستعلیق ریز ، اوراق : ١٩٥ ، تقطیع خرد

آغاز : الایا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : هرکه مارا کند به نیکی یاد

(۶۲)

دانشگاه عثمانیه : ۸۹۱/۵۱۳۱

نستعلیق ، محمد رضا ، اوراق : ۲۰۷

توضیحات : با مقدمه ای آغاز میشود که با مقدمهٔ معروف منسوب به گل اندام مختلف است .

آغاز : این گنج معانی که تهی از عیب است
نقشی است که بر صحیفهٔ لا ریب است

(۶۳)

سالار ، ردیف ۱۴۶۳

نستعلیق روشن ، ص ۲۱۱ ، اندازه : ۸/۸×۱۸/۸

توضیحات : سرلوح و جداول طلایی دارد . مشتمل است بر مقدمهٔ گل اندام ، قصاید ، مسدس ، ترجیع بند ، ترکیب بند ، مثنوی مختصری ، غزلیات و رباعیات . سه مهر زیر هم روی نسخه ثبت است : محمد بقافدوی نواب مظفرخان بهادر ، ۱۱۲۹ ، ف دای ك ری م علی نقی ، ۱۲۵۲ ، احمد مرزا خان بهادر نبیرهٔ سهراب جنگ .

آغاز : ابتدای مقدمه : حمدبیحد وثنای بی عد ، سپاس بی قیاس مر حضرت خداوندی را ... (ورق ۱ ب)

ابتدای قصاید : شد عرصهٔ زمین چو بساط ارم جوان (ورق ٤ ب)
ابتدای غزلیات : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها (ورق ۱۹ ب)

انجام : خطی خوب ای برادر دل پذیر است
که چون روح اندر تن برنا و پیر است
اگر منعم بود آرایشی اوست
و گر درویش باشد دستگیر است

تاریخ اختتام دیوان درین منظومه :
ختم شد دیوان شعر حافظ شیرین کلام
بر سر طاؤس قدسی آشیان فخرالانام
هشردهم ماه ربیع الآخر اندر چاشتگاه
بد سه شنبه روز هجرت ب [و] ز وضاد لام
ازین مادهٔ تاریخ ۸۳۹ ه (۲+۷ + ۸۰۰ + ۳۰) برمی آید.
و در آخر سال کتابت : تحریر فی التاریخ پنجم شهر ذوالقعد سنه ۸٦۰

(ممکنست منظور از تاریخ اختتام یعنی ۸۳۹، تاریخ ترتیب دیوان حافظ باشد و پس از ترتیب دیوان نسخهٔ دیگر ازین در ۸٦۰ه رونویس شده و همین رو نوشت نسخهٔ حاضر باشد. بهرحال در تطبیق این دو تاریخ اشکالی هست که در حال حاضر ما نمی توانیم این اشکال را رفع بکنیم. علاوه براین اشکال. اشکال دیگری اینست که نسخه زیاد قدیم بنظر نمی آید. این نسخهٔ جدیدی است که کاتب این قطعهٔ تاریخ را از طرف خود اضافه نموده است، زیرا که اثر تجدد از روش خط و کاغذ و مندرجاتش بر وجناتش ظاهر است. غالباً تاریخ

کتابت نسخه مجهول است به وجوه زیر :

۱. خط نسخه جدید است . این خط نستعلیق و روش آن در اواسط قرن نهم متداول نه بوده است .

۲ املای نسخه جدید بنظر می آید ، در ۸۶۰ ه تفریق میان دال و ذال برقرار می داشتند ، اما در این نسخه این تفریق هیچ جا بنظر نمی آید .

۳. از لحاظ مندرجات ، این نسخه از نسخهٔ قدیم نهم هجری خیلی متفاوت است .

٤. عدهٔ غزلیات مانند نسخ جدیده بیش از پا نصد و هشتاد غزل می باشد . در همهٔ نسخه های قدیم عدهٔ غزلیات از پانصد کمتر می باشد . و جود عدهٔ بیشتری غزلیات در این نسخه باین نتیجه می رساند که نسخه جدید تراست .

۵ بعضی منظومات اضافی ، از روش و سبک حافظ ، مغایرت دارد .

مثلاً :

دوش بودم در طواف روضهٔ خیرالانام
شاه سلطان خراسان آن امام ابن امام
آن امامی کز شرف ذاتش بود در دین تمام
کعبهٔ اهل خراسان قبلهٔ هر خاص و عام
بودم اندر روضه اش ، آمد بگوشم این پیام
کالسلام ای شاه سلطان خراسان السلام

بعلاوهٔ سبک ، ازین منظومه واضح می شود که ناظم آن برای زیارت طواف روضهٔ امام رضا به مشهد رفته بوده ، اما هیچ

ماخذی دربارهٔ حافظ این امر را تائید نمی کند .

۶. حافظ یك بند نوشته بود : ساقی اگرت هوای ماهی الخ ، و همین بند در بعضی نسخ قدیمی[1] موجود است . شعرای بعدی بران بند چند بند دیگری افزوده یك ترکیب بند ساخته اند . همین ترکیب بند درین نسخه نیز دیده می شود . این ترکیب بند در مدح ممدوحی بنام سلطان ناصرالدین[2] واقع شده و معلوم است که از ممدوحان حافظ کسی بنام سلطان ناصر الدین نبوده . پس این ترکیب بند بجز بند اوّل الحاقی است . چون این ترکیب بند درین نسخه موجود است ، باحتمال بسیار قوی بلکه تقریباً بنحو قطع و یقین الحاقی و اشعار شاعری دیگرست . نا گفته نماند که در نسخهٔ شمارهٔ ۱۴۷۲/۳۰۴ در موزهٔ سالار جنگ نسخهٔ دیوانی ست که شامل همین ترکیب بند است ، اما این ترکیب ، بند اول را ندارد و از بند دوم شروع می شود ؛ پس می توان حدس زد که فی الحقیقت بند : « ساقی اگرت هوای ماهی » از ترکیب بند اضافی هیچ رابطه ندارد .

خلاصه اینکه نسخهٔ هذا ، قدیمی نیست و بنا برین تاریخ کتابت ۸۶۰ مجعول است و همین طور تاریخ ترتیب نسخه اعنی ۸۳۹ را نیز مجعول باید شمرد .

---

۱. مثلاً در نسخه آصفیه ، دیوان کهنهٔ حافظ وغیره .

۲. بیت ترکیب بنددوم : سلطان زمانه ناصرالدین شد معظم او بعز و تمکین

(٦٤)

سالار ، ردیف : ۱٤٦٤

نستعلیق خوب ، میر علی . ص ۱۷٦، اندازه : ۲۳/٦×۱٥

توضیحات : سرلوح دلکش و جدول طلایی دارد و انتساب نسخه به خواجه میر علی مشکوك است . ممکنست که در اواخر قرن دهم رونویس شده باشد . در آخر ترقیمه ای بدینقرار آمده است :

، قد تمت دیوان افصح الشعرا و اکمل العرفا افضل الفضلا خواجه شمس الدین حافظ الشیرازی رحمة الله تعالی ،

بر سرورق این عبارت مرقوم است :

دیوان حافظ بخط میر علی ، یك صد و هفتاد و هفت ورق این دیوان است ۲٤ جمادی الاول ۱۲٥۸ شمرده شد .

آغاز : الا یا ایها الساقی ادر کاسا و ناولها

انجام : دست که حلقه کرد در گوش هلال

آویزهٔ در ز نظم حافظ باشد

(این رباعی با تفاوت در نسخه های چاپی قزوینی و استاد نذیر احمد شامل است)

(٦٥)

سالار ، ردیف : ۱٤٦۸

نستعلیق زیبا ، ۱٤۷ اندازه : ۱۸/٤×۸/۱

توضیحات : از آخر ناقص است .

نسخه مصوّر است و تنها یك عکس دارد ، اوراق زرفشان ، سر لوح طلائی ، عناوین وجداول مطلا ، نسخهٔ خوب و عالی ،

مزین با یادداشت زیر جهانگیر : [پنجم] آذر سنه داخل کتابخانهٔ این نیازمند درگاه الهی شد در دارالخلافهٔ آگره، حرره نورالدین جهانگیر ۱۰۱٤ بن اکبر پادشاه و در کتابخانهٔ پدرم از عموی من محمد حکیم میرزا رسید » ازین تحریر واضح است که این نسخه، نسخهٔ خانوادگی بوده؛ اوّل در کتابخانهٔ محمد حکیم پسر همایون بوده و او به برادر خود اکبر پادشاه اهدا کرده و سپس در یکم آذر سال ۱۰۱٤ داخل کتابخانهٔ جهانگیر شده.

این نسخه از بعضی جهات بر نسخهٔ دیوان حافظ که در کتابخانهٔ خدابخش، پتنا، محفوظست و با یادداشتهای همایون و جهانگیر راجع به فالهای ایشان از دیوان خواجه مزّینست، تفوق دارد. مثلاً از لحاظ خط و تزئین و قطع وغیره.

نا گفته نماند که جهانگیر بتاریخ هشتم جمادی الثانی ۱۰۱٤ مطابق ۱۲ ـ اکتبر ۱٦۰۵ م بر تخت نشست. یکم آذر مطابقست با ۲۱ ـ اکتبر بنا برین واضح است که پنجم آذر که جهانگیر در آنروز بر این دیوان حافظ یاد داشت مرقوم نمود درست بعد از دو هفتهٔ تخت نشینی او بود. چنان معلوم می شود که پنجم آذر اولین روز بود که جهانگیر پادشاه بررسی نسخه های کتابخانهٔ خود نموده بود، زیرا که در کتابخانهٔ جهان چندین نسخ وجود دارد که بهمین تاریخ در کتابخانهٔ جهانگیر داخل شده بود، مثلاً :

۱. مجموعه‌ای مشتمل بر خطاطی اظهر هروی/تبریزی، کتابخانهٔ

دانشگاه اسلامی علیگره ، مزین با یادداشت زیر بقلم جهانگیر پادشاه میباشد :

الله اکبر

پنجم آذر داخل کتابخانهٔ این نیازمند درگاه الهی در دارالخلافهٔ آگره ، حرره نورالدین جهانگیر سنه ۱۰۱۴ بن اکبر پادشاه

۲. بیاض کتابخانهٔ خدابخش ، پتنا ، بشمارهٔ ۱۰۹۱، مزّین بخط خرّم بن جهانگیر بدینطور :

الله اکبر

پنجم آذر سنه ۱۰۱۴ داخل کتابخانهٔ اعلی حضرت ظل‌الله نورالدین جهانگیر پادشاه بن اکبر پادشاه شد . حرره بنده خرم بن جهانگیر پادشاه .

۳. ورق اوّل از دیوان سلطان غازی پادشاه هرات که حسین تخلص می نمود ، در کتابخانهٔ دانشگاه اسلامی ، علیگره مزّین با این تحریر و امضای جهانگیر پادشاه است :

الله اکبر

خاصه اول ، پنجم آذر سنه ۱ داخل کتابخانهٔ این نیازمند درگاه الهی شد ، حرره نورالدین جهانگیر ۱۰۱۴ بن اکبر بادشاه ،

دربارهٔ مندرجات نسخه باید توضیح نمود که از مقابله و مقایسهٔ عدهٔ غزلیات در نسخهٔ قزوینی واضح می شود که دربعضی ردیف غزلهای کم و در بعضی بیشتر دارد . مثلا در ردیف الف این دو غزل ندارد و در ردیف ب غزل زیر زیادست :

بملازمان سلطان که رساند این دعا را

دوش از مسجد سوی میخانه آمد پیر ما

نسخهٔ جهانگیر ده غزل ، قزوینی ۱۲ غزل

ردیف ب قزوینی دوغزل دارد، نسخه هذا سه واین غزل زیادست

صبح دولت می دمد کو جام همچون آفتاب

این غزل در نسخهٔ مورّخ ۸۲٤ یافته می شود .

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : سیلاب گرفت گرد ویرانهٔ عمر

آغاز پری نهاد پیمانهٔ عمر

بیدار شو ای خواجه که خوش خوش بکشد

حمّال زمانه رخت از خانهٔ عمر

این رباعی است و اکثر نسخهٔ های خطی بر رباعیات به پایان می رسد . بنابرین واضح است که افتادگی در این نسخه بیش از یك دو ورق نیست .

نسخهٔ پتنا نیز افتادگی دارد و این افتادگیها توسط کاتب دیگری رفع شده . افتادگیها در نسخهٔ فوق از نسخهٔ سالار جنگ بیشتر می باشد .

(٦٦)

سالار ، ردیف : ۱٤٦۹

نستعلیق زیبا ، نواب خان زمان ، اوراق ۲۲۳ ، س ۲۵ ، اندازه : ۱۵/۸×۱۳/۳

توضیحات : اوراق نسخه پیش و پس شده است . این نسخه دارای اهمیت زیادی است زیرا که این نسخه « توسط نواب خان زمان

استنساخ نموده شد . این خان زمان بمنصب بخشی گری در ۱۰۲۵ه تعیین شده و درهمان موقع این نسخه رونویس شده ، ممکنست خودخان زمان نسخه هذا را استنساخ نمرده بعلت انکه « استکتاب » بمعنی هردو خواهش استنساخ نمودن و خود استنساخ نمودن استعمال می شود یادداشت تاریخی بر روی نسخه وجود دار که بقرار زیر است :

هوالمالك الحجازی نواب خان زمان خان درشهور سنه ۱۰۲۵ در وقتی که بخدمت بخشی گری صوبه بهار تعین شده بود استکتاب نمود.

این نسخه شامل غزلها ، قصیده ، ترکیب بند ، ترجیع بند ، مثنوی، مقطعات ورباعیات می باشد . وچند ابیات مثنوی که نسخه بشمارهٔ ۱۴۶۳ دارد ، درین نسخه نیز یافته می شود.

ایا ریح الصبا قلبی کئیب الخ

مندرجات نسخه بدین ترتیب است :

غزلیات :	۱—۱۸۶
قصاید :	۱۸۶—۱۹۳
مثنوی :	۱۹۳
ترجیع بند :	۱۹۳ بیعد
ترکیب بند :	۲۰۰
مقطعات :	۲۰۶
رباعیات :	۲۱۶—۲۲۳

آغاز — الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام — ای دهر هر آنکه دل بمهر تو نهد
اینست جزاك احسان الله خیرك

(٦٧)

سالار ، ردیف : ۱٤٧٠

نستعلیق خفی ، اوراق ۳۰۲ ، س ۱۱ ، اندازه : ۱۹/٥×۱٥/٤

توضیحات : دارای مقدمهٔ گل اندام ، غزلیات ، مثنوی . مخمس ، ترکیب بند ، ترجیع بند ، مقطعات و رباعیات است .

آغاز : ابتدای مقدمه : حمد بی حد و ثنای بی عد ....

غزلیات : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها (تا ورق ۲٦۲)

مثنوی : (۲٦۲-۲۷۱)

مخمس : ای بسته کمر ز دور و نزدیك (۲۷۲ الف)

ترکیب بند : ای سایهٔ رحمت الهی (۲۷۳ الف)

ترجیع بند : ای داده بباد دوستداری

مقطعات . آن کیست که بحضرت سلطان ادا کند

رباعیات : آواز پر مرغ طرب می شنوم (۲۹۲ ب)

انجام : بلك این نیز خیال است که می پندارند

(٦٨)

سالار ، ردیف : ۱٤٧۱

نستعلیق ، اوراق ۱٦٥، س ۱۲، اندازه : ۲۱/۲×۱٦/٥

توضیحات : بسیار مطلا و مذهب است و عنوان و جداول طلائی و مزین دارد . مشتمل است بر غزلیات ، مثنوی، مقطعات و رباعیات . قصاید و اصناف دیگر ندارد .

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاساً و ناولها

انجام : گفتم سخن تو حافظ گفتا شادی همه لطیفه گویان صلوت

(این رباعی در بیشتر نسخ مانند قزوینی: ص ۳۷۶ و گورکهپور : ص ۵۵٦ آمده است) .

(٦۹)

سالار ، ردیف : ۱۴۷۲

نستعلیق ، اوراق ۲۴۱ ، س ۱۱٦، اندازه : ۱۹/۱×۱۱/۸

توضیحات : نسخه مصوّر است و چهار عکس ایرانی دارد عناوین و جداول طلایی و منقش است . از لحاظ مندرجاتی که در زیر آورده میشود ، دارای اهمیت است .

آغاز : ابتدای دیباچه : حمد بیحد و ثنای بیعد و .... (ورق الف)

۲. قصاید : ابتدا ناقص (هشت بیت از آغاز ندارد)

شد عرصهٔ زمین چو بساط ارم جوان (ورق ۷ الف)

سپیده دم که صبا بوی لطف جان دارد (۸ الف)

دیدار شد میسر و بوس و کنار هم (۱۰ الف

مقدری که ز آثار صنع کرد اظهار (۱۰ ب)

ای در رخ تو پیدا انوار پادشاهی (۱۲ الف)

قوام دولت دنیا محمد بن علی (۱۳ الف)

احمد الله علی معدلت سلطانی (۱۵ ب)

۳. غزلیات : الا یا ایها الساقی ادرکاساً و ناولها (۱٦ ب – ۲۰۹ الف)

۴. مقطعات : دل منه ای مرد بخرد (۲۰۹ الف)

۵. ترجیع بند : ای داده بباد دوستداری (۲۱۸)

(هفت بند)

(بیت ترجیع : آن به که ز صبر رخ نتابم)

۶ ترکیب‌بند: ماهی چو تو آسمان ندارد (۲۲۳ ب)

(در مدح سلطان زمانه ناصر الدین)

[این ترکیبت شامل بند مشهور: ساقی اگرت هوای ماهی، نیست]

۷. مخمس : در عشق توای صنم چنانم (۲۲۲ ب)

شامل ۱۳ بند .

[مخمس که شامل نسخه بشمارهٔ ٤٦۳ است ، در اینجا نیست]

۸. مثنویات : من ازانکه گردم بهستی هلاك (ورق ۲۲۳)

۹. ساقی نامه: بیا ساقی آن می که حال آورد (۲۲۹ الف)

۱۰. رباعیات (به ترتیب تهجی) : جز نقش تو در نظر نیامد مارا (۲۳۳ الف)

انجام : رباعی آخر و خاتمه نسخه :

چون گرم شود ز باده رگ و پی

منّت نبریم یك جو از حاتم طی (۲٤۱)

(۷۰)

سالار ، ردیف : ۱٤۷۳

نستعلیق ، اوراق ۲۱٦ ، س ۱۵، اندازه : ۲۰/۲×۱۱/٥

توضیحات : مطلا و مذهب است و جداول طلایی دارد . مهر سید مرتضی انصاری ، ۱۲۵۵ روی نسخه ثبت است و از آغاز ناقص است .

آغاز : ۱. یك صفحهٔ دیباچه افتادگی دارد . ۲. سپس هفت قصیده است ، سه از آنجمله در نسخهٔ قزوینی درمیان غزلها نقل شده . دو قصیده همان است که در نسخهٔ سالار جنگ بشمارهٔ ۱٤۷۲

نقل گردیده است . سه قصیدهٔ دیگر هم شامل نسخهٔ قزوینی است .

۳. غزلیات : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها (۱۴– ۱۸۵)

۴. قطعات : خسروا دادگرا شیر دلا بحر کفا (۱۸۵–۱۹۲)

۵. ترجیع بند ، ترکیب بند ، مخمس و مثنویات مطابق نسخهٔ شمارهٔ ۱۴۷۲ میباشد .

۶. رباعیات : جز نقش تو در نظر نیامد ما را

انجام : یك همدم یار نه دیدم جز درد یك مونس و معتقد ندارم جز غم
(در نسخهٔ قزوینی : ۳۸۲ آمده است)

(۷۱)

سالار ، ردیف : ۱۴۷۷

نستعلیق خوب ، اوراق ۱۶۳ ، س ۱۵ ، اندازه: ۲۰/۳×۱۲/۵

توضیحات : عناوین و جداول طلایی است . شامل غزلیات و قطعات است و قطعهٔ آخر با ردیف ، حافظ ، دارای ۱۵ بیت است .

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : با این بیت قطعه بپایان میرسد که در چاپهای قزوینی ، گورکهپور و نسخهٔ شخصی استاد نذیر احمد رونویسی شده است :
سخنهای محمد را روان بخش قبول لهجهٔ دستان حافظ

(۷۲)

سالار ، ردیف : ۱۴۷۶

نستعلیق مائل به شکسته ، اوراق ۲۰۶ ، س ۱۶ ، اندازه : ۱۱/۸ × ۱۶/۴

آغاز : ابتدای مقدّمه ناقص است :
نوای زبان را درقفس تنگ....
شامل دو قطعه ، یکی : بسال صاد و با و ذال ابجد
و دیگری : خاك مصلّی
قصاید ، مسدس ، غزلیات ، مثنویات ، ترکیب بند و مقطعات .
انجام : آنها که نشان عشق جویند جز راه مزار من نپویند

(۷۳)

سالار ، ردیف : ۱٤۷۷

شفیعای خوب ، اوراق ۲۱٦ ، اندازه : ۱۰×۱۷/٥

توضیحات : مطلا و مذهب ، اوراق زرفشان است . از لحاظ تزئین از جمله نسخ خوب است. شامل غزلیات ، مثنویات ، ترجیع بند ، یك قطعه و رباعیات است .
آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها
انجام : یارب تو بفریاد من مسکین رس

(۷٤)

صولت ، ردیف : ۸۹

نستعلیق خفی ، اوراق ۲۹٦ ، س ۱۲ ، اندازه : ۷۰٦×۱۱/٦

توضیحات : مجدول طلایی است . عنوانات زیبا و منقش . مشتمل است. بر غزلیات ، مثنویات ، ترجیع ، ترکیب و رباعیات .
آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها
انجام : به این رباعی که شامل چاپ قزوینی : ص ۳۷۸ است :

نه هفت هزار ساله شادی جهان
این محنت هفت روزه غم می ارزد

(٧٥)

سالار ، ردیف : ١٤٧٩

نستعلیق ، پیر محمد بن قاسم ، اوراق ١٧١ ، س ١٢، اندازه، ٢٠/٤×١٣/٨

توضیحات : جداول و عنوانات طلایی دارد و آغاز ناقص است .

آغاز : بیا که قصرامل سخت سست بنیاد است (سی و هفتمین غزل در چاپ قزوینی)

انجام : گفتم سخن تو، گفت حافظ گفتا
شادی همه لطیفه گویان صلوات
(این رباعی در چاپهای قزوینی : ص ٣٧٤ ، گورکهپور : ص ٥٥٤ و نسخ دیگر آمده است) .

(٧٦)

سالار ، ردیف : ١٤٩٢

نستعلیق ، ورق ١٦٥ ، س ١٤ ، اندازه : ٧×٣٨

توضیحات : عناوین ، جداول و سرلوح طلایی دارد . عکسی دارد و چند تا مهر هم روی نسخه ثبت است . دارای مهر سلطان علی عادلشاه با این سجع است :

درخشان دین برحق شد ز سعیهای ظلال‌الله
علی ابن محمد ابراهیم عادل شاه ۱۰٦۸

یاد داشتهای دیگر که روی نسخه مرقوم است ، بدینقرار است :

بتاریخ ۲۰ رجب ۳٤ عرض دیده شد .

کتاب دیوان حاوظ یکدو صفحهٔ تصویر

۱٦ رمضان ۳٦ عرض دیده شد

محتویات نسخه دارای اهمیت است بنابرین خلاصهٔ آنها درج ذیل است :

۱. دیباچه : حمد بیحد و سپاس بی عد الخ (بخش آخر ندارد).
۲. غزلیات : (ابتدا ناقص) بده ساقی می باقی که در جنّت نخواهی یافت . خاتمه ناقص (ورق ۱٤٦ ب)
۳. قصیدهٔ ناقص (۱٤۷ الف)
٤. مثنوی (یك قصیده بردیف گرد) : سر فتنه دارد دگر روزگار (۱٤۸ الف)
(شامل ساقی نامه و مغنی نامه)
۵. مقطعات : سروران را بی سبب می‌کرد حبس (۱۵۳ الف)
٦. ترجیع بند : ای داده بباد دوستداری (۱۵۹ الف)
۸. مخمس : در عشق تو ای صنم چنانم (۱۵۹ الف)
۸. رباعیات (۱٦۵)

آغاز : ابتدای دیباچه : حمد بیحد وستایش بیعد ....
ابتدای غزل : الایا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : گفتم دهن تو گفت حافظ گفتا
شادی همه لطیفه گویان صلوات

(قرأت این بیت در نسخه ها از یك دیگر تفاوت دارد)

(۷۷)

سالار ، ردیف : ۱٤۸۷

نستعلیق ، اوراق ۲٤٦ ، س ۱۵ ، اندازه : ۸/۸×۱۳/۳

توضیحات : باجداول طلائی است ولی اوراق نسخه مرتب نیست .

آغاز : الا یاایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : باین رباعی بپایان میرسد که در چاپهای قزوینی و گورکهپور نیامده ولی در نسخهٔ شخصی استاد نذیر احمد نقل شده است :

از سادگی و سلیمی و مسکینی
در سرکشی و تکبر و خود بینی
بر آتش اگر نشانیم بنشینم
بر دیده اگر نشانمت بنشینی

(۷۸)

سالار ، ردیف : ۸۸

نستعلیق خوب و ریز ، اوراق ۲۰۲ ، س ۱۱ ، اندازه ۸×۱۲

توضیحات : جداول طلایی دارد و شامل غزلیات ، مثنویات ، مقطعات و رباعیات است .

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : گفتم سخن تو گفت حافظ گفتا
شادی همه لطیفه گویان صلوات

(چند تا نسخهٔ دیگر در خود کتابخانهٔ سالار جنگ به همین بیت بپایان میرسد) .

(٧٩)

سالار ، ردیف : ١٤٨٩

شفیعا ، اوراق ١٩١، س ١٥، اندازه : ٨/١٠×٨/١٧

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : بقرار و عقل خود و انسانی خویش

دیدم رخ دفتـــر پشیمانی خویش

(٨٠)

سالار ، ردیف : ١٤٩٠

نستعلیق ، اوراق ١٦٤، س ١٢، اندازه : ٣/١١×٨/١٨

توضیحات : ناقص الطرفین است .

آغاز : صوفی بیا که آینه صافیست جام را

انجام : من با کمر تو درمیان کردم دست

پنـداشتمش که درمیان چیزی هست

(این بیت اول از رباعـی است که در چاپ قزوینی : ٣٧٦ و گـورکهپور : ٥٥١ آمده است مصـرع اوّل در فهرست سالار جنگ بدینطور نقل گردیده است : بسته کمر تو درمیان بستم دست)

(٨١)

سالار ، ردیف : ١٤٢٣

نستعلیق زیبا ، اوراق ٣٢٢ ، س ١١، اندازه : ٤/٧×٥/١١

توضیحات : کاغذ نسخه زر افشان است . عناوین و جداول طلایـی است

و نسخه برای نواب هزبر جنگ عزیز الدوله زکریا خان بهادر احراری رونویس شده است .

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : حافظ خوش پیشه کن و زکار خود کن (؟)

(۸۲)

سالار ، ردیف : ۱۴۹۵

نستعلیق عادی ، اوراق ۱۷٤ ، س ۱۳ ، اندازه : ۹×۱۵

توصیحات : دارای جداول طلایی است .

آغاز : الایا ایها الساقی ادر کاسا و ناولها

انجام : به قطعه‌ای بپایان میرسد که بدینطور شروع میشود :

ساقیا پیمانه پر کن زانکه صاحب مجلست

آرزو می بخشد و اسرار می دارد نگاه

آخرین شعر این قطعه که نسخهٔ هذا به آن خاتمه می یابد :

دور ازین بهتر نگردد ساقیا عشرت گزین

حال ازین خوشتر نباشد حافظا ساغر بخواه

(۸۳)

سالار ، ردیف : ۱۴۹۵

نستعلیق مایل به شکسته ، اوراق ۳۰۰ ، س ۱۳ ، اندازه ۲۱/٤×۱۱/۸

توضیحات : ناقص الآخر است و مهر منیر الملك ۱۲۰۶ﻫ روی نسخه ثبت است .

آغاز : الایا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : باین بیت بپایان میرسد که درچاپهای قزوینی و گورکهپور دیده نشد :

وین عاریتی روان زندانی را
یک لحظه ز بند عقل آزاد کنیم

(٨٤)

سالار ، ردیف ٢٢٨٠

نستعلیق ، سکندر ، اوراق : ١—٨٥ ، س ٣٦ (حاشیه) ، اندازه ١٧/٨ X ٧/٨

توضیحات : عناوین و جداول طلایی دارد و قسمتی از مجموعهٔ دواوین است . این مجلد دارای مهری بنام مرزا حسین علی ، ١٢٣٨ه ، می باشد .

(٨٥)

سالار ، ردیف : ٢٢٨٤

نستعلق قدیم ، اوراق : ١—١٩٩ ، س ٣٠ (حاشیه) ، اندازه : ١٢/٦×٨/٨

توضیحات : این دیوان که قسمتی از مجموعهٔ دواوین میباشد در آخر ناقص است و مهر امیرالمسلمین سید محمد عمر بن یاربوته خان ، روی نسخه ثبت است .

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : باین شعر از ساقی نامه بپایان میرسد :

مغنی نوای طرب ساز کن بقول و غزل قصّه آغاز کن

(٨٦)

بارت اتهاس ، ردیف : ١٧٤

نستعلیق ، ص ١٠٠

توضیحات : این نسخه ناقص است .

(٨٧)

رضا ، ردیف : ؟

نستعلیق ، ص ٢٠٣ ، اندازه : ١٩×٢٦/٥

توضیحات : این نسخه دارای یازده نقاشی است که مصوران دربار شاهنشاه اکبر مانند کنهیا ، سانولا ، فرخ چیلا ، منوهر و نرسنگ چترا کشیده به اکبر تقدیم کرده بودند .

آغاز : (مقدمهٔ گل اندام)

حمد بیحد و ثنای بیعد و سپاس بیقیاس ...

شد عرصهٔ زمین چو بساط ارم جوان

از پر تو سعادت شاه جهانیـــان

انجام : از سینه دلش ز نازکی بتوان دید

مانندهٔ سنگ خاره در آب زلال

(٨٨)

مولانا آزاد ، دانشگاه ، ردیف : (١) – ١١٤

نستعلیق ، ص ٩٨٦ ، س ١١ ، اندازه ٠ ١٦/٦×١٠/٥

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : بهاء الحق و الدین طاب مثواه
امام سنت و شیــخ جماعت
چومیرفت ازجهان این بیت میخواند
بر اهــل فضــل وارباب بلاغت
بطاعت قرب ایزد میتوان یافت
قـدم در نه گرت هست استطاعت
بدین دستــور تاریــخ وفاتش
برون آر از حرف قـرب طاعت

(٨٩)

مولانا آزاد ، دانشگاه : ردیف ٧ — ٢ ف ١
نستعلیق ، ص ٤٠٨ ، س ١٤، اندازه : ١٥/٧×١

آغاز : جـوزا سحر نهـاد حمائـل برابرم
یعنی غلام شاهم و سوگـند میخورم
ساقی بیا که از مدد بخت سازگار
کامی که خواستم ز خدا شد میسرم

انجام : از غمزهٔ تو نیست و خرابست دلم
از آتـش عشق تو کـبابست دلم
زانروی که آنروی همه نسبت کرد
زیـن راه همیشه در حجابست دلم
(این رباعی در چاپهای مختلف دیوان حافظ شامل نیست)

(٩٠)

مولانا آزاد ، دانشگاه : ردیف : ٢٥ ف
نستعلیق ، ص ٢٣٨ ، س ١٧، اندازه : ٢٣٤×١٥/٢

توضیحات : حاشیه دارد و ناقص الآخر است .

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها
که عشق آسان نمود اوّل ولی افتاد مشکلها

انجام : یاران هم نشین همه از ما جدا شدند
ما ئیم و آستانهٔ دولت پناه تو
حافظ طمع مبر ز عنایت که عاقبت
آتش زند بخرمن غم دود آه تو
سپس نسخه با این مطلع غزل بپایان میرسد :
بجان پیر خرابات و حق صحبت او
که نیست در سر من جز هوای خدمت او

(۹۱)

مولانا آزاد ، دانشگاه ، ردیف : ۹۱ ف
نستعلیق ، ص ٥١٦ ، س ١٤، اندازه : ١٩/٧×١٠/٥

آغاز : حمد بیحد و ثنای بیعد و سپاس بیقیاس مرحضرت خداوندیرا
که جمع دیوان حافظات ....

انجام : رو توکل کن نمیدانی که نوك کلك من
نقش هر صورت که زد رنگی دگر بیرون فتاد

(۹۲)

مولانا آزاد ، دانشگاه ، ردیف : ١٥٦ ف ١
نستعلیق ، ص ٤٧٦ ، س ١٣ ، اندازه : ٢١/٥×١٢/٥

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها
که عشق آسان نمود اول ولی افتاد مشکلها

انجام : تا نماید بنده را کی عرضه ات احوال زار
کا السلام ای شاه سلطان خراسان السلام

این غالباً بیتی از مسدس است ولی جزو مسدسی نیست که در بعضی دیوانهای چاپی حافظ شامل است و هم در قرأت آخرین مصرع این بیت اختلاف دیده میشود . مصرع چاپ شده بدینقرار است :
کا السلام ای حضرت شاه خراسان السلام)

(۹۳)

مولانا آزاد ، دانشگاه ، ردیف : ۲۳۱ ف ۱
نستعلیق ، ص ٤٧٦ ، س ۱۲، اندازه ۲۳×۱۵/۱٤

توضیحات : ناقص الآخر و کرم خورده است .
آغاز : الا یا ایها الساقی ادر کاسا و ناولها
که عشق آسان نمود اول ولی افتاد مشکلها

انجام : گر همچومن افتادهٔ این جام شوی
ای بس که خراب باده وجام شوی
ما عاشق و رند و مست عالم سوزیم
با ما منشین وگرنه بدنام شوی

(۹٤)

عبدالسلام ، ردیف : ۸۱۵/۵۲ ف (۱۰)
نستعلیق ، ص ، ۳۹ س ۱٤ ، اندازه : ۱۸/۲×٦

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : بیا تا نشینیم و ساغر کشیم

دم از دل بر آریم و دم در کشیم

(٩٥)

عبدالسلام ، ردیف : ٨١٦/٥٣ ف (١٠)

نستعلیق ، ص ٢٨٩ ، ١٤ ، ٢١×١١/٤

توضیحات : کرم خورده است

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

که عشق آسان نمود اوّل ولی افتاد مشکلها

انجام : اوّل بوفا وصـــالـــم درداد

چون مست شدم دام جفا را سرداد

پر آب دو دیده و پر ز آتش دل

خاك ره او شدم بیادم در داد

گفتم سخن تو گفت حافظ گفتا

شادی همه لطیفه گویان صلوات

(٩٦)

احسن ، ردیف : ٨٩١.٥٥١١/٦

نستعلیق ، ص ١٨١ ، اندازه : ١٨×٢٦

توضیحات : مجدول شنگر فی است .

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

که عشق آسان نمود اول ولی افتاد مشکلها

(٩٧)

حبیب گنج ، ردیف : ۱۱۱

نستعلیق ، ص ۱۱٤ ، اندازه : ۱۱×۱۸

توضیحات : ناقص است و جداول رنگی دارد .

(٩٨)

حبیب گنج ، ردیف ۱۱۳ :

نستعلیق زیبا ، ص ۱٦۹ ، اندازه : ۱۰×۱۵

توضیحات : صفحه اول دیوان با خط مختلفی است. دارای جداول قرمز و آبی رنگ است

(٩٩)

حبیب گنج ، ردیف : ٤٧/۱۸

نستعلیق ، ص ۲۰۵ اندازه : ۱۳×۲۱/۵

توضیحات : دو صفحهٔ اوّل مطلا است و صفحات دیگر مجدول طلایی و آبی رنگ است . بعضی صفحات کرم خورده و آبدیده است بین هر دو غزل حافظ یك رباعی خیام رو نویسی شده و در نتیجه ٤٤٣ رباعی منسوب به خیام در این نسخه کتابت شده است

آغاز : الا یا ایها الساقی ادر کاسا و ناولها

(۱۰۰)

حبیب گنج ، ردیف ۴۸/۱۱۶

نستعلیق ، ص ۱۱۴ ، اندازه : ۱۸×۱۱/۵

توضیحات : کرم خورده و ناقص الطرفین است .

(۱۰۱)

حبیب گنج ، ردیف : ۷۴/۱۵۲

نستعلیق ، ، ص ۱۶۹ ، اندازه ، ۱۵/۵×۱۰

توضیحات : جداول قرمز و آبی رنگ دارد .

(۱۰۲)

کرزون ، ردیف : ۲۲۹

نستعلیق ، ص ۱۴۱ ، اندازه : ۱۷/۵×۱۴/۵

توضیحات : نسخه مشتمل است بر مقدمهٔ گل‌اندام ، غزلیات ، قطعات ، ترجیعات ، قصاید ، مثنوی‌ها و رباعیات و نسخه از آخر ناقص است .

آغاز : بعد از مقدّمه :

الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : مردی ز کنندهٔ در خیبر پرس
اسرار کرم ز خواجهٔ قنبر پرس
(گر تشنهٔ فیض رحمتی ای حافظ
سر چشمهٔ آن ز ساقی کوثر پرس)

(١٠٣)

مدراس ، ردیف : ١٤ — D

ص ١٦٩، اندازه : ١٠×١٦/١

توضیحات : نسخه ناقص است .

(١٠٤)

مدراس ، ردیف : ١٥

نستعلیق ، ص ١٩٦، اندازه : ١٩×١٤

توضیحات : نسخهٔ قدیمی است و از آخر ناقص است .

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : هیچ کس را نیست زین منزل گریز
از گدا و شاه از برنا و پیر
ایکه برما بگذری دامن کشان
حافظ الحمد همی خواند بخوان

(این ابیاتی از قطعه ایست که شامل چاپهای قزوینی واستاد نذیر احمد نیست)

(۱۰۵)

مدراس ، ردیف : ۱٦

ص ۲۲۸ ، اندازه : ۱۸×۱۵/۱

توضیحات : نسخه کامل است .

(۱۰٦)

مدراس ، ردیف : D ٦۱۵ PMS

نستعلیق ، ص ۳٤٦ ، اندازه : ۲۰/۱×۱۳/۷

توضیحات : شامل رباعیها ، غزلیات ، ترجیعات ، مثنویات و مقطعات است .

تعداد رباعی ها در این نسخه ۲۳ است .

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : در صحبت آنکس که صاحب هنر است

گر زهر خوری بدان که شیر و شکر است

(اما نفسی بصحبت نا اهلان گر خلد برین بود که نارسقرست)

(این رباعی در چاپهای قزوینی و استاد نذیر احمد شامل نیست)

(۱۰۷)

مدراس ، رریف : D ۸۳۸ PMS

نستعلیق ، ص ٤۷۵ ، اندازه : ۲۱/۵×۱٤

توضیحات : مقدمهٔ گل اندام دارد و در آخر نسخه طریق فال گرفتن از دیوان حافظ آمده است و بعد از مقدمه ، قصاید آمده است .

روی صفحهٔ اوّل مهر محمد عبد الرحمان ثبت است .

آغاز : جوزا سحر نهاد حمایل برابرم
یعنی غلام شاهم و سوگند می خورم
بعد از قصاید غزلیات شروع میشود باین غزل :
الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : در آخر دیوان رباعیات است بتعداد ۸٤ ولی نسخه به این جمله از طریقهٔ فال گرفتن بپایان میرسد :
مصرع غزل دیوان حافظ خواهد بر آمد . باید که برو عمل نماید ، باعتقاد درست نقش است .

(۱۰۸)

مدراس ، ردیف : ۱٤

ص ۲۳۸ ، اندازه : ۱٦×۱۰

توضیحات : نسخه قدیمی است و در آخر چهار یا پنج صفحه ندارد . جدول طلایی است و اولین دو صفحه مذهب و مطلا است .

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : حافظ ار پادشهان مایه بخدمت طلبند
کار نا کرده چه امید عطا میداری

(۱۰۹)

مدراس ، ردیف : ۱٦

نستعلیق ، ص ٤٥٦ ، اندازه : ۱۸×۱۵

توضیحات : شامل ۲۸٦ رباعیست و بیشتر از آنها رباعیات منسوب به عمر خیام است .

آغاز : الایا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : از آمدن بهار و از رفتن دی
اوراق وجود ما همی گردد طی
خور و نخور اندوه که گفت است حکیم
غمهای جهان چو زهر و تریاکش می

(۱۱۰)

راجا محمود آباد ، ردیف : ۱۶۱
نستعلیق ، اوراق : ۲۹۸ ، اندازه : ۱۴×۲۱/۵
توضیحات : کرم خورده و در آخر ناقص است .
انجام : زان پیشتر که عمر گرا نمایه بگذرد
بگذار تا مقابل روی تو بگذریم

(۱۱۱)

راجا محمود آباد ، ردیف : ۱۶۲
نستعلیق ، محمد علی ابن مولوی .... اوراق : ۴۴۰، س ۱۱،
اندازه : ۱۰/۵×۱۷
انجام : یکیست ترکی و تازی درین معامله حافظ
حدیث عشق بیان کن بدان زبان که تو دانی

(۱۱۲)

راجا محمود آباد ، ردیف : ۱۶۷
نستعلیق شکسته ، اوراق : ۲۸۰ ، اندازه : ۱۶×۲۳/۵

توضیحات : کرم خورده است . بعد از خاتمهٔ دیوان ، جزوه هایی از قوانین مالکان و مستاجران رو نویسی شده است .

انجام : دریغا خلعت و حسن جوانی
گرش بودی طراز جاودانی

(۱۱۳)

راجا محمود آباد ، ردیف : ۱٦۸

نستعلیق ، ص ٦۱۰ ، س ۱۰ ، اندازه : ۱۰×۱٤/٥

توضیحات : کرم خورده، پاره و صفحهٔ اول مطلا و منقش است در آغاز مقدمه ای هم دارد .

(۱۱٤)

راجا محمود آباد ، ردیف : ۱٥٦

نستعلیق ، ص ٥٦۰ ، س ٥ ، اندازه : ۱۲×۱۹

توضیحات : دارای مقدمهٔ چهار صفحه ایست و نسخه منقش است .

آغاز : دوش بودم در طواف روضهٔ خیر الانام
شاه سلطان خراسان آن امام ابن الامام

(۱۱٥)

ندوه ، ردیف : ۱۳٦

نستعلیق شکسته ، ص ٦٤ ، س ۱۱ ، اندازه : ۱۰/٥×۱۸

توضیحات : نسخه کرم خوردگی دارد .

(۱۱۶)

ندوه ، ردیف : ۱۷۸

نستعلیق شکسته ، ص ۲۵۸ ، س ۱۳ ، اندازه : ۱۳×۲٤/۵

توضیحات : کرم خورده و ناقص الطرفین است .

آغاز : این بیت غزل پنجم در چاپ قزوینی شروع میشود .

در کوی نیکنامی مارا گذر ندادند

گر تو نمی پسندی تغییر کن قضا را

انجام : نسخه با این غزل ۳۱۱ چاپ قزوینی که هم در دیوان چاپ پرفسور نذیر احمد وجود دارد ، بپایان میرسد :

همچو حافظ بخرابات روم جامه قبا

بو که در بر کشد آن دلبر نوخاسته ام

(۱۱۷)

ندوه ، ردیف : ۲۷۷

نستعلیق ، ص ٤۲۸ ، س ۱۰ ، اندازه : ۱۶×۲٤

توضیحات : مطلا و در آخر ناقص است .

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : با این رباعی بپایان میرسد که در نسخه های چاپی قزوینی و استاد نذیر احمد وجود دارد :

باور نکنی خیال خود را بفرست

تا در نگرد که بی تو چون خواهم خفت

(این رباعی در چاپهای قزوینی ، استاد نذیر احمد و دیگران آمده است)

(۱۱۸)

همان — موسسهٔ کاما ، ردیف : ۲۶۷

نستعلیق بسیار ریز ، ص ٤٤٠ ، اندازه : ۲۰ × ۱٤

توضیحات : دارای مقدمه بنثراست و ۲٤ برگ اوّل دارای مقدمه و قصاید و ساقی نامه میباشد .

آغاز : هوالله الباقی بسم الله .... حمد و ثنــای .... (۱ ـ ب)

الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها (۲۵ ب)

انجام : وآنـکه دوبشنو و یکی بیش مگوی

(۱۱۹)

تاگور ، ردیف : ٤٦٥٩٦

نستعلیق ، ص ٦۲۰ ، اندازه : ۱۳ × ۱۸

آغاز : الا یا ایها الساقی ادر کاسا و ناولها

انجام : ای باد حدیث من نهانش میگـــو

سوز دل من بصـد زبانـش میگـــو

میگو نه بدانسان که ملالش گــیرد

میگو سخنی و درمیانش میگـــو

(این رباعی در چاپ های قزوینی و مسعود فرزاد آمده است ولی خارج است از چاپ استاد نذیر احمد) .

(۱۲۰)

تاگور ، ردیف : ٤٥۱۱۲

نستعلیق ، ص ۳۵۱ ، اندازه : ۸ × ۱٦

توضیحات : مذهب و مطلا و ناقص الاول و آخر است .

آغاز : نامم ز کارخانهٔ عشاق محــو باد

گر جز محبت تو بود شغل دیگـرم

انجام : حالش قرین رحمت خود کـرد تا بود

ایــن معاملهٔ رحمتــی لایموت

(۱۲۱)

تاگور ، ردیف H ۱۲ D ۸۹۱۰۵۵۱

توضیحات : این مجلد مشتمل است بر چهار کتاب مختلف و دیوان حافظ کامل است .

(۱۲۲)

کشمیر ، ردیف ، ۱۵۹

نستعلیق بسیار خوب و زیبــا ، اوراق : ۴۱۳ ، انــدازه : ۲۲/۵ X ۳۶/۵

توضیحات : خطوط ما بین جدولهای مذهّـب قرار گرفته است .

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها (ورق ۱ الف)

انجام : رباعی :

روزی که فلك از تو بریـده است مرا

کـس با لب پرخنـده ندیده است مرا

(ورق ۴۱۳ الف)

چندان غم هجران تو بر دل دارم

من دانم و آنکه آفریده است مرا

(این رباعی در چاپهای قزوینی و استاد نذیر احمد نیامده است)

(۱۲۳)

کشمیر ، دریف : ۴۲۱

نستعلیق ، اوراق : ۲۲۳ ، اندازه : ۱۷/٤×۱۱/۷

توضیحات : شامل تنها غزلیات است و ناقص الآخر است .

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها (ورق : ۱ ب)

انجام : برو زاهد بامیدی که داری (ورق : ۲۲۳)

که دارم همچنان امید واری

(۱۲٤)

کشمیر ، ردیف : ۱۷۳۰

نستعلیق ، اوراق : ۱۸۹ ، اندازه : ۲۳×۱٤/۵

توضیحات : نسخه ناقص الآخر است و دارای غزلیات ، قصاید و رباعیات و ساقی نامه است .

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها (ورق : ۱ ب)

انجام : بیا ساقی آن جام چون سلسبیل

که دل را بفردوس باشد دلیل (۱۸۹ ب)

(۱۲۵)

کشمیر ، ردیف : ۱۶۷۲

نستعلیق ، اوراق : ۱۱۷. اندازه : ۱۸/۵×۱۱/۵

توضیحات : ناقص‌الطرفین است. درآخر ٥٣ ورق اضافی راجع به موضوعات دیگری است .

(١٢٦)

جامعه ، ردیف : ١١٦٥

نستعلیق ، ص ٩١ ، س ١٤ . اندازه : ٢٠/٥×١٢

توضیحات : نسخه کرم خورده و ناقص الآخر است و غزلیات تا ردیف دال دارد .

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : جان شربت مهر و بادهٔ عشق   در ساغر دل مدام دارد

(١٢٧)

جامعه ، ردیف : ١١٨٨

نستعلیق شکسته ، ص ٣٩٧ ، س ١٧ ، اندازه : ٢٥/٥×١٤/٥

توضیحات : کرم خورده و ناقص الآخر است .

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : آنها که نشان عشق جویند   جز راه مزار من نپویند

(١٢٨)

جامعه ، ردیف : ١٣٢١

نستعلیق ، ص ٣٥٨ ، س ١٦ . اندازه : ١٦/٥×١٠/٥

توضیحات : این نسخه ملک ، محمد علیخان ساکن را جو پور ، ١٩٠٥ م بوده است .

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : وگر سرای جهان را سر خرابی نیست
بنای او به ازین استور بایستی

(١٢٩)

جامعه ، ردیف : ١٧٥١

نستعلیق ، ص ٤٤٠ ، س ١٤ ، اندازه : ١١ X ٢٠

توضیحات : از آخر ناقص است .

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : نام بت من که مه ز رویش خجلست
در حرف نظم حافظ من مجلسست

دل ششم و چهار قلبش روشن
لیکن عجب آنکه حاصلش خون دلست

(١٣٠)

جامعه ، ردیف : ١٧٧٨

نستعلیق ، ص ٢٤١ ، س ١٥ ، اندازه : ١٣ X ٣١

توضیحات : کرم خوردگی دارد .

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : حافظ مکن اندیشه که آن خسرو خوبان
باز آید و از کلبه احزان بدر آیایی
(غزل بشمارهٔ ٤٩٤ در چاپ قزوینی)

(۱۳۱)

جامعه ، ردیف : ۳۷۱۲

نستعلیق ، عبـد الصمد بخاری ، ص ۳۵۷ ، س ۱۷ ، انـدازه : ۲۲ X ۱۱/۵

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : چون گرم شود ز باده ما را رگ و پی

منت نپـذیریم جز از حـاتم طـی

(این رباعی در چاپهای قزوینی، استاد نذیر احمد و مسعود فرزاد نیامده است و در بعضی نسخه های چاپـی بتفاوت نقل شده است)

KASHMIR UNIVERSITY
LIBRARY
Srinagar-190006

نسخه های خطی

انتخاب ها از شعر حافظ

(بدون ذکر تاریخ)

KASHMIR UNIVERSITY
LIBRARY
Srinagar-190006

(١)

انتخاب

تونك ، رديف ٢٩٩٩

نستعلق . ص ٤٠ ، اندازه : ١٣×٢٠

توضيحات : قسمت کوچکی از انتخاب دیوان حافظ است .

آغاز : در زلف چون کمندش ای دل مپیچ کانجا
سرها بریده بینی بی جرم و بی جنایت

انجام : شبی دامن کشان بگذر ببزمم ای گل خندان
منور ساز از شمع رخت کاشانهٔ ما را

(٢)

انتخاب

موزهٔ ملی ، رديف : ٤٨٠٦/١١

نستعليق ريز و زيبا ، مير على ، اندازه : ٩×١٧

توضيحات : این بیاضی است بسیار مهم و تاریخی . دو یاد داشت که روی دو صفحهٔ مختلف این نسخه مرقوم است ، حاکی این حقیقت است که این بیاض برای سلطان طهماسپ صفوی نوشته شده بود و سپس همین پادشاه ایرانی آنرا به حمیده بانو بیگم مادر اکبر شاه تیموری هند تقدیم کرد . یاد داشتی روی صفحهٔ ٢٠ بدينقرار است :

خط میر علی ، پنجاه و دو فرد ، با تصاویر سلطان محمد که بحضرت سلطان طهماسپ مدظله تقدیم شده است .

در این بیاض چند تا غزل حافظ انتخاب گردیده و روی صفحهٔ اوّل مهر حمیده بانو بیگم ثبت است .

(۳)

انتخاب غزلیات — تونك ، ردیف : ۲۰۱٤/۳

نستعلیق ، ص ۳۲ ، اندازه : ۲۲/٥×۱٤/٥

توضیحات : این انتخاب غزلیات مختلف حافظ که مشتمل بر ۱٦ ورق است ، بشکل بیاضی ترتیب داده شده و بعنوان هایی از کلام لسان الغیب » دیوان خواجه راست » ، مخمس از خواجه راست ، و ، از دیوان حافظ است ، نقل گردیده است .

آغاز : از کلام لسان الغیب بالله ، متوطن شیراز
الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : دوشم نوید داد عنایت که حافظان
باز آ که من بعفو گناهت ضمان شدم

(٤)

انتخاب غزلیات — حبیب گنج ، ردیف ۲۲/٤۹

نستعلیق زیبا ، ص ۷٦ ، اندازه : ۱۳×۲٤

توضیحات : این نسخهٔ قصائد انوریست و غزلیات حافظ تا ردیف تا روی حاشیهٔ این نحسه رو نویسی شده ا.ت .

(٥)

انتخاب — مولانا آزاد ، دانشگاه ، ردیف : ٤۳ ف

نستعلیق ، ص ٥۱ ، س ۱۸، اندازه : ۱٥/۳×۱٤/۷

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام : بیاد رفتگان دوستداران — موافق گشته با ابر بهاران

(٦)

تنها قصیده ای　　　　مولانا آزاد ، دانشگاه ، ردیف : (١) - ٣٩

نستعلیق ، ص ٢٢ ، س ١٤ ، ٩×٢١×١٤/٨

آغاز :　اول بتوحید خدا من بعد نعت مصطفی

ایدل بیان کن دایماً مدح امام پیشوا

انجام :　من کیستم سرگشته از جان و دل برگشته

بر گرد هر درگشتهٔ بر بری احسان شما

آرم به پیش هر کسی رازی و درد دل

تا از میان گیرد کسی دست من رند گدا

(٧)

دیوان حافظ (منتخب)　　　　ندوه ، ردیف : ٢١٦

نستعلیق ، ص ٢٢ ، س ٨ ، اندازه : ١٤×٢١/٥

توضیحات .　از آخر ناقص و کرم خودره است :

آغاز :　الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها

انجام :　مسند فروز دولت کان شکوه و شوکت

برهان ملك و ملت بود نصر بومعالی

(٨)

انتخاب غزلیات　　　　سالار ، ردیف : ٢٣٢٥

نستعلیق ، اوراق : ١٣٤ ، س ١٥ ، اندازه : ٧/٨×١٥/٨

توضیحات : ایـن جنگ را شخصی بنـام ریـاضی ترتیب داده است و نسخه دارای دو مهر است بنام :

۱ — امین راز زضیمران میرانست ، ۱۱۲۰ ه

۲ — آمین رب العالمین

(غزلیات حافظ تحت شمارهٔ ۳۰ نقل گردیده است)

(۹)

انتخاب غزلیات سالار ، ردیف : ۲۳۳۵

نستعلیق، قرن یازدهم هجری، اوراق: ۱۶۹. اندازه: ۱۶/۴×۱۰/۴

توضیحات : این جنگ شامل بعضی غزلیات حافظ میباشد .

نسخه های خطی
شرح های دیوان حافظ

KASHMIR UNIVERSITY
LIBRARY
Srinagar-190006

(۱)

مرج البحرین = شرح دیوان حافظ　　　بانکی پور ، ردیف : ۱۶۰

از : سیف الدین ابوالحسن عبدالرحمان ختمی لاهوری

نستعلق . سید فخرالدین علی بن سید محمد فاضل ، غالباً قرن هیجدهم میلادی ، اوراق : ۱۰۴ ، س ۲۷—۲۹ ، اندازه : ۱۰/۵×۱۶/۲

توضیحات : از اوّل ناقص است . و این شرح در سال ۱۰۲۶ھ بتکمیل رسیده است . اول لغات و اصطلاحات مورد شرح قرار گرفته وسپس اشعار حافظ با استنباط از قرآن الحکیم ، احادیث نبوی و دانشمندان دیگر شرح شده است . نویسنده بعضی جاها سوالهایی هم مطرح کرده و بعداً پاسخ آنها بتفصیل داده است .

سیف الدین ابوالحسن عبدالرحمن متخلص به ختمی از لاهور بود . پدرش سلیمان در ۱۰۲۱ھ فوت شد ، ختمی در ابتدا از جد پدری خود میان سعدالله تحصیل علوم نمود ، پس از وفات او در ۹۹۹ھ ختمی به گوالیار پیش پسر عم خود شیخ منوّر رفت و تاچند سال در محضرش بوده ، وقتی که از گوالیار به لاهور بر می گردید قصیده ای موثر در ستایش مرقد شیخ محمد غوث گوالیاری سرود . درسال ۱۰۲۱ھ ختمی در برهان پور بوده . از اظهارات ختمی استنباط میشود که او سراسر هند را دیده بود . ختمی شرح دیوان کامل حافظ را نه نوشته بلکه تنها ابیات مشکل از غزل و قطعه را مورد تشریح عارفانه قرار داده . چنانکه گفته شد ، تاریخ تکمیل شرح هذا ۱۰۲۶ ھ میباشد که دورهٔ

حکومت جهانگیر بود، اما ختمی این اثر خود را بنام جهانگیر معنون نه ساخت بالآخره وقتی که در ۱۰۳۸ه شاهجهان بر تخت نشست ، ختمی شرح خود را به شاهجهان اهدا نمود . بعضی از محققان ۱۱۲٦ه را تاریخ تکمیل شرح قرار داده اند که سهو است .

آغاز : همه کارم ز خود کامی به بدنامی کشید آخر ، نهان کی ماندالخ متی شرطیه است بمعنی هرگاه و کلمه ما زایده است تاق فعل مضارع ، مخاطب معلوم استالخ

(۲)

مرج البحرین کرزون ردیف : ۲۳۱

از : همان

نستعلیق ، عبدالله خویشگی ، قصور . اوراق : ۲۱۱ ، اندازه : ۹/٥×٦/٥

توضیحات : کرم خوردگی دارد و چند سطر اوّل هم خوانده نمی شود .

آغاز : آغاز کتاب بنام رب الارباب ، بسم‌الله‌الخ ، ابتدا میکنم سلوك عرفان :

اولین غزل بقرار زیر آغاز میشود :

غزل اول از مقالات خواجهٔ بی بدل ، الا یا ایها الساقی الخ ، دانا(و) آگاه باش ای رعنا که الا حرف تنبیه است و یا حرف ندا ....

ابتدا : ز بطن نون خرامد خامهٔ ما

چو ذوالنون سجده‌ها آورد برجا

(٣)

مرج البحرين — آصفیه ، ردیف ، ١٦٥

از : همان

توضیحات : نسخه جدید ولی ناقص الطرفین است .

(٤)

مرج البحرین — حمیدیه ، ردیف ١٤٧

از : همان

آغاز : ز بطن نون خرامد خامهٔ ما

چو ذوالنون سجده ها آورد برجا

(٥)

شرح چند بیت حافظ — حمیدیه ، ردیف : ٥١

از : نامعلوم

توضیحات : در آخر نسخه مرقوم است که .

تمت الرساله بحمدالله و حسن توفیقه ، ثانی شهر رمضان ٩٤٢هـ .

(٦)

شرح دیوان حافظ — کرزون ، ردیف : (٣)٧٤٤

از : محمد سعد

نستعلیق ، محمدعاشق بن دیدار محمد ، ١٦ ربیع الثانی ١١٩٩ ، ٢٦/

فبرویه ١٧٨٥ ، اوراق : ١٦٠ ب — ٢٥٥ ب

توضیحات : ایـن شرح درسال ۱۱۰۰/۸۹-۱۶۸۸ بتکـمیل رسیده است (بیان غزل، مادهٔ تاریخ برای سال تکمیل است) و شامل مجموعه ایست در ذخیرهٔ کرزون .

آغاز : بعد از ادای ثنای حضرت دادار بی همال...اما بعد ، محمد سعد مشهود ضمایر سخن سنجان....

(۷)

شرح دیوان حافظ   دانشگاه عثمانیه ، ردیف : ۸۹۱/۵۵۱۳

از : همان

نستعلیق . اوراق ۹۷

توضیحات : روی صفحهٔ آخر جمادی الاول ۱۲۱۸ھ ، نوشته شده ولی غالباً این تاریخ کـتابت نیست .

(۸)

خلاصة البحر فی التقاط الدرر (شرح دیوان حافظ)   سالار، ردیف : ۱۵۰۲۰

از : عبد الله الخلیفه الخـویشگی الچشتی قصوری متخلـص به عبـدی (۱۰۴۳ - ۱۱۰۶ھ)

نستعلیق عادی ، غالباً قرن دوازدهم هجری، اوراق : ۲۷۱ ، س ۱۹، اندازه : ۲۳/٤×۱٦/٤

توضیحات : نسخه ناقص الآخراست. اسم اصلی مؤلف غلام معین‌الدین است او فرزند عبدالقادر از تبار افغانی بوده قبلاً شرح بر دیوان حافظ بعنوان «بحر الفراسه» بنام شاه جهان پادشاه تیموری نوشته بود (فهرست مشترك پاکستان ، ج ۳ : ۱۵۹۹، ج ۷ ، ص ٤۷۳ ،

فهرست گنج بخش . ج ۳ ، ص ۱۴۳۳) دربارهٔ دیوان حافظ کارهای دیگری هم انجام داده بنام جامع البحرین و خلاصة البحرین که شاید نسخه‌های خطی از آنها وجود ندارد از خلاصة البحرین معلوم میشود که عبدی به شخصی بنام محمد رشید مخاطب به فیاض و معروف به دیوانجی متعلق بود .

آغاز : حمد و سپاس خدواندی را که عاشقان را ...

انجام : و از عمر ز آخر شب دیجور نماندست

(۹)

شرح دیوان حافظ — تونك ، ردیف : ۱۳۵۰

از : همان

نستعلیق ، محفوظ خان ، قرن سیزدهم هجری ، ص ٦٤۲ ، س ۱۷ ، اندازه : ۱۵/۵ × ۲۵/۵

توضیحات : شرح دیوان کامل است . غزلها بترتیب حروف تهجی شرح گردیده ، قصاید ، مثنویات و قطعات هم مورد شرح قرار گرفته است . شارح دربارهٔ روش کار خود مینویسد که او این شرح را بدو جلد نوشت . جلد اول شرح غزلیات از ردیف الف تا س هست که آنرا در زمان شاهجهان پادشاه تیموری بپایان رساند . سپس وی بنابر اوضاع نا مساعد به بیجاپور منتقل شد و جلد دوم این شرح را آنجا باتمام رساند .

کاتب این دو جلد را در این یك جلد نقل کرده است .

آغاز : سپاس عظمت اساس واحدیرا رسد که محموداست بجلال ذات و معبودی را سزد که موصوفست بکمال صفات ...

انجام : فاما برای دوستان نقد وقت است . پس باید که از وی استفاده نمایند و اگر سهو و خطا در وی ملاحظه نمایند باصلاح در آیند و بدعای خیر تذکر فرمایند سبحان ربك رب العزة عما یصفون والسلام علی المرسلین والحمدلله رب العالمین

(۱۰)

بحرالفراست : شرح دیوان حافظ — پتیاله ، ردیف : ۱۵۵۳

از : همان

نستعلیق ، شیخ کبیر ، اوراق ۲۶۸

آغاز : سپاس عظمت اساس واحدی را سزد که محمود است بجلال ذات و ...

آخر : و نکات تصوف و حقایق و لطایف و سایر علوم را کما ینبغی مبین سازد و این کتاب هر که مطالعه بکند ، استفاده نماید و بدعای خیر یاد فرماید ، الهی عاقبت بخیر باد .

(۱۱)

بحرالفراست : شرح دیوان حافظ — پیتاله ، ردیف : ۱۵۳۴

از : همان

نستعلیق ، اوراق ۲۰۱

توضیحات : از آخر ناقص و کمی کرم خورده است .

آغاز : گوهری دارم و صاحب نظری می جویم ، یعنی ای دوستان عیب من بی دل و حیران مکنید ...

آخر : اگر شراب مجازی یا حقیقی خوری جرعهٔ را اندازی بر خاك که عبارت ....

(۱۲)

شرح دیوان حافظ — تونك ، ردیف : ۱۳۵۱

از : همان

نستعلیق ، ص ۳۱٦ ، س ۱۸، اندازه : ۲۵×۱۸

توضیحات : از آخر ناقص است .

آغاز : سپاس عظمت اساس واحـدی را رسد که محمود است بجلال ذات و معبودی را سزد که موصوف است بکمال صفات....

انجام : مپیچ انــدر سرو پـای عبــادت
اگـر هستـی ز ارباب اشــارت
توجانش را طلب از چشم بـگذر
مسمی جوی باش از اسم بـگـذر

(۱۳)

شرح دیوان حافظ — عبدالسلام ، ردیف : ۸۷٦/۱۱۲ ف (۱۰)

از : نامعلوم

نستعلیق ، ص ۳۷۲ ، ۱۸×۹/٥

توضیحات : ناقص الاخر و کرم خورده میباشد .

آغاز : الا یا ایها الساقی ادرکاسا و ناولها
که عشق آسان نمود اول ولی افتاد مشلکها
ساقی کنایه از ذات واجب الوجود که ساقی اینجا کیست یعنی محض ذات...

انجام : از می فروش مراد عارف کامل ... صراحی مراد عارف کامل .. معنی اینست که زاهد ظاهر پرست ....

(١٤)

شرح غزل حافظ　　　　حبیب گنج ، ردیف : ١١٤

از : نامعلوم

نستعلیق ، ص ، از ٢٩ الف تا ٣٢ الف

توضیحات : غزل با مطلع زیر در اینجا شرح شده است :

زاهد ظاهر پرست از حال ما آگاه نیست

در حق ما هرچه گوید جای هیچ اکراه نیست

واین سه صفحهٔ شرح شامل « مجموعـهٔ رساله دربیان اذکار و سلوك » میباشد .

(١٥)

شرح دیوان حافظ　　　　سلیمان ، ردیف ١٣٨/٣٨ ف (تصوف)

از : نامعلوم

شکسته ، ربیع الثانی ١٢٧١ه ، ص ٣٧٦ ، س١٦ اندازه :١٩/٨ × ١٧/٧

توضیحات : نسخه از درمیان ناقص و کرم خورده است .

(١٦)

کشف الاستار عن وجوه مشکلات الاشعار (شرح دیوان حافظ)

سالار ، ردیف ١٥٠١

از : محمدافضل سرخوش الهآبادی (متوفی : ٧ ١١/١٧١٥)

نستعلیق مائل به شکسته ، بابورام لعل جیو ، هرهرپور ، ١١٥١ه ،

اوراق : ١٦٨ ، س ١٥ ، اندازه : ٢٢/٤ X ١٣/٦

توضیحات : در این شرح از کتب عرفانی مانند نفحات الانس ، لطائف اشرفی وغیرهٔ استفاده شده است . شارح شاعر و نویسندهٔ معروف فارسی است و افضل و سرخوش هردو تخلص داشت چنانکه ازین ابیات ظاهر است :

پذیرفت چون عذر من اختتام
شوم سرخوش از جام ذکر مدام
از دل بزبان رسانده اوّل
این نسخه رقم نمود افضل

افضل شرحهای متون دیگر مانند شرفنامه و قران السعدین را قبلاً نوشته بود چنانچه ازین ابیات برمی آید :

زبان می گشایم بشکر خدا
که از کشف استار آن بیتها
که اندر شرف نامه مشکل بدند
واز آنها خاش داشت جان نثرند
پس از دیدن محنت جستجو
شدم نیز فارغ بتایید او
کنون شرح دیوان حافظ کنم
برون از دل آن رازها افکنم
که اندر دل اکثر از مردمان
از آن رازها نیست نام ونشان
در اثنای این شرح مشکل گشا
بسی از فواید کنم هم ادا
بدان سان که درشرح آن شش کتب
کز آنها درین نسخه رفع حجب

نمودم بکلك معانی نگار
ازین قسم بسیار شد آشکار
درین نسخه آن جمله کردم بیان
که این نسخه را بیشتر مردمان
خصوصاً کسانی که با این فقیر
بود شان بدل حسن ظن کثیر
پی حل ابیات خواهند دید
به تبعیت این میوه خواهند چید
پذیرفت چون عذر من اختتام
شوم سرخوش از جام ذکر مدام

در خاتمهٔ این شرح می آورد :
بشکر خداوند رانم سخن
که از فضل او بهرهٔ جان من
شد از شرح دیوان حافظ چنان
که نتوانم آوردن اندر بیان
بدان بهره چون دست فکرت زدم
بشرح قران دو سعد آمدم
سعادت شود زین قران حاصلم
گشاید گره ها زهر مشکلم

ابتدا : زبان می کشایم بشکر خدا
که از کشف استار آن بیتها

انجام : سعادت شود زین قران حاصلم
گشاید گره ها ز هر مشکلم

(۱۷)

کشف الاستار عن وجوه مشکلات الاشعار = شرح دیوان حافظ
پتیاله ، ردیف : ۱۹۹۳

از : همان

نستعلیق ، محمد اسد بیگ ولد مرزا احمد بیگ ، پانزدهم محرم الحرام ۱۲۵۱ه ، ص ۲۵۴ ، ۱٦×۱۱

آغاز : رسالهٔ هفتم از رسائل شانزده کانهٔ کتاب کشف الاستار عن وجوه مشکلات الاشعار که فقیر حقیر محمد افضل الهآبادی تالیف کرده .

انجام : سعادت شود زین قران حاصلم گشاید گرهها زهر مشکلم

(۱۸)

کشف الاستار عن وجوه مشکلات الاشعار : شرح دیوان حافظ
بانکی پور ، ردیف : ۱۵۹

از : همان

نستعلیق ، فیض الله ، اوراق : ۱٤۰، س : ۱۹، اندازه : ۱٦/۵×۹/۵

توضیحات : این شرح دارای مقدمه ایست که اقتباس زیر از آن اهمیت این اثر را آشکار میکند :

باید دانست که اشکال ابیات واقعه دیوان خواجه حافظ بچند وجه است و تفصیل آن وجوه آنکه بعضی ازان ابیات ازان قسم است که معنی شعری آنها بسبب غموض عبارت فارسی بآسانی بر نمی آید . پس رفع آن غموض باید کرد و بعضی

از آن قسم که معنی شعری بعبارت عربی مودی شده . پس ترجمهٔ آن باید نوشت و بعضی از آن قسم که معنی شعری آن موقوف است بر فضله ، پس ذکر آن قضیه باید نمود و بعضی ازان قسم که اگر چه معانی آنها ظاهر است اما دران معانی اختلاف واقع شده . پس بیان مطلب آن ابیات بتفصیل باید نمود تا هر چه حق باشد مقرر گردد . و بعضی از آن قسم که درمیان معانی آنها و میان مسایل شریعت یا طریقت یا حقیقت تطبیق میسر نمی آید مگر بصرف الفاظ آن ابیات از ظواهر آن الفاظ . پس حرف آن الفاظ از ظواهر آنها بسوی الفاظ خفیه که تطبیق مذکور بدان حرف میسر آید ، باید نمود الخ

بعد از مقدمه لغاتی مانند زلف ، خال . ساقی ، می ، معشوق ، بوسه وغیره توضیح شده و شارح از مصطلحات الشعرای و شرح گلشن راز و آثار دیگری استنباط کرده است . ترقیمه هم دارد که بقرار زیر است :

تمام شد نسخهٔ شرح دیوان خواجه حافظ من تصنیف ... شمس العارفین .. شیخ محمد افضل اله آبادی قدس سره ، العزیز .. از دست فیض الله تحریر یافت .

آغاز : حمد حق و نعت مصطفی را از دل بزبان رسانده اوّل

(۱۹)

شرح دیوان حافظ — آصفیه ، ردیف : ۱۰۵۳

از : همان

(۲۰)

تونك ، ردیف : ۱۳۶۰

فوائد الاسرار فی رفع الاستار عن عیون الاغیار = شرح دیوان حافظ

از : بهلول کول بن مرزا خان البرکی ثم جالندهری مرید سید بهیکه

نستعلیق ، ص ۱۵٤، اندازه : ۱٦/٥×۲٥/٥

توضیحات : شارح در ابتدا تفصیل اسناد و اجازات خود را داده است و از آخر ناقص است .

آغاز : الحمد لله الذی اعطی لمنلی قدرة... پس میگوید مرید حضرت سید بهیکه فتح الله تعالی فی اجله بهلول کول بن مرزاخان البرکی ثم الجالندهری ...

انجام . پس فقیهه انکار می کند بر متصوف و متصوفه بر صوفی و صوفی بر عارف و علی هذا القیاس و قطب بر هیچ یکی انکار نمیکند زیرا که بر همه ...

(۲۱)

فوائد الاسرار فی رفع الاستار عن عیون الاغیار : شرح دیوان حافظ

صولت ، ردیف ۱٦٦

از : همان

نستعلیق ، محمد علی ، ۱۲۲٦هـ ص ۱٦٥

توضیحات : این شرح در سال ۱۱۳۲هـ نوشته شده بود .

(۲۲)

زبدة البحرین :

شرح دیوان حافظ عبدالسلام ، ردیف : ۸۱۸/۵۵ ف(۰۱)

از : سیف الدین ابوالحق عبدالرحمن

نستعلیق ، محمد سعید خان، ذی القعده ۱۲٤۲ه ، اندازه :
۱٤/۷×۲٦/۲

توضیحات : ناقص‌الاوّل و کرم خورده است .

آغاز : یا ایها‌العزیز منا واهلنا انصرنا. انکه ایها ، کلمه ایست محض برای
وساطت .... و در ادای معانی اورا مدخلی نیست یا آنکه
ساقی عبارت از ذات واجب باشد ....

(۲۳)

تاگور ، ردیف : SV. ۱ ۰ H۱۲ RP ۸۹۱۰۵۵۱

تراکیب الاقدام : شرح شعرو مصطلحات حافظ

از : مرزا غلام علی بیگ

نستعلیق ، ص ۲۵۰ تا ۳۲۱ ، اندازه : ۲۰×۳۵

توضیحات : ناقص است .

آغاز : معنی التسمیه فی الفارسیه یعنی ابتدا می کنم سلوک عرفان ....

انجام : شاید که بفهم اینها سخن ما نیاید مستعد و مصلح شوند، و خون
ناحق مسکین ریخته گرفتار عاقبت گردد .

(۲٤)

تراکیب الاقدام — تاگور ، ردیف :

از : همان

نستعلیق ، ۱۲۳۲ھ ، ص ۲۰۷ تا ۲٤۸ ، اندازه : ۲۰×۳۵

آغاز : محبت جاده دارد نهان در خلـــوت دلها
چو تار سبحه گم گردید این ره زیر منزلها

(۲۵)

شرح دیوان حافظ — تونك ، ردیف ۱۳۵۳

از : خواجه کمال خجند

نستعلیق ، یاربیگ ولد شیربیگ نیشابوری ، ۲٤ ربیع اوّل ۱۰۸٤ھ، شاهجهان آباد ، ص ۱۱٤، س ۱۵، اندازه : ۲۰×۱۳/۵

توضیحات : شش ورق از اوّل ندارد ، ترقیمه ای دارد بدینقرار :
تمت تمام هذا الـكـتاب شرح حضرت خواجه حافظ قدس الله سره العزیز من تصنیف حضرت خواجه کمال خجند بتاریخ بیست و چهارم شهر ربیع الاول ۱۰۸٤ در مقام شاهجهان آباد مرقوم شد و کاتب حروف یار بیگ ولد شیر بیگ نیشابوری

هرکه خواند دعا طمع دارم — زانـکه من بنده گـنه گارم
نوشته بمانـد بخط غریب — نصر من الله فتـح قریب

آغاز : ...دنیاست صورتش زالی و هیئاتش از هیکل تاس و سیرتش چون عضوهایش پنج حواس ...

انجام : با خویشتن خطاب میکـند و میگوید :
مشمر کمال خود را ز سگان آستانش
که به پایهٔ بزرگی نرسند خود پسندان

(۲۶)

شرح دیوان حافظ — تونك ، ردیف : ۱۳۵٤

از : همان

نستعلیق ، ص ۷۳ ، اندازه : ۱۳×۲۲

توضیحات : شرح بعضی غزلیات حافظ میباشد و نسخه آب دیده است .

آغاز — حمد بیحد حضرت خلاق کارساز و رزاق بنده نواز زیرا که این همه نقوش پرکار بر صحایف روزگار جهان افروز . . .

انجام : و آن مرشد کامل و آن محقق عامل با وجود آن کمال در مقام نقصان با خویشتن خطاب میکند و میگوید .

مشمر کمال خود را ز سگان آستانش

که به پایهٔ بزرگی نرسند خود پسندان

(۲۷)

لطیفهٔ غیبی — ایو انف ، ذیل ۲ ، ردیف : ۹۸۳

از : محمد بن محمد الدارابی (داراب‌گرد در فارس)

نستعلیق ، اوراق : ۵۲ ، اندازه : ۱۳۰۵×۱٦

توضیحات : نویسنده در قرن یازدهم زنده بود . این شرح لغات و اصطلاحات دیوان‌حافظ از ایران چاپ شده است (۱۳۰٤/۱۸۸۷) و دارای مقدمه : دربارهٔ شرح اصطلاحات عرفانی و سه باب است که بدینقرار اند :

۱. دربیان ابیات مشکله

۲. دربیان معانی ابیات باصطلاح عرفان

۳. دربیان معانی ابیات مخالف ظاهر مذهب

سپس خاتمهٔ مختصریست .

آغاز : فصیح ترین کلامی که فصحای بلاغت شعار و بلغای فصاحت دثار ... پس آن شیرازه بند دفتر نادانی ، طفل نا فهم مکتب ابجد خوانی ...

(۲۸)

شرح دیوان حافظ — حمیدیه ، ردیف : ۱٤٦

از : مظفر حسین بن خان محمد

نستعلیق ، مظفرحسین (مصنّف) ، س ۱۵،

توضیحات : شارح ساکن رای پور بوده .

(۲۹)

شرح دیوان حافظ — تونك ، ردیف : ۱۳۵۲

از : نامعلوم

نستعلیق ، عبد الله ، ص ۳۸٤ ، س ۱۲ ، اندازه : ۱۷×۲۵/۵

توضیحات : ناقص الطرفین است و روی صفحهٔ اوّل این عبارت نوشته شده : شرح دیوان حافظ بقدر یك جز از اوّل و آخر کم آورده عبدالله کتبه ۹۸ ص ح ن : ۱۲٤۰

آغاز : عطار چون معنی متابعت بجای نیاورد و جای عتاب مشایخ آن زمانه گشت بنابر آنکه متابعت پیر طریقت در همه احـوال

فرض طریقت است . .

انجام : مراد نوبهار جوانی است یعنی ای ایّام را بعزت بگذران که
آخر مردنی است ،
چنگ در پرده همین می دهدت پند ولی

(۳۰)

شرح دیوان حافظ

از : نا معلوم

نستعلیق ، اوراق : ۲۱۰ ، س ۱۷ ، اندازه : ۱۰/۵×۶/۲

توضیحات : ناقص است . نویسنده لغات و اصطلاحات را بسبك عرفانی
توضیح نموده است و در بعضی جاها به میر سیّد علی همدانی
و فرهنگ لغات اشاره شده است .

آغاز : الا ای طوطی گویای اسرار مبادا خالیت شکر ز منقار
الا کلمهٔ تنبیه است در پارسی بجهت التماس نیز آمده است ،
طوطی در عرف صوفیه صافیه نفس ناطقه را گویند .

(۳۱)

ایوانف ، ذیل ۱، ردیف : ۷۸۹

دیباچهٔ معیار الادراك = آهنگ بلبل = جوش بلبل

از : ملا طغرا مشهدی (متوفی : ۸/۱۰۷۸ — ۱۶۶۷)

توضیحات . شرح مشکل و مقفّی و مسجع بعضی اشعار حافظ است .

آغاز : پیشه و ساز سخن ترانهٔ حمد و صانعیست که . . .

نسخه های خطی
فرهنگ های دیوان حافظ

KASHMIR UNIVERSITY
LIBRARY
Srinagar-190006

(۱)

اصطلاحات قوانین تصوف دیوان حافظ　　　　تونك ، ردیف : ۳۷۴۲/۷

از :　　نا معلوم

نستعلیق ، ولی محمد ، ص ٤ ، س ۱۳، اندازه : ۱۳ × ۲۱

توضیحات :　این رسالهٔ چهار صفحه ای نام خاصی ندارد و اصطلاحات قوانین ... از آغاز این رساله گرفته شده است و ممکن است قسمتی از فرهنگ اصطلاحات باشد .

آغاز :　فصل در اصطلاحات قوانین تصوف دیوان حافظ شیرازی قدس سره　چنانکه میخانه و بتکده و خمخانه و شرابخانه عالم معنی و باطن ...

انجام :　در مرتبهٔ بالغ سالك كامل را گویند ، جاهل و کاهل طلب کاذب را گویند :

هزاران درود و هزاران سلام　　　زما بر محمد علیه السلام

(۲)

فرهنگ دیوان حافظ　　　　سالار ، ردیف : ۱۵۰۰

از :　　نا معلوم

نستعلیق عادی ، ۱۸ ذی قعده ۱۰۸۱ھ ، اوراق ٤ — ۷

توضیحات :　این مجلد مشتمل است بر بخشهای زیر :

۱. اسناد دعای گنج العرش : ۱ — ۳
۲. فرهنگ دیوان حافظ : ٤ — ۷

۳ مقدمهٔ دیوان منسوب به محمد گل اندام : ۸ — ۱٤
بعضی معانی عارفانه الفاظ دیوان حافظ مورد توضیح و تشریح
قرار گرفته است .

آغاز : فرهنگ دیوان حافظ : الفاظ حضرت خواجه اصطلاح عارفان
فاضل ...

انجام : هم نیز بودند مسلم و عبد الصمد واصف .

(۳)

فرهنگ دیوان حافظ موزهٔ ملی ، ردیف : ۱۹۲٤/۷۳ و ۵۵

از : میر محمد اعظم

نستعلیق ریز و زیبا ، میرمحمد اعظم (خود نویسنده)، بهاول پور،
۱۱۸۷ ه ، اوراق : ۳۰ ، اندازه : ۲۱/۳×۱۲/٦

توضیحات : این فرهنگ در آخر دیوان حافظ آمده است و ترقیمه ای
دارد بدینقرار :
« تمام شد این فرهنگ خواجه حافظ شیرازی قدس الله العزیز
از دست اضعف العباد میر محمد اعظم بتاریخ بیست و یکم
ماه جمادی الثانی ، ۱۱۸۷ هجری بروز پنجشنبه درقصبهٔ بهاول پور ،
هر که خواند بفاتحه یاد کنند » .

آغاز : آشوب بالمد شور و غوغا ، آب طرب ، بالمد شراب حرام ...

انجام : یاد باد لفظ مرکب بمعنی وداع استعمال کرده اند و کنند . تیاقی
(؟) پاسبانی یارا یعنی ای یار و بمعنی طاقت نیز آید .

(٤)

فرهنگ دیوان حافظ — تونك ، ردیف : ۱۳٦۱

از : مولوی محمد سعد عظیم‌آبادی بهاری

نستعلیق ، ۲۱ جمادی الثانی ، ۱۱۸۷ ه ، ص ۱٤٦ ، س ۱۹ ،

اندازه : ۱٤ × ۲٤

توضیحات : در اول یك ورق ندارد .

آغاز : ... واختصار نموده و من الله التوفیق .... و برای آنکه ابیات آن در هر ردیف که رود پیداشود به ترتیب حروف تهجی از هر غزل مطلع اختیار کرده غزلها را مرقوم می سازد ، اول مطلع الف . الایا ایها الخ پوشیده نخواهد بود که این مطلع ملمع است در اصطلاح علمای بدیع ....

انجام خواستم چون ز عقل تاریخش

گفت تابنده از زبان غزل

اینچنین کردی از تردد ها

بی رخ دوستان بیان غزل

(٥)

فرهنگ دیوان حافظ — بانکی پور ، ردیف ۱۵۷

از : نا معلوم

نستعلیق ، قرن هیفدهم میلادی ،

توضیحات : فرهنگ مختصر بعضی لغات دیوان حافظ بسلیقهٔ عرفانی است. این فرهنگ به مقدمه، توسط وخاتمه تقسیم شده ولغات بترتیب الف

بابی توضیح و تشریح شده است و جزو نسخهٔ دیوان حافظ است.

آغاز : بر رای خردمندان و ارباب عرفان واصحاب وجدان پوشیده نماند . . .

(٦)

فرهنگ دیوان حافظ — سالار ، ردیف : ۱۵۰۰

از : نا معلوم

نستعلیق ، ۱۸ ذیقعده ۱۸۰۱/۱۹ مارس ۱٦۷۱، ص ۲۸

توضیحات : این فرهنگ جزو رسالهٔ اسناد دعای گنج العرش ، است که در آن لغات بعضی غزلیات حافظ بسبك عرفانی مورد شرح قرار داده شده است و نسخهٔ دیگری فرهنگ‌نامه است که ذکرش تحت سالار ، شمارهٔ ۲ در این فهرست آمده است .

آغاز : الفاظ حضرت خواجه اصلاح عارفان فاضل . . .

انجام : هم نیز بودند مسلم و عبد الصمد واصف

(۷)

فرهنگ لغات دیوان حافظ — جامعه ، ردیف : ٦٦٦

از : بهلول کول بن مرزا خان البرکی ثم جالندهری

نستعلیق ، ص ۱۰۸ ، س ۱۸، اندازه : ۱۵× ۲۱

توضیحات : کرم خوردگی دارد . بهلول کول شرح دیوان حافظ هم دارد بنام فوائد الاسرار فی رفع الاستار عن عیون الاغیار که ذکرش در این فهرست آمده است . غالباً این فرهنگ اثر دیگری بهلول کول میباشد .

آغاز : بعد از حمد قادر ذوالجلال وصلوة نبی ذی المجد و الافضال ، میگوید بهلول کول برکی ثم الجالندهری . . . که فرهنگ لغات دیوان حافظ از . . .

انجام : علف شهوات و آرزوهای نفس را گویند ، زر ریاضت و مجاهده را گویند سیم تصفیهٔ ظاهر و باطن را گویند ، گوهر معانی صفات اسماء الهی را گویند ۱۲۰ تحقیقات من عینه لخواجه محمد پارسا نقشبندی

(۸)

فرهنگ دیوان حافظ ندوه ، ردیف : ۱۳

از : نا معلوم

نستعلیق ، ص ۶۲ ،

آغاز : باب الف ، آشوب : شور و غوغا ، افسانه : حکایتها ، ام‌الخبائث : یعنی شراب ، آنچه همه بدیهای ازو میزاید

(۹)

مصطلاحات دیوان حافظ احمد آباد ، ردیف : ۱۲۴

از : نا معلوم

نستعلیق ، ۱۷۷۵م، ص ۹ ، اندازه : ۱۲/۵×۲۲/۵

توضیحات : شرح و توضیح بعضی اصطلاحات عرفانی در دیوان حافظ است .

KASHMIR UNIVERSITY
LIBRARY
Srinagar-190006

نسخهٔ خطی

مخمسات غزلهای حافظ

KASHMIR UNIVERSITY
LIBRARY
Srinagar-190006

(۱)

مخمّسات غزلهای حافظ   کرزون ، ردیف : ۲۳۱

از :   علی شیرازی

نستعلیق ، عبد الرحمان ، پشاور ، جمادی الثانی ، ۱۱۳۵ﻫ ، اوراق :
۲۲۹ ، اندازه : ۱۶ × ۱۸/۵

توضیحات : اسم شاعر این مخمّسات تنها در ترقیمه آمده است .

آغاز : فتادم در ره عشقش بجست جوی منزلها
بمانده در نخستین گام پای عقل در گلها

KASHMIR UNIVERSITY
LIBRARY
Srinagar-190006

چاپهای دیوان ومنتخبات حافظ
(با ذکر تاریخ)

KASHMIR UNIVERSITY
LIBRARY
Srinagar-190006

۱. ۱۲۰۰–۱۲۰۶ھ ق. کلکته، سنگی، به دستور مستر جانسن انگلیسی، به تصحیح میرزا ابوطالب لندنی، تبریزی، از روی دوازده نسخهٔ خطی.
۲. ۱۲۲۸ھ. ق. بمبئی. (حیات حافظ).
۳. ۱۲۴۱ھ ق/۱۸۲۶م. کلکته، چاپخانهٔ سنگی آسیا، ۱۳۰ ص.
۴. ۱۲۴۳ھ. ق. / ۱۸۲۷م. کلکته (نام چاپخانه یاد نشده). متن دیوان و مقدمهٔ محمد گلندام، به تصحیح بدرعلی عظیم آبادی، ۳۲۰ ص.
۵. ۱۲۴۴ھ. ق. /۱۸۲۸م بمبئی، انتشارات گ. ر. جرویس و دیگران، ۶۴۸ ص.
۶. ۱۲۴۷ ھ. ق. بمبئی، چاپ محمود حکیم پسر وصال شیرازی.
۷. ۱۲۴۸ھ. ق. بمبئی، چاپ اولیا سمیع.
۸. ۱۲۵۴ھ. ق. دهلی، در ضمن بدر الشروح - شرح دیوان - از بدرالدین اکبرآبادی.
۹. ۱۲۶۷ھ. ق. بمبئی.
۱۰. ۱۲۶۸ھ. ق. بمبئی، سنگی، رقعی، چاپ اولیا سمیع.
۱۱. ۱۲۶۹ھ. ق. دهلی.. (حیات حافظ).
۱۲. ۱۲۷۷ھ ق. بمبئی، سنگی، وزیری، ۳۴۴ ص.
۱۳. ۱۲۷۷ھ. ق. بمبئی، به خط عباسعلی شیرازی، مطبع محمدی. آقا میرزا محمد باقر شیرازی، با دیباچهٔ وارثعلی مشتهر به عبدالله فتح علی در دو فصل و یک خاتمه، محشی، ۳۴۵ ص.
۱۴. ۱۲۷۸ھ. ق بمبئی، به خط و اهتمام سیّد محمد باقر انجوی شیرازی.
۱۵. ۱۲۸۳ تا ۱۲۸۵ھ. ق. /۱۸۶۶ تا ۱۸۶۹م. کانپور، چاپخانهٔ نولکشور، محشی، ۴۰۴ ص.

۱۶. ۱۲۸۶ھ . ق . / ۱۸۶۹ م ، دهلی، چاپخانهٔ محمدی ، با مقدمهٔ گل اندام ، سنگی ، ۲۹۶ ص .

۱۷. ۱۲۸۷ھ . ق . / ۱۸۷۰م ، بمبئی ، چاپ حیدری ، با مقدمهٔ گل اندام و تصحیحات جلال الدین و علاءالدین ، ۲۸+۳۳۲ ص .

۱۸. ۱۲۹۲ ھ . ق . / ۱۸۷۶ م لکهنؤ ، نولکشور ، سنگی ، وزیری ، منتخب غزلیات باتفسیر آنها ، انتخاب کننده و شارح محمد صادق علی حنفی لکهنوی ، ۳۴۸ ص .

۱۹. ۱۲۹٤ ھ . ق . بمبئی ، سنگی ، وزیری ، ٤۱۲ ص .

۲۰. ۱۳۰۱ ھ . ق . / ۱۸۸۵ م . لکهنؤ ، بخط محمد شمس الدین اعجاز رقم ، ٤٥٤ ص (نولکشور همین دیوان را چند مرتبه بچاپ رسانده است) .

۲۱. ۱۳۰۸ ھ . ق . بمبئی ، به خط مشکین قلم .

۲۲. ۱۳۰۸ ھ . ق . لاهور ، سنگی ، وزیری ، ۳۹۵ ص .

۲۳. ۱۳۰۸ ھ . ق . لاهور ، سنگی ، وزیری ، خلاصهٔ دیوان ، ۹۲ ص .

۲٤. ۱۳۰۸ ھ . ق . لاهور ، سنگی ، وزیری ، خلاصهٔ دیوان ، ۸۰ ص .

۲۵. ۱۳۱۲ ھ . ق . بمبئی ، سنگی ، رقعی ، بخط محمود حکیم فرزند وصال شیرازی ، ٤٤۰ ص .

۲۶. ۱۳۱۲ھ . ق . کراچی ، مطبع فیض محمدی ، همراه با شرح دیوان (مفتاح الکنوز علی حافظ الرموز) ، بخط محمد زمان ولد سردار غلام قاسم مفتی .

۲۷. ۱۳۱٤ھ . ق . بمبئی ، سنگی ، رقعی ، چاپ سید محمد قدسی ، محشی ، ٤۹۶ ص . (غالباً در سال ۱۳۲۲ھ از چاپ در آمده بود)

۲۸. ۱۳۱۴ ه . ق . گوجرانواله ، مطبع میکی ، منتخب دیوان حافظ ، با ترجمهٔ منظوم اردو از غلام حیدر ، به نام « تحفهٔ دلکش » .

۲۹. ۱۳۲۰ ه ق/۱۹۰۲م . کانپور ، مطبع نامی ، بامقدمه و اهتمام محمد رحمت الله رعد ، ۱۲+۳۸+۴۵ ص .

در مقدمه بزبان اردوی این چاپ آمده : « دیوان حافظ بارها و بارها در شهرهای هند مانند دهلی ، کلکته ، لکهنؤ ، بمبئی وغیر آن چاپ شده و تعداد نسخه های چاپ شدهٔ آن در هند امروز ۱۰۰/۰۰۰ فراتر می رود » . در آخر نسخه نویدی را خوانیم : انشاءالله بعد اشاعت این دیوان شرحی بسیط حاوی رموزات و اصطلاحات چاپ می شود .

۳۰. ۱۳۲۱ ه ۰ ق ۰ بمبئی ، به خط میرزا مهدی شیرازی . (بریلوی)

۳۱. ۱۳۲۱ ه ۰ ق ۰/۱۹۰۴ م ، دهلی ، مطبع مجتبائی ، همراه باشرحی بر دیوان (بدر الشروح) از مولانا بدرالدین اکبر آبادی ۷۵۴ ص .

۳۲. ۱۳۲۲ ه ۰ ق ۰ بمبئی ، چاپخانهٔ سپهر ، به خط و اهتمام محمد قدسی حسینی .

۳۳. ۱۳۲۲ ه ۰ ق ۰ بمبئی ، مطبع کریمی .

۳۴. ۱۳۲۲ ه ۰ ق ۰ بمبئی ، مطبع خورشید ، ۴۹۶ ص .

۳۵. ۱۳۲۲ ه ۰ ق ۰ /۱۹۰۴ م ، مرادآباد ، چاپ خانهٔ فضل المطابع ، سنگی ، همراه با ترجمهٔ اردو از محمد اسماعیل خان (کتاب به نام گلبن معرفت چاپ شده) قسمت اوّل ، ۳۲ ص .

۳۶. ۱۳۲۳ ه ۰ ق ۰ بمبئی ، سنگی ، چاپ سیّد محمد قدسی ، ۴۹۹ ص .

۳۷. ۱۳۲۵ ه ۰ ق ۰ لکهنؤ ، محمّد سعید ، متن فارسی با ترجمهٔ آن به اردو از ناشناس .

۳۸. ۱۳۲۹ ه . ق . بمبئی ، سنگی ، رقعی ، خط علیرضا ضیاء الادباء بن ابوالحسن شیرازی ، ۴۰۹ ص .

۳۹. ۱۳۲۹ ه . ق . بمبئی ، مطبع کریمی ، با سرلوح ها و تذهیب های بسیار عالی ، ۲۹۵ ص .

۴۰. ۱۳۲۹ ه . ق . لاهور ، کتابخانهٔ محمدی ، متن فارسی چهل و دو غزل حافظ با ترجمه اردو و پنجابی از غلام حیدر ، کتاب به نام « آئینهٔ معرفت » چاپ شده .

۴۱. ۱۳۳۱ ه . ق . /۱۹۱۳ م . لکهنو ، مطبع . نولکشور .

۴۲. ۱۳۳۳ ه . ق . لاهور ، به فرمایش شیخ گلزار محمد احمد علی ، گلزار هند اسیتم پریس ، متن فارسی با ترجمهٔ پنجابی در سه قسمت از سه مترجم (مولوی عبدالله عبدی ، مولوی تفضل حسین احمد آبادی ، مولوی پارس علی لاهوری) به ضمیمهٔ فرهنگ بعض اصطلاحات حافظ (از عبدالعزیز محمد عبدالرشید لاهوری) با تضمین های بعضی غزل های حافظ از شعرای شبه قاره ، در ۸۸ ص .

۴۳. ۱۳۳۴ ه . ق . بمبئی ، سنگی ، رقعی ، ۳۱۴ ص .

۴۴. ۱۳۳۵ ه . ق . /۱۹۱۷ م . بمبئی ، چاپخانهٔ انگیسی هند ، هفتاد وپنج غزل (شماره ۱ تا ۷۵) از ردیف دال با ترجمه (گویا به انگیسی) وتصحیح از دوایرنی : « ك . ب » و « د . ج . ۱۷+۵۴+۴۲ ص .

۴۵. ۱۳۳۵ ه . ق لاهور، محشی، حواشی از فیروزالدین معروف به صاحبزاده، کاشی رام پریس ، بفرمایش حاجی محمد افضل و ملا جان محمد ، چاپ سوم ، ۷۵۲ ص .

۴۶. ۱۳۳۸ ه . ق . هند ، با ترجمهٔ اردو ، نام مترجم و مصحح و شهر و ناشر مذکور نیست .

۴۷. ۱۳۳۹ ه . ق./ ۱۹۲۰ م ، کانپور ، مطبع نامی به سعی و اهتمام محمد رحمة الله رعد . این چاپ ظاهراً ازروی چاپ ۱۳۲۰ ه . ق که به وسیلهٔ همین ناشر انجام گرفته عکس برداری شده ، و نسخه ای که در ۴۸۸ ص بدون ذکری از تاریخ چاپ و نام چاپخانه ، در لاهور انتشار یافته و در گنج بخش هست از روی همین چاپ افست شده .

۴۸. ۱۳۴۱ه ق حیدرآباد دکن (ظاهراً) با تصحیح وحواشی مولوی عبدالرحیم منتظم فینانس سرکار عالی - نظام حیدرآباد -

۴۹. ۱۳۴۳ه . ق. لاهور ، ملك غلام محمد و پسران ، متن دیوان با ترجمهٔ اردو و حواشی و نیز مقدمه ای دربارهٔ شعر فارسی و احوال حافظ و خصایص شعراو از محمد عنایت الله .

۵۰. ۱۳۴۴ ه . ق . بمبئی ، سنگی ، رقعی ، ۳۳۰ ص .

۵۱. ۱۳۴۵ ه . ق . / ۱۹۲۷ بمبئی ، چاپخانه مظفری . از غزل ۳۶۹ تا ۴۴۳ (هفتاد و پنج غزل از ردیف میم) باترجمه (به انگلیسی ؟) و مقدّمه و یادداشت‌ها و توضیحات از دو ایرانی : « خدابخش .ب.» و « د . ج . » ، ۳۴+۸۴+۴۵ ص .

۵۲. ۱۳۵۷ ه . ق . حیدرآباد ، ترجمان الغیب ، متن همراه با ترجمهٔ منظوم شش صد غزل منسوب به حافظ محمد احتشام الدین حقی
(همین آقای حقّی کتابی بنام مطالعهٔ حافظ اوراس سے کیا مستنبط هوتاهے بحیطهٔ تحریر آورده که از بمبئی چوپ برقی پریس ، دهلی ۱۳۵۸ه ق چاپ سنگی خورده است)

۵۳. ۱۳۷۷ه . ق . بمبئی ، علی بهائی شرف علی اینڈ کمپنی تاجران کتب ، مطبع محمدی ، ۲۷۳ ص .

۵٤. ۱۳۸۲ه . ق ۰/۱۹٦۱م. دهلی ، متن حافظ با ترجمه و حواشی به اردو از مولانا قاضی سجاد حسین . سب رنگ کتاب گهر، دهلی. چاپ مزبور مقدمه ای از کوثر چاند پوری ویک فالنامه از مولانا محمد میاں صاحب قمر دهلوی ، ضمیمه دارد. مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان و لاهور و موسسهٔ انتشارات اسلامی هم این نسخهٔ دیوان را در ۱٤۰۵ه.ق. تجدید چاپ کرده اند و همچنین حامد اینڈ کمپنی دیوان حافظ را از روی چاپ هند، آفست نموده است .

چاپهای دیوان ومنتخبات حافظ
(با ذکر تاریخ میلادی)

KASHMIR UNIVERSITY
LIBRARY
Srinagar-190006

۵۵. ۱۷۹۱م. کلکته ، چاپخانهٔ اپ جوهن ، سنگی ، رحلی ، با مقدمه و شرح احوال و آثار حافظ ، ۱۵۷ ورق .

۵۶. ۱۸۲۱م. بمبئی ، سنگی ، وزیری ، ٦٤٨ ص .

۵۷. ۱۸۳۱م ، کانپور ، انتشارات جرویس و دیگران ، سنگی ، وزیری ، ۳۱۰ ص.

۵۸. ۱۸٤۱ م بمبئی .

۵۹. ۱۸٤٤ م بمبئی ، سنگی ، رحلی ، ۳۲ + ۵۳٤ ص .

٦۰. ۱۸۵۰ م. هند ، سنگی ، وزیری ، ۲۲۸ ص.

٦۱. ۱۸۵۸ م. کلکته .

٦۲. ۱۸٦۱ م. آگره .

٦۳. ۱۸٦۳م . لاهور ، سنگی ، وزیری ، خلاصهٔ دیوان ، ۹٦ ص . گویا این همان چاپ است که نسخه ای از آن در گنج بخش موجود و حسب الحکم کپتان فولر صاحب ڈائریکٹر آف پبلک انسٹرکشن، مدارس پنجاب به وسیلهٔ مولوی کریم الدین سررشته دار محکمهٔ ڈائرکٹری انتخاب شده و در مطبع سرکاری در + ۹٦ ص به چاپ رسیده است .

٦٤. ۱۸۷۲ م. لکهنو ، سنگی ، وزیری ، ۳۸٤ ص (شرح دیوان است) .

٦۵. ۱۸۷۲ م. لکهنو سنگی ، وزیری ، ٤۰٤ ص .

٦٦. ۱۸۷٤م هند، متن حافظ با ترجمهٔ اردو مقابل هر صفحه، نام مترجم و محل چاپ و چاپخانه معلوم نشد ۹۳٤ ص . (هند) .

٦۷. ۱۸۸۱م . کلکته ، مطبع اردوگائیڈ ، سنگی ، رحلی ، به اهتمام مولوی کبیر الدین احمد ، با دیباچهٔ انگیسی ، ۲۳۲ ۱٤ ص . (برای امتحان افسران نظامی وغیر نظامی چاپ شده بود)

٦۸. ۱۸۸۳ م. بمبئی . (حیات حافظ) .

٦۹. ۱۸۸۷ م. بمبئی ، چاپخانهٔ انجمن تربیت ، غزل چهار صد تا پانصد ،

با توضیحات و یادداشت ها ، از پستانجی کودرجی ٹهاکر (هندو)، ۲+۱۱٤ + ۲٤ ص .

۷۰. ۱۸۸۸ م. لاهور. (حیات حافظ) .

۷۱. ۱۸۷۹ م. بمبئی ، تفسیر و ترجمهٔ پنجاه غزل حافظ (از غزل ۲۵۱ تا ۳۰۰) به انگلیسی از ایچ. تی. دادا چانچی ، ٤ + ٤ + ۳٦ ص . شاید متن اشعار را به همراه نداشته باشد .

۷۲. ۱۸۹۱ م. کلکته ، متن فارسی دیوان با ترجمه و مقدمهٔ انگلیسی از ایچ . دبلیو. کلارك ، دو جلد ، ج ۱: ٤۸ + ٤۹٤ ص ، ج ۲ : (٤) + ٤۹٥ ، ۱۰۱۱ ص .

۷۳. ۱۸۹۱ م. لکهنو ، نولکشور، چاپ سنگی . با فرهنگ لغات و تعبیرات و نیز حواشی در کنار صفحات از محمد اشرف علی ، ۳۲ + ۲۷٦ ص .

۷٤. ۱۸۹۳ م. لکهنو ، مطبع نولکشور ، منتخب غزلیات وشرح ونیز ترجمهٔ آنها به اردو از محمد یوسف علی شاه چشتی ، ٥+۱٤٥ ص .

۷٥. ۱۸۹٥ م . بمبئی، نام چاپخانه یاد نشده ، ترجمهٔ غزل ۱٥۱—۲۰۰ بامقدمه و شرح حال و آثار حافظ به انگلیسی از کریشنا لال (لعل) جهاوری (جواهری) ، ٥۰ ص . (شاید متن غزل ها به همراه نداشته) .

٦۷. ۱۸۹٥م. لاهور، چاپخانهٔ خادم التعلیم، منتخب غزلیات حافظ و در فواصل ابیات ترجمهٔ آن ها به زبان هندی از غلام حیدر ، کتاب به نام تحفهٔ بی نظیر ، ٦٥ ص .

۷۷. ۱۸۹٦ م . کامپ پونه ، پنجاه غزل (به شمارهٔ ۲۰۱ تا ۲٥۰) از حافظ با ترجمه (به اردو ؟ یا انگلیسی ؟) و حواشی از مولوی سید سراج الدین ، ۱+٦۸ ص . (ممکن است متن اشعار فارسی را نداشته باشد)

۷۸. ۱۸۹۶ م گوجرانواله ، میکی پریس ، منتخب غزلیات حافظ با ترجمهٔ اردو به نظم از غلام حیدر به نام تحفه دلکش چاپ اوّل .

۷۹. ۱۹۰۰ م ، لکهنو ، سنگی ، وزیری ، ۶۲۰ ص .

۸۰. ۱۹۰۱ م مطبع منشی نولکشور به خط محمد شمس الدین اعجاز رقم تکثیر از روی چاپ ۱۳۰۱ ه . ق . که به وسیلهٔ همین ناشر انجام گرفته .

۸۱. ۱۹۰۳ م مرادآباد ، متن دیوان با ترجمهٔ اردو از محمد اسماعیل خان .

۸۲. ۱۹۰۴ م . دهلی . سنگی ، وزیری ، ۶۱۲ ص .
گویا همان چاپ است که نسخه ای از آن با خصوصیات زیر در گنج بخش هست . دهلی مطبع نظامی ۱۳۲۲ ه . ق /۱۹۰۴ م محشی بحواشی ملا محمد خطاب معروف به ملا گاڑه که تهیه شده بود به ایمای میر محمد کتب فروش پیشاور ۵۵۸ ص .

۸۳. ۱۹۰۴م. لکهنو ، سنگی ، رقعی ، ۴۰۴ ص. با اصطلاحات صوفیه .

۸۴. ۱۹۰۷ م. دهلی ، چاپخانهٔ فاروقی ، دیوان حافظ با ترجمهٔ اردو درمیان سطرها از میرزا جان ، ۶۱۲ ص .

۸۵. ۱۹۰۷ م. دهلی ، سنگی ، وزیری ، ۷۵۴ ص.

۸۶. ۱۹۱۱ م. لاهور ، نولکشور پریس ، منتخب غزلیات حافظ با ترجمهٔ اردو و پنجابی به نثر از غلام حیدر ، ۸۴ ص.
این منتخب و ترجمه که « آئینهٔ معرفت » نام دارد در سال ۱۳۲۹ه . ق . در لاهور به وسیلهٔ کتابخانه محمدی چاپ شده .
احتمال هم هست که در یکی از دو مأخذ مزبور در ذکر ناشر اشتباهی روی داده و از یك چاپ بیشتر نباشد .

۸۷. ۱۹۱۲ م. لکهنو ، مطبع نولکشور ، به حکم رای بهادر منشی پراگ نراین ، چاپ دوازدهم . ۴۵۶ ص.
ظاهراً یازده چاپ قبلی هم تماماً به وسیلهٔ همین ناشر انجام گرفته و این چاپ نیز از روی چاپ ۱۳۰۱ هـ . ق . همین ناشر عکسبرداری شده (ص ۴۵۴ و ۴۵۶) .

۸۸. ۱۹۱۴ م. احمد آباد ، چاپخانهٔ سربی انگلو ورنکیولر ، منتخب ۷۵ غزل حافظ از ردیف میم ، با شرح و ترجمه و مقدّمه (به انگلیسی ؟) از چو توبای آدو والا ـ محمد حسیب الله قریشی ، ۷ + ۱۱۸ ۴۰ ص .

۸۹. ۱۹۱۶ — ۱۹۱۸ م. لاهور ، چاپخانهٔ اسلامیه استیم پریس ، متن فارسی دیوان و ترجمه و تفسیرآن به اردو از میر ولی الله (به نام لسان الغیب) ، قسم دوم : ۳۹۹ ص ، سوم : ۳۹۹ ، چهارم ۱۶ ۴۲۸ ص .

۹۰. ۱۹۱۶ م. لکهنو ، چاپ نولکشور .

۹۱. ۱۹۱۷ م . لکهنو ، سنگی ، وزیری ، چاپ سیزدهم ، ۴۵۶ ص
ظاهراً این چاپ دیوان هم به وسیلهٔ مطبع نولکشور انجام گرفته هرچند که با توجه به چاپ های مذکور در بندهای گذشته ، باید چاپ چهاردهم باشد (حد اقل) و نه سیزدهم ، مگر این که در سال ۱۹۱۶ م چاپ نشده باشد .

۹۲. ۱۹۱۹ م. بمبئی ، چاپخانهٔ انگلیسی هند ، هفتاد و پنج غزل (به شماره ۱ — ۷۵) از ردیف « یا » با ترجمه و حواشی ـ گویا به انگلیسی ـ از دو ایرانی : « ك . ب » و « د . ج . » ، ۱۲ + ۳۴ ۲۹ ص

۹۳. ۱۹۲۱ م. امر تسر ، چاپخانهٔ الکتریك روز بازار ، منتخب دیوان حافظ با ترجمهٔ اردو از غلام محمد متخلص به عبد ، به ضمیمهٔ فریاد عبد یا گلدستهٔ عشاق اثر مترجم ، مجموعاً در ۸۸ ص .

۹۴. ۱۹۲۱ م. لاهور ، نام چاپخانه یاد نشده ، انتخاب غزلیات حافظ و ترجمهٔ آنها به انگلیسی از : ر . اوسّبارد ، ترجمهٔ عنوان کتاب : یادگارهای (یادهای) حافظ ، ٦۳ ص .

۹۵. ۱۹۲۱ م. لاهور ، خادم التعلیم استیم پریس ، منتخب غزلیات حافظ و در فواصل ابیات ترجمهٔ هندی از غلام حیدر (کتاب به نام تحفهٔ بی نظیر) در ٦۲ ص.

ظاهراً مقصود از ترجمهٔ هندی ترجمهٔ پنجابی و این کتاب و این چاپ ، همان است که بعداً ذکر آن می‌آید .

۹٦. ۱۹۲۱ م. لاهور، خادم التعلیم پریس، به اهتمام میرعبد المجید ، خلاصهٔ دیوان حافظ با ترجمهٔ پنجابی به نظم به نام « تحفهٔ بی نظیر » (ترجمهٔ پنجاه و شش غزل) از غلام حیدر ، چاپ هشتم .

۹۷. ۱۹۲۲ م . لاهور ، منتخب غزلیات حافظ با ترجمهٔ انگلیسی از : ر. اوسّبارد ، چاپ دوم ، ۸۷ ص.

چاپ اوّل آن که در سال ۱۹۲۱ م . انجام گرفته قبلاً معرفی شد .

۹۸. ۱۹۲۳ - نولکشور ، دیوان حافظ با شرح و ترجمهٔ آن بزبان اردو از میر ولی الله به نام ، لسان الغیب ، ج۱، (ج ٤ همین کتاب از عالمگیر الیکترك پریس، لاهور در ۱۹۳۲م چاپ گردیده که ذکر آن بعداً می آید)

۹۹. ۱۹۲۳ - ۱۹۲۵ م. لاهور ، چاپخانه های مشهور عالم و منصور ، دیوان حافظ ، با یك مقدمه و درمیان سطرها ترجمهٔ اشعار به نظم پنجابی از مولوی محمد شاه الدین سروری ، در دو قسمت : ۱۲۷+٧٦ ص .

۱۰۰. ۱۹۲٤ م. لاهور ، چاپخانهٔ رو تاری ورکس ، متن دیوان و درمیانهٔ ابیات ترجمهٔ اردو از خواجه محمد عباد الله امرتسری با مقدمه و یادداشتهای وی ، وشرح حال و نیز فالنامهٔ حافظ ، ۳-+۱٤٤+۸٤٦ ص.

۱۰۱. ۱۹۲۵ م. بمبئی، چاپخانهٔ انگلیسی هند، هفتاد و پنج غزل (به شمارهٔ ۱ تا ۷۵) با ترجمه (به انگلیسی ؟) و تصحیح دو ایرانی: «ک.ب.» و «د.ج.» چاپ دوم، با تجدید نظر کامل و تصحیح دقیق، ۱۷ + ۴۸+۳۰ ص.

۱۰۲. ۱۹۲۵ م. سورت، چاپخانهٔ پرنتنگ سیتی سورت، هفتاد و پنج غزل حافظ (۱ - ۷۵ منتخب) با مقدمه و شرح احوال و زندگی حافظ و ترجمه و حواشی و شرح لغات (به انگلیسی) از پرفسور م. ج. تاکور، ۸۸ ص.

۱۰۳. ۱۹۳۱ م. بمبئی، چاپخانهٔ هور، هفتاد و پنج غزل از ردیف دال (به شمارهٔ ۱۱۸ تا ۱۹۲) با تصحیح و ترجمه (به انگلیسی ؟) از دو ایرانی: «ک.ب.» و «د.ج.»، چاب دوم، با تجدید نظر کامل و تصحیح دقیق، ۱۴ + ۱۴+۸۳ ص.

۱۰۴. ۱۹۳۲ م. لاهور، عالمگیر الکتریک پریس، دیوان حافظ با ترجمه و شرح آن به اردو از میر ولی الله، به نام «لسان الغیب». چاپ دوم قسمت چهار؛ ۴۲۸ ص.

۱۰۵. ۱۹۴۷ م. لاهور، متن دیوان در ضمن اثر عبد الله خان عسکری (حافظ شیرازی مع حقیقی معنی - اردو) به چاپ رسیده است.

۱۰۶. ۱۹۷۵ م. دهلی، جمال پرنتنگ پریس، ناشر انجمن فارسی، انتخاب غزلیات حافظ، مع فرهنگ، دکتر مغیث الدین فریدی (چهل غزل حافظ انتخاب شده و فرهنگ لغات به اردو داده شده است)

چاپهای دیوان ومنتخبات حافظ
(بدون ذکر تاریخ)

KASHMIR UNIVERSITY
LIBRARY
Srinagar-190006

۱۰۷. اله آباد ، انوار احمدی پریس ، لسان الغیب یعنی حافظ کی حالات زندگی آوران کے کلام پر نقد و تبصره اور انتخاب غزلیات، مرتبه حافظ جلال‌الدین احمد جعفری ، بافرهنگ مصطلحات غزلیات حافظ، ۱۰۱ + ۳۸ ص.

۱۰۸. سیالکوت ، قرن ۱۹؟ منتخب غزلیات حافظ ، انتخاب کننده (وشاید ناشر) چشمهٔ فیض ، ۲+٦٤ ص.

۱۰۹. کانپور، مطبع مجیدی، متن فارسی دیوان با ترجمهٔ اردو از میرزا جان دهلوی.

۱۱۰. لدهیانه. متن دیوان در ضمن ترجمهٔ منظوم دیوان حافظ از عبدالله خان عسکری.

۱۱۱. لکهنو، متن دیوان با ترجمهٔ اردو از میرزا جان دهلوی.

۱۱۲. هند ، تاریخ چاپ مغشوش (قرن ۱۹ ؟) ، متن دیوان، سنگی ۲۵۲ ص.

۱۱۳. هند ، طبع کشوری ، محشی.

۱۱٤. هند ، مصور ، سنگی.

۱۱۵. هند ، سنگی ، کهن.

۱۱٦. حیدرآباد ، دارالطبع جامعهٔ عثمانیه ، دیوان حافظ شیراز ، ترتیب وتصحیح: ابوالفتح عبد الرحیم

۱۱۷. لکهنؤ ، نولکشور ، متن دیوان با شرح از مولانا سید محمد صادق علی لکهنوی (دوچاپ جدا گانه در کتابخانهٔ دانشگاه دهلی وجود دارد)

۱۱۸. کراچی بورڈ ، ایجوکیشنل پبلشنگ کمپنی ، نفحات حافظ ، یعنی انتخاب پنجاه غزل از دیوان حافظ ، دکتر عمر بن محمد داود پوته (این انتخاب بعنوان کتاب درسی انجام گرفت) وهمراه با مقدمهٔ مفصلی بزبان انگلیسی دربارهٔ حافظ و شعر او میباشد)

فهرست نام کاتبان

فہرست اماکن

لطفا تصحیح فرمائید

صفحه	سطر	غلط	صحیح
۲۵	۱٤	اتجو	انجو
٤۲	۱٦	داری	دارای
٤٤	۱٦	زند شوم	زنده شوم
٥۱	۱۸	مضطرب	مضطربند
٦۱	٦	دست نو	دست نویس
٦۱	۱۷	شام خرم	شاه خرم
۷٥	۱۱	مثالت	مثالث
۸۱	٥	در حافظ این	در این
۸۱	۸	ندادر	ندارد
۹۰	۸	جاداول	جداول
۹۱	۲	خونده	خوانده
۱۰٥	۲۰	در آب	در آب زلال
۱۱۰	۱٦	کایت	کاتب
۱۱٤	۱٦	مرحوی	مرحومی
۱۱۸	٥	دوده	دوره
۱۲۳	۲۲	تازیخ	تاریخ
۱٥۷	٥	این بیت	با این بیت
۱۹۰	۲۰	پیشو ساز	پیشرو ساز

اولین صفحۂ دیوان حافظ، موزۂ سالار جنگ، ردیف : ۱۴۹۲

(دارای مہر سلطان علی عادل شاہ بیجاپور)

KASHMIR UNIVERSITY
LIBRARY
Srinagar-190006

Autograph of Emperor Jahāngīr

اولین صفحۂ دیوان حافظ، موزۂ سالارجنگ، ردیف : ۱۴۶۸

(دارای یادداشتی بخط جهانگیر پادشاہ)

KASHMIR UNIVERSITY
LIBRARY
Srinagar-190006

اولین صفحهٔ جُنگ اشعار، موزهٔ سالارجنگ، ردیف: ۲۳۲۹

(قرن دهم هجری)

KASHMIR UNIVERSITY
LIBRARY
Srinagar-190006

آخرین صفحۂ جُنگ، موزۂ سالارجنگ، ردیف: ۲۳۲۹

KASHMIR UNIVERSITY
LIBRARY
Srinagar-190006

PLATE II.

Fol. 67b. of MS. No. 151, the Divân of Hâfiz, bearing two marginal notes; one dated A.H. 962, in the hand of Humâyûn, the other dated A.H. 1023, in the hand of Jahângir. See Vol. I., p. 231 *seq.*

صفحه ای از دیوان حافظ، کتابخانهٔ بانکی پور، ردیف : ۱۵۱

(دارای یادداشتی بخط همایون پادشاه)

KASHMIR UNIVERSITY
LIBRARY
Srinagar-190006

... داند زدن دو ذرکار	یکی را قلم زن کند روزگار
نوای بچنگ ... زدود	یکی و زن خسروانی سرود
... جهان ملک منصور باد	غبار غم از خاطرش دور باد
بحمد الله ای خسرو جم نگین	شجاعت بمیدان نیاورد کین
بمنصوریت شد در آفاق نام	که منصور بادت بر اعدا مدام
... صفت رود هم تا چنین ... بیت	[illegible] برای بیت

تمام شد این نسخه متبرکه ... [illegible] ... شیرازی قدس سره

[illegible] ... در بلده ... [illegible]

در سال هزار و هفتاد و هشت فی شهر رجب ... [illegible]

[illegible]

آخرین صفحهٔ دیوان حافظ، موزهٔ سالارجنگ، ردیف: ۱۴۸۶

(مورخ ۱۰۷۸ هـ)

KASHMIR UNIVERSITY
LIBRARY
Srinagar-190006

اولین صفحۂ دیوان حافظ ، موزۂ سالارجنگ ، ردیف : ۱۴۶۶

KASHMIR UNIVERSITY
LIBRARY
Srinagar-190006

باز آی که چشمم بجمالت نگرانست
باز آی که دل در غم هجرانت بجانست

دریاب که بی روی تو ای نور بصر
سیلاب سرشک از من سرگشته روانست

[illegible]

ای آنکه بتقریر و بیان دم زنی از عشق
ما با تو نداریم سخن خیر و سلامت

تمنای من از عمر و جوانی
وصال لعل تست وانگه زندگانی

تم الدیوان بعون عواطف الملک المنان من کلام حضرت اکمل الزمان

و افضل الدوران قدوة العرفاء المحققین و ...
المدققین و افصح الفصحاء المتکلمین شمس الملة و
الحقیقة والدین محمد الحافظ الشیرازی
قدس سره علی ید العبد الحقیر
... حسین الکاتب ...

فی شهر جمادی الاول سنة ۹۳۵ خمس وثلاثین و تسعمایة الحمد لله رب العالمین
وصلی الله علی سیدنا محمد المصطفی الامین و آله الطیبین و عترته الطاهرین اجمعین

آخرین صفحهٔ دیوان حافظ، موزهٔ سالار جنگ، ردیف: ۱۳۶۲

KASHMIR UNIVERSITY
LIBRARY
Srinagar-190006

SALAR JUNG ESTATE [illegible]
(Oriental Section)
PERSIAN MANUSCRIPTS:
Accession No.......... Cat. No..........

آخرین صفحهٔ دیوان حافظ، موزهٔ سالارجنگ، ردیف: ۱۴۸۳

KASHMIR UNIVERSITY
LIBRARY
Srinagar-190006

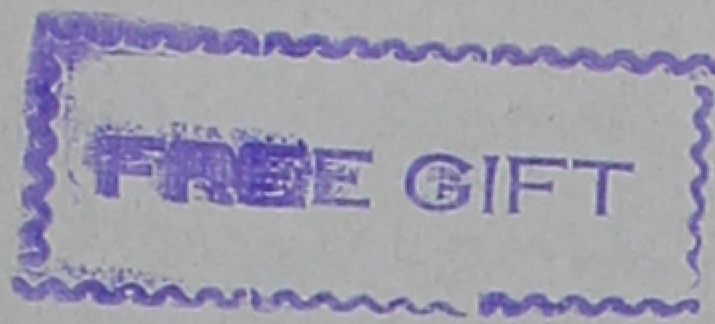

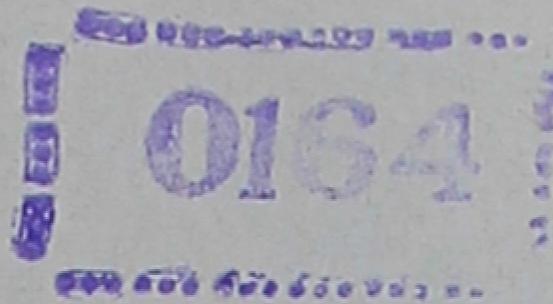
صفحهٔ ای از دیوان حافظ (روی حاشیه)، موزهٔ سالارجنگ، ردیف : ۵۰۸ (اخلاق)

(مؤرّخ ۸۱۸ھ)

KASHMIR UNIVERSITY
LIBRARY
Srinagar-190006

صفحهٔ ای از دیوان حافظ (روی حاشیه)، موزهٔ سالارجنگ، ردیف: ۵۰۸ (اخلاق)

KASHMIR UNIVERSITY
ALLAMA IQBAL LIBRARY
Acc. No. 531170
Dated 28-11-2005

صفحهٔ از دیوان حافظ (روی حاشیه)، موزهٔ سالارجنگ، ردیف: ۵۰۸ (اخلاق)

KASHMIR UNIVERSITY
LIBRARY
Srinagar-190006

JAMMU & KASHMIR UNIVERSITY
LIBRARY
Kashmir Division - Srinagar

FREE GIFT
0164

KASHMIR UNIVERSITY
LIBRARY
Srinagar-190006

A Catalogue of the MSS of DIWAN-E-HAFIZ In India

(Along with a list of its Indian Editions)

By

Dr. S. H. Qasemi

Delhi University,

Delhi

Persian Research Centre

Office of the Cultural Counsellor

Embassy of The Islamic Republic of Iran, New Delhi